

**Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Baudžiamosios justicijos katedra**

Ievos Kliminskaitės-Juškės
Baudžiamosios justicijos studijų šakos
V kurso studentės

Magistro darbas

**Atkuriamojo teisingumo samprata ir įgyvendinimas Lietuvos
baudžiamosios justicijos sistemoje**

**The Concept and Implementation of Restorative Justice in the
System of Lithuanian Criminal Justice**

Darbo vadovas: Prof. dr. Romualdas Drakšas

Vilnius, 2026

ANOTACIJA IR PAGRINDINIAI ŽODŽIAI

Šiame darbe analizuojama atkuriamojo teisingumo samprata ir vertinamas jo principų įgyvendinimas Lietuvos baudžiamosios justicijos sistemoje. Tyrimo tikslas – įvertinti, ar atkuriamasis teisingumas Lietuvoje funkcionuoja kaip nuoseklus modelis, ar tik kaip pavieniai institutai. Tyrimo objektas – atkuriamojo teisingumo samprata ir jo principų taikymas baudžiamojame justicijoje. Darbe nustatyta, kad praktikoje atkuriamojo teisingumo principai taikomi fragmentiškai ir dažnai įgyja formalų pobūdį.

Pagrindiniai žodžiai: Atkuriamasis teisingumas, baudžiamoji justicija, mediacija, žalos atlyginimas, probacija, nukentėjusysis

This thesis analyzes the concept of restorative justice and evaluates the implementation of its principles in the Lithuanian criminal justice system. The aim of the research is to assess whether restorative justice functions as a coherent model or merely as a set of separate legal instruments. The object of the research is the concept of restorative justice and its application in criminal justice. The study reveals that in practice restorative justice principles are applied fragmentarily and often remain formal.

Keywords: Restorative justice, criminal justice, mediation, compensation for damage, probation, victim

TURINYS

IŽANGA.....	4
1. ATKURIAMOJO TEISINGUMO SAMPRATA IR PARADIGMINIAI PAGRINDAI BAUDŽIAMOSIOS JUSTICIJOS SISTEMOJE	6
1.1. Atkuriamojo teisingumo samprata ir teoriniai pagrindai.....	6
1.2. Retributyvinio ir atkuriamojo teisingumo paradigimų santykis	11
1.3. Esminiai atkuriamojo teisingumo principai kaip vertinimo kriterijai	21
2. ATKURIAMOJO TEISINGUMO STANDARTAI TARPTAUTINĖJE IR EUROPOS TEISĖJE	28
2.1. Tarptautiniai atkuriamojo teisingumo standartai	28
2.2. Atkuriamasis teisingumas Europos Sąjungos teisėje	34
2.3. Tarptautinių ir Europos Sąjungos standartų reikšmė nacionalinėms sistemoms.....	38
3. ATKURIAMOJO TEISINGUMO ĮGYVENDINIMAS LIETUVOS BAUDŽIAMOSIOS JUSTICIJOS SISTEMOJE TARPTAUTINIŲ STANDARTŲ KONTEKSTE	43
3.1. Atkuriamojo teisingumo teisinis reglamentavimas ir institucinė sistema Lietuvoje	43
3.2. Atkuriamojo teisingumo modeliai užsienio valstybėse	48
3.2.1. Atkuriamojo teisingumo sistema Estijoje.....	48
3.2.2. Atkuriamojo teisingumo sistema Norvegijoje.....	53
3.2.3. Atkuriamojo teisingumo sistema Jungtinėje Karalystėje	58
3.3. Lietuvos ir užsienio valstybių atkuriamojo teisingumo modelių palyginimas	61
3.4. Atkuriamojo teisingumo principų taikymo Lietuvoje vertinimas ir problemos	68
IŠVADOS	74
REKOMENDACIJOS	75
ŠALTINIŲ SĄRAŠAS	76
SANTRAUKA	79
SUMMARY	80

IŽANGA

Šiuolaikinėje baudžiamosios justicijos sistemoje vis dažniau keliamas klausimas, ar tradicinis, į bausmę orientuotas teisingumo modelis yra pakankamas spręsti nusikalstamų veikų sukeltas socialines pasekmes. Nors baudžiamoji teisė užtikrina nusikalstamos veikos kvalifikavimą, kaltės nustatymą ir proporcingos sankcijos paskyrimą, praktikoje vis dažniau pastebima, kad toks modelis ne visuomet leidžia pasiekti realų konflikto išsprendimą, užtikrinti nukentėjusiojo interesų įgyvendinimą ar atkurti pažeistus socialinius santykius. Dėl to kyla poreikis ieškoti alternatyvių ar papildančių teisingumo modelių, kurie leistų atsakomybę suvokti ne tik kaip sankcijos taikymą, bet ir kaip aktyvų žalos atitaisymo procesą. Šiame kontekste vis didesnę dėmesį įgauna atkuriamojo teisingumo koncepcija, kuri nusikalstamą veiką suvokia ne tik kaip teisės normos pažeidimą, bet ir kaip žalą konkrečioms asmenims bei jų tarpusavio santykiams. Atkuriamasis teisingumas orientuojasi į žalos atlyginimą, konflikto šalių dialogą ir socialinės pusiausvyros atkūrimą, todėl jis laikomas svarbia šiuolaikinės baudžiamosios politikos kryptimi. Tačiau šios koncepcijos įgyvendinimas praktikoje kelia nemažai iššūkių, ypač valstybėse, kuriose tradiciškai dominuoja retributyvinis baudžiamosios atsakomybės modelis.

Temos aktualumas. Nors Lietuvos baudžiamosios justicijos sistemoje egzistuoja tam tikri institutai, turintys atkuriamojo teisingumo elementų, kyla pagrįstų abejonių, ar jų visuma leidžia kalbėti apie nuosekliai įgyvendinamą atkuriamojo teisingumo modelį. Tokiems institutams priskirtini žalos atlyginimas, kaltininko ir nukentėjusiojo susitaikymas, mediacija bei probacijos priemonės. Vis dėlto praktikoje dažnai pastebima, kad šie elementai taikomi fragmentiškai, o baudžiamoji reakcija išlieka orientuota į sankciją ir kontrolę. Todėl kyla esminis tyrimo klausimas – ar atkuriamojo teisingumo principai Lietuvos baudžiamosios justicijos sistemoje yra realiai įgyvendinami, ar jie išlieka tik deklaratyvūs ir neturi sisteminio pobūdžio. Šis klausimas aktualus tiek teisės teorijai, siekiančiai įvertinti skirtingų teisingumo paradigimų santykį, tiek praktikai, kuriai svarbu užtikrinti efektyvų nusikalstamų veikų sukeltų konfliktų sprendimą.

Darbo tikslas – išanalizuoti atkuriamojo teisingumo sampratą ir įvertinti jo principų įgyvendinimą Lietuvos baudžiamosios justicijos sistemoje, atsižvelgiant į tarptautinius ir Europos teisės standartus, bei pateikti pasiūlymus dėl šių principų veiksmingesnio taikymo.

Siekiant įgyvendinti darbo tikslą keliami šie **uždaviniai**:

1. Išanalizuoti atkuriamojo teisingumo teorinius pagrindus ir esminius principus baudžiamosios justicijos doktrinoje.
2. Įvertinti retributyvinio ir atkuriamojo teisingumo paradigimų santykį.
3. Išanalizuoti atkuriamojo teisingumo reglamentavimą tarptautiniuose ir Europos Sąjungos teisės aktuose.

4. Ištirti atkuriamojo teisingumo teisinį reglamentavimą Lietuvos baudžiamosios justicijos sistemoje.
5. Įvertinti atkuriamojo teisingumo principų praktinį taikymą Lietuvoje, identifikuoti pagrindines problemas.
6. Pateikti siūlymus dėl atkuriamojo teisingumo principų veiksmingesnio įgyvendinimo Lietuvos baudžiamosios justicijos sistemoje.

Tyrimo objektas – atkuriamojo teisingumo samprata ir jo principų įgyvendinimas Lietuvos baudžiamosios justicijos sistemoje.

Darbo rengimo metu taikomi keli mokslinio **tyrimo metodai**. Mokslinės literatūros analizės metodas naudojamas atkuriamojo teisingumo sampratai ir teoriniams pagrindams nagrinėti. Sisteminis metodas leidžia įvertinti atkuriamojo teisingumo vietą baudžiamosios justicijos sistemoje ir jo santykį su tradiciniais baudžiamosios teisės principais. Lyginamasis metodas taikomas analizuojant užsienio valstybių atkuriamojo teisingumo modelius ir lyginant juos su Lietuvos sistema. Teismų praktikos analizės metodas naudojamas vertinant atkuriamojo teisingumo principų taikymą konkrečiose bylose. Loginės analizės metodas padeda nuosekliai interpretuoti teisės aktų, teismų praktikos ir mokslinės literatūros nuostatas bei formuluoti apibendrinimus ir išvadas.

Darbo originalumas pasireiškia tuo, kad atkuriamojo teisingumo principai analizuojami ne tik teoriniu ir norminiu, bet ir praktiniu aspektu, remiantis Lietuvos teismų praktikos analize. Nors atkuriamojo teisingumo tema Lietuvos ir užsienio doktrinoje jau yra nagrinėta, šiame darbe siekiama sistemiškai įvertinti, ar egzistuojantys teisiniai institutai sudaro nuoseklų atkuriamojo teisingumo modelį, ar veikia tik fragmentiškai. Darbe taip pat siekiama atskleisti, kaip atkuriamojo teisingumo principai realiai funkcionuoja Lietuvos baudžiamosios justicijos praktikoje, bei pateikti pasiūlymus dėl jų tobulinimo.

Rašant darbą naudoti įvairūs šaltiniai: mokslinė literatūra, tarptautiniai ir Europos Sąjungos teisės dokumentai, Lietuvos teisės aktai bei teismų praktika. Ypatingą reikšmę turėjo tokių autorių kaip L. Walgrave, H. Zehr ir T. Marshall darbai, kurie formuoja atkuriamojo teisingumo teorinius pagrindus. Taip pat svarbūs buvo Jungtinių Tautų ir Europos Sąjungos dokumentai, nustatantys atkuriamojo teisingumo standartus, bei Lietuvos teismų praktika, leidusi įvertinti šių principų realų įgyvendinimą. Šaltinių pasirinkimą lėmė siekis užtikrinti tiek teorinį, tiek praktinį nagrinėjamos problemos atskleidimą.

1. ATKURIAMOJO TEISINGUMO SAMPRATA IR PARADIGMINIAI PAGRINDAI BAUDŽIAMOSIOS JUSTICIJOS SISTEMOJE

1.1. Atkuriamojo teisingumo samprata ir teoriniai pagrindai

Baudžiamosios justicijos sistema istoriškai susiformavo kaip valstybės reakcijos į nusikalstamas veikas institucinė forma. Toks jos pobūdis reiškia, kad nusikalstama veika laikoma ne tik konkretaus asmens interesų pažeidimu, bet pirmiausia valstybės saugomos teisinės tvarkos pažeidimu. Baudžiamoji atsakomybė tradicinėje doktrinoje suvokiama kaip viena iš esminių valstybės galios išraiškų, grindžiama viešojo intereso apsauga ir siekiu atkurti pažeistą normatyvinę tvarką. Tokiu būdu valstybė perima konflikto sprendimo monopolį, o nusikaltimas conceptualizuojamas kaip normos, o ne santykio pažeidimas. Ši konstrukcija suponuoja specifinį teisingumo supratimą. Jeigu nusikaltimas laikomas pirmiausia teisės normos pažeidimu, tuomet teisingumo tikslas yra normatyvinės tvarkos atkūrimas, o ne individualių santykių atstatymas. Baudžiamoji atsakomybė tokiu atveju orientuojama į abstraktaus viešojo intereso gynimą, o konkretaus nukentėjusiojo patirtos žalos klausimas tampa antriniu. Tai nereiškia, kad nukentėjusiojo interesai visiškai ignoruojami, tačiau jie nėra sistemos ašis – pagrindiniu atsakomybės objektu išlieka valstybės saugoma teisinė tvarka.¹

Valstybės monopolio konfliktų sprendimo srityje prielaida grindžiama tuo, kad nusikalstama veika pažeidžia ne tik individualų, bet ir kolektyvinį interesą. Todėl reakcija į nusikaltimą laikoma viešosios valdžios kompetencija, o ne privačių asmenų dispozicija. Toks modelis užtikrina teisinį tikrumą ir vienodą teisės taikymą, tačiau kartu suformuoja ir tam tikrą struktūrinę distanciją tarp konflikto dalyvių ir sprendimo priėmimo proceso. Konfliktas tampa institucionalizuotas, o jo sprendimas perkeltas į formalią teisinę procedūrą.² Šiame kontekste svarbu pažymėti, kad laikant nusikaltimą teisės normos pažeidimu keičiasi paties konflikto pobūdis: individualus konfliktas tarp konkrečių asmenų tampa viešosios teisės klausimu. Toks požiūris sustiprina valstybės vaidmenį, tačiau kartu sumažina galimybes pačioms konflikto šalims aktyviai dalyvauti sprendžiant padarinius. Taigi tradicinė baudžiamosios justicijos paradigma įtvirtina modelį, kuriame teisingumo įgyvendinimas pirmiausia reiškia normos atkūrimą per valstybės taikomą sankciją. Retributyvinė paradigma, kuria grindžiama ši sistema, teisingumą sieja su proporcingos bausmės paskyrimu. Nusikalstama veika laikoma teisės normos pažeidimu, todėl bausmė suvokiama kaip valstybės reakcija, skirta atkurti pažeistą teisinę tvarką ir įtvirtinti teisės autoritetą. Atsakomybė tokiame modelyje įgyja sankcinį pobūdį: ji realizuojama per valstybės paskirtas baudžiamojo poveikio priemones, kurios turi atitikti veikos pavojingumą ir kaltės laipsnį. Proporcingumo principas tampa

¹ DRAKŠAS, Romualdas (2008). *Baudžiamoji atsakomybė ir jos realizavimo formos*. Vilnius, p. 11–12.

² UNITED NATIONS OFFICE ON DRUGS AND CRIME (2020). *Handbook on Restorative Justice Programmes*. 2nd ed. Vienna: United Nations, p. 4.

centrinio kriterijumi, leidžiančiu legitimuoti valstybės prievartą ir užtikrinti, kad valstybės taikoma bausmė neperžengtų teisingumo ir proporcingumo ribų. Kaip pažymi R. Drakšas, proporcingumas yra esminis baudžiamosios atsakomybės principas, reikalaujantis, kad bausmė būtų adekvati padarytai veikai ir kaltės laipsniui, taip užtikrinant teisingumo įgyvendinimą baudžiamojoje teisėje.³

Taigi retribuciniame modelyje bausmė pirmiausia suvokiama kaip teisingumo realizavimo forma, o ne socialinės korekcijos ar prevencijos priemonė. Ji grindžiama moralinės atsakomybės idėja, pagal kurią asmuo, laisva valia pasirinkęs pažeisti teisės normą, turi prisiimti proporcingas neigiamas pasekmes. Tačiau toks atsakomybės supratimas neišvengiamai kelia klausimą, ar teisingumo įgyvendinimas gali būti redukuojamas vien į sankcijos paskyrimą. Jeigu nusikaltimas laikomas tik normos pažeidimu, tuomet pagrindinis teisingumo tikslas yra normatyvinės pusiausvyros atkūrimas, o ne konkrečios žalos pašalinimas. Tokiu atveju baudžiamoji teisė pirmiausia gina abstraktų teisinį gėrį ir valstybės nustatytą tvarką, o ne individualų nukentėjusiojo interesą. Nukentėjusysis tampa proceso dalyviu, tačiau ne centrine figūra – jo patirta žala vertinama tiek, kiek ji reikšminga kvalifikuojant veiką ar individualizuojant bausmę. Toks modelis suponuoja valstybės monopolį spręsti konfliktą, nusikaltimą traktuojant kaip santykį tarp kaltinamojo ir valstybės, o ne tarp kaltinamojo ir nukentėjusiojo. Kaip pažymi Jungtinių Tautų Narkotikų ir nusikalstamumo biuras (toliau - UNODC), tradicinė baudžiamoji sistema orientuojasi į įstatymo pažeidimą, o ne į žmonėms padarytą žalą.⁴ Tai reiškia, kad sistemos veiksmingumas dažnai vertinamas pagal paskirtos bausmės adekvatumą bei jos atitikimą proporcingumo principui, o ne pagal tai, ar buvo realiai atkurta pažeista socialinė pusiausvyra tarp konkrečių asmenų. Dėl to kyla abejonių, ar vien sankcinis atsakas gali būti laikomas pakankamu teisingumo įgyvendinimu tais atvejais, kai nukentėjusysis lieka be realaus žalos atlyginimo, emocinio pripažinimo ar konflikto sprendimo. Tokia sistema užtikrina normos autoritetą, tačiau ne visuomet atkuria tarpasmeninį teisingumą.

Tokia nukentėjusiojo pozicija tradicinėje baudžiamojoje sistemoje sulaukė kritikos tarptautinėje doktrinoje. Analizuodamas klasikinį baudžiamosios justicijos modelį, Tony Marshall pažymi, kad tradicinė baudžiamoji sistema nėra orientuota į nukentėjusiojo poreikių patenkinimą ir dažnai neatsako į jo realius lūkesčius.⁵ Nukentėjusiojo interesai tokia modelyje dažniausiai apsiriboja procesinėmis teisėmis – duoti parodymus, pareikšti civilinį ieškinį ar išsakyti nuomonę dėl bausmės – tačiau pats procesas nėra struktūruotas taip, kad būtų siekiama jo patirtos žalos pripažinimo, emocinio atkūrimo ar santykių su pažeidėju sureguliuavimo. Be to, pažeidėjo vaidmuo

³ DRAKŠAS, Romualdas (2008). *Baudžiamoji atsakomybė ir jos realizavimo formos*. Vilnius, p. 86–87.

⁴ UNITED NATIONS OFFICE ON DRUGS AND CRIME (2020). *Handbook on Restorative Justice Programmes*. 2nd ed. Vienna: United Nations, p. 4.

⁵ MARSHALL, Tony F. (1999). *Restorative Justice: An Overview*. London: Home Office Research Development and Statistics Directorate, p. 10.

tradicinėje sistemoje išlieka gana pasyvus: jis yra bausmės adresatas, tačiau nėra sistemiškai skatinamas aktyviai prisiimti atsakomybės už padarytą žalą ar tiesiogiai ją atitaisyti. Atsakomybės realizavimas dažniausiai apsiriboja valstybės paskirtos sankcijos atlikimu, o ne sąmoningu įsitraukimu į padarinių pašalinimo procesą. Tokiu būdu atsakomybė tampa formalizuota ir atsietą nuo konkrečių socialinių padarinių – ji įgyvendinama per teisinę procedūrą, tačiau nebūtinai per realų konflikto išsprendimą.⁶ Dėl šios priežasties tradicinis modelis neretai kritikuojamas kaip pernelyg orientuotas į valstybės interesų gynimą ir normos autoriteto atkūrimą, o ne į pažeisto socialinio ryšio atkūrimą. Tai suponuoja poreikį ieškoti alternatyvių teisingumo modelių, kurie leistų atsakomybę suvokti ne tik kaip sankciją, bet ir kaip aktyvų žalos atitaisymo bei santykių atkūrimo procesą.⁷

Būtent čia išryškėja žalos kategorijos problema. Tradicinė paradigma nusikaltimą pirmiausia sieja su teisės normos pažeidimu, todėl pagrindinis dėmesys sutelkiamas į teisinės tvarkos atkūrimą ir kaltininko nubaudimą. Tačiau realūs nusikalstamos veikos padariniai dažnai yra gerokai platesni nei vien normatyvinė žala. Žala gali būti materialinė, moralinė, psichologinė ar socialinė – ji gali apimti nukentėjusiojo saugumo jausmo praradimą, pasitikėjimo kitais suirimą, stigmatizaciją ar net bendruomenės destabilizavimą. Tokie padariniai ne visuomet gali būti adekvačiai kompensuojami vien paskiriant proporcingą bausmę.⁸ Šiame kontekste svarbu atskirti formalią teisinę žalą nuo realios socialinės žalos. Normos pažeidimas savaime dar neatskleidžia viso konflikto turinio – jis tik identifikuoja faktą, kad buvo peržengta teisinė riba. Tuo tarpu žalos dimensija nukreipia dėmesį į konkrečius asmenis ir jų santykius, kurie buvo pažeisti ar suardyti nusikalstama veika. UNODC pažymi, kad atkuriamojo teisingumo logika orientuojasi būtent į šią žalos dimensiją, laikydama nusikaltimą pirmiausia žala žmonėms ir jų santykiams, o ne tik įstatymo pažeidimu.⁹ Tai suponuoja kitokią teisingumo kryptį – ne vien normos pažeidimo konstatavimą ir sankcijos paskyrimą, bet padarinių sprendimą bei pažeistų santykių atkūrimą. Tokiu požiūriu teisingumas suvokiamas kaip procesas, kuriame siekiama ne tik atsakomybės realizavimo, bet ir realaus socialinio balanso atstatymo.

Šių ribotumų kontekste XX a. pabaigoje išryškėjo atkuriamojo teisingumo koncepcija kaip alternatyvus atsako į nusikalstamą veiką modelis. Skirtingai nei retributyvinė paradigma, kuri teisingumą sieja su proporcinga sankcija ir normatyvinės pusiausvyros atkūrimu, atkuriamasis teisingumas siūlo žalos atitaisymu grindžiamą atsakomybės sampratą. Ši koncepcija nusikaltimą

⁶ MARSHALL, Tony F. (1999). *Restorative Justice: An Overview*. London: Home Office, p. 10.

⁷ UNITED NATIONS OFFICE ON DRUGS AND CRIME (2020). *Handbook on Restorative Justice Programmes*. 2nd ed. Vienna: United Nations, p. 4.

⁸ WALGRAVE, Lode (2008). *Restorative Justice, Self-Interest and Responsible Citizenship*. Cullompton: Willan Publishing, p. 14.

⁹ UNITED NATIONS OFFICE ON DRUGS AND CRIME (2020). *Handbook on Restorative Justice Programmes*. 2nd ed. Vienna: United Nations, p. 4.

suvokia pirmiausia kaip socialinį konfliktą ir santykių pažeidimą, o ne tik kaip teisinės normos peržengimą. L. Walgrave pabrėžia, kad atkuriamasis teisingumas grindžiamas idėja, jog teisingumas realizuojamas per padarytos žalos atkūrimą, o ne per baudimo logiką.¹⁰ Tokiu būdu atsakomybė įgyja aktyvų ir konstruktyvų pobūdį: pažeidėjas nėra vien sankcijos objektas, bet tampa subjektu, kuris privalo pripažinti padarytą žalą ir dalyvauti jos atitaisymo procese. Teisingumo centras perkeliamas nuo sankcijos prie reparacijos, o procesas orientuojamas į konkrečių asmenų – nukentėjusiojo, pažeidėjo ir bendruomenės – poreikių suderinimą. Ši paradigma iš esmės keičia patį atsakomybės turinį: ji nebėra vien valstybės taikoma represinė reakcija, bet tampa dialogu ir atsakomybės prisiėmimo procesu, kuriuo siekiama atkurti pažeistus socialinius ryšius. Todėl atkuriamasis teisingumas gali būti vertinamas ne kaip bausmės alternatyva siaurąja prasme, bet kaip kitokia teisingumo filosofija.

Analizuodamas atkuriamojo teisingumo sampratą, L. Walgrave pabrėžia, kad jo esmė gali būti apibrėžiama kaip veiksmai, pirmiausia orientuoti į nusikaltimo padarytos žalos atitaisymą. Ši orientacija į žalos atkūrimą reiškia esminį paradigmos skirtumą: nusikaltimas nebėra suvokiamas kaip abstrakti normos pažeidimo situacija, bet kaip konkretus socialinis konfliktas, reikalaujantis sprendimo. Atsakomybė tokia modelyje įgauna aktyvų turinį – ji tampa pareiga atkurti pažeistą pusiausvyrą, pripažinti padarytą žalą ir dalyvauti jos kompensavimo procese, o ne tik pasyviai išskentėti valstybės paskirtą bausmę. Svarbu pažymėti, kad tokia pareiga nėra tapatinama su sąmoningu kančios sukėlimu. Walgrave aiškiai atskiria atkuriamąjį teisingumą nuo retributyvinės bausmės logikos: net jei žalos atlyginimas gali būti sudėtingas, finansiškai ar emociškai apsunkinantis pažeidėjui, šis neigiamas poveikis nėra laikomas tikslu savaime.¹¹ Kitaip tariant, galimas nemalonumas ar apribojimai nėra siejami kaip „užtarnauta kančia“, bet yra neišvengiama atsakomybės realizavimo pasekmė, kylanti iš žalos atitaisymo proceso. Tokiu būdu atkuriamasis teisingumas iš esmės perkonstruoja atsakomybės sampratą: ji grindžiama ne baudimu, bet įsipareigojimu atkurti, o teisingumas suprantamas kaip procesas, kuriame atkuriamas ne tik normatyvinė tvarka, bet ir pažeisti socialiniai ryšiai.

T. Marshall akcentuoja, kad atkuriamasis teisingumas siekia nukentėjusiojo padėties atkūrimo, pažeidėjo reintegracijos ir bendruomenei padarytos žalos kompensavimo.¹² Tai reiškia, kad teisingumo procesas orientuojamas ne tik į individualų pažeidėją ar abstrakčią normą, bet į visą socialinį kontekstą, kuriame įvyko nusikalstama veika. Nukentėjusysis tampa centrine figūra – jo poreikiai, patirtos žalos pripažinimas ir atkūrimas laikomi esminiais teisingumo elementais. Tuo pat

¹⁰ WALGRAVE, Lode (2008). *Restorative Justice, Self-Interest and Responsible Citizenship*. Cullompton: Willan Publishing, p. 14.

¹¹ Ten pat, p. 17-29.

¹² MARSHALL, Tony F. (1999). *Restorative Justice: An Overview*. London: Home Office Research Development and Statistics Directorate, p. 10.

metu pažeidėjas suvokiamas ne vien kaip sankcijos objektas, bet kaip asmuo, turintis galimybę ir pareigą prisiimti atsakomybę bei sugrįžti į bendruomenę. Tokiu būdu atsakomybė suvokiama kaip procesas, kuriame dalyvauja visi su nusikalstama veika susiję asmenys – nukentėjusysis, pažeidėjas ir, prireikus, bendruomenės atstovai.¹³ Šis modelis suponuoja platesnę nusikaltimo ir atsako į jį sampratą: nusikaltimas laikomas ne tik teisiniu pažeidimu, bet ir socialiniu bei moraliniu sutrikimu, kuris reikalauja dialogo, žalos pripažinimo ir santykių atkūrimo.¹⁴ Toks požiūris iš esmės keičia teisingumo akcentus – nuo formalios sankcijos prie interaktyvaus, dalyvavimo grindžiamo proceso, kuriame siekiama ne tik konstatuoti kaltę, bet ir atkurti pažeistą socialinę pusiausvyrą. Todėl atkuriamasis teisingumas gali būti vertinamas kaip normatyvinio ir socialinio teisingumo integravimo bandymas.

Vertinant aptartas teorines pozicijas, galima teigti, kad atkuriamasis teisingumas siūlo esminę baudžiamosios atsakomybės sampratos transformaciją. Jeigu retributyvinėje paradigmoje atsakomybė realizuojama per proporcingą sankciją ir normatyvinės pusiausvyros atkūrimą, tai atkuriamojoje – per žalos atitaisymą, dialogą ir pažeistų santykių atkūrimą. Taigi keičiasi ne tik atsakomybės įgyvendinimo priemonės, bet ir pats jos turinys: nuo valstybės taikomos prievartos pereinama prie dalyvavimo grindžiamo konflikto sprendimo modelio. Tokia transformacija neišvengiamai kelia doktrininius klausimus. Pirmiausia kyla problema, ar viešojo intereso apsauga – kuri tradiciškai laikoma baudžiamosios teisės pagrindu – gali būti derinama su dialogu grindžiamu konfliktų sprendimu, kuriame didesnė reikšmė suteikiama individualiems interesams ir savanoriškam susitarimui. Taip pat aktualu, ar atsakomybės realizavimas per reparaaciją neprieštarauja tokiems fundamentaliems baudžiamosios teisės principams kaip proporcingumas, teisėtumas ar valstybės baudžiamojo persekiojimo monopolis. Be to, diskutuotina, ar atkuriamasis teisingumas iš esmės keičia baudžiamosios atsakomybės prigimtį, ar tik papildo tradicinę sistemą naujomis formomis. Kitaip tariant, lieka atviras klausimas, ar šios dvi paradigmos yra alternatyvios ir konkuruojančios, ar vis dėlto gali būti integruojamos į vieną nuoseklią baudžiamosios justicijos sistemą.

Atsižvelgiant į aptartas teorines pozicijas, šiame darbe laikomasi požiūrio, kad atkuriamasis teisingumas turėtų būti suprantamas kaip nusikaltimo padarytos žalos atitaisymu grindžiamas atsako modelis, kuriame prioritetas teikiamas aktyviai atsakomybei ir reparaacijai, o ne vien sankcijos paskyrimui. Toks požiūris leidžia atsakomybę suvokti ne tik kaip valstybės taikomą prievartos priemonę, bet ir kaip procesą, orientuotą į konkrečių socialinių padarinių šalinimą bei pažeistų santykių atkūrimą. Ši darbinė samprata sudarys teorinį pagrindą tolesnei analizei, kuria bus siekiama

¹³ MARSHALL, Tony F. (1999). *Restorative Justice: An Overview*. London: Home Office Research Development and Statistics Directorate, p. 5–8.

¹⁴ ZEHR, Howard (1990). *Changing Lenses: A New Focus for Crime and Justice*. Scottdale: Herald Press, p. 223–224.

įvertinti, ar ir koku mastu atkuriamoji paradigma yra normatyviai įtvirtinta bei faktiškai įgyvendinama Lietuvos baudžiamosios justicijos sistemoje. Siekiant pagrįstai įvertinti šių paradigmų santykį ir jų suderinamumo galimybes, toliau bus analizuojamos jų esminės prielaidos ir pagrindiniai elementai – nusikaltimo samprata, atsakomybės turinys, nukentėjusiojo ir pažeidėjo vaidmuo bei teisingumo realizavimo tikslas. Toks lyginamasis metodas leis ne tik konceptualiai apibrėžti šių modelių skirtumus, bet ir įvertinti jų suderinamumo galimybes. Be to, sisteminis palyginimas sudarys prielaidas atsakyti į klausimą, ar atkuriamasis teisingumas turėtų būti laikomas alternatyva tradicinei baudžiamajai atsakomybei, ar veikiau jos papildymu šiuolaikinėje baudžiamosios justicijos sistemoje.

1.2. Retributyvinio ir atkuriamojo teisingumo paradigmų santykis

Atkuriamojo teisingumo koncepcija baudžiamosios justicijos teorijoje dažnai pristatoma kaip alternatyva tradicinei retributyvinei paradigmai. Toks pristatymas suponuoja, kad kalbama ne apie atskirą procesinį institutą ar papildomą baudžiamosios politikos priemonę, bet apie platesnį normatyvinį ir filosofinį požiūrį į nusikalstamą veiką bei atsakomybės realizavimą.¹⁵ Tačiau mokslinėje literatūroje nėra vieningos pozicijos, ar šios paradigmos turėtų būti vertinamos kaip tarpusavyje konkuruojančios, ar vis dėlto galinčios būti derinamos vienoje baudžiamosios justicijos sistemoje.¹⁶ Kai kurie autoriai atkuriamąjį teisingumą vertina kaip esminį baudžiamosios justicijos paradigmos pokytį, kuris keičia nusikalstamos veikos sampratą ir teisingumo tikslą. Todėl atkuriamasis teisingumas šiuo požiūriu laikomas alternatyviu modeliu, galinčiu pakeisti tradicinę retributyvinę logiką.¹⁷ Tokiu požiūriu atkuriamoji paradigma grindžiama kitais vertybiniais pagrindais – žalos atlyginimo, dialogo, savanoriškumo ir socialinių ryšių atkūrimo idėjomis.¹⁸ Tuo tarpu kiti autoriai ją vertina kaip tradicinės sistemos papildymą ar jos humanizavimo kryptį, leidžiančią išplėsti baudžiamosios reakcijos formų spektrą nepaneigiant proporcingumo ir valstybės baudžiamojo persekiojimo monopolio principų.¹⁹

Ši doktrininė diskusija rodo, kad retributyvinio ir atkuriamojo teisingumo santykis negali būti suvokiamas vien kaip paprasta skirtumų priešprieša. Paradigmų sąveika apima ir galimus sąlyčio taškus, ir normatyvinės įtampos sritis – tarp sankcijos ir reparacijos, tarp valstybės

¹⁵ ZEHR, Howard (1990). *Changing Lenses: A New Focus for Crime and Justice*. Scottsdale: Herald Press, p. 223; WALGRAVE, Lode (2008). *Restorative Justice, Self-Interest and Responsible Citizenship*. Cullompton: Willan Publishing, p. 17–18.

¹⁶ MICHAILOVIČ, Ilona; BIKELIS, Skirmantas; ČEPAS, Algimantas ir kt. (2014). *Atkuriamojo teisingumo perspektyvos Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos teisės institutas, p. 13–16.

¹⁷ WALGRAVE, Lode (2008). *Restorative Justice, Self-Interest and Responsible Citizenship*. Cullompton: Willan Publishing, p. 17–18.

¹⁸ ZEHR, Howard (1990). *Changing Lenses: A New Focus for Crime and Justice*. Scottsdale: Herald Press, p. 225.

¹⁹ MICHAILOVIČ, Ilona; BIKELIS, Skirmantas; ČEPAS, Algimantas ir kt. (2014). *Atkuriamojo teisingumo perspektyvos Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos teisės institutas, p. 13–16.

monopolio ir konflikto šalių savarankiškumo, tarp proporcingumo ir žalos atlyginimo logikos. Todėl siekiant atskleisti šių paradigų santykį, būtina analizuoti ne tik jų konceptualius skirtumus, bet ir galimas derinimo, integracijos bei ribų nustatymo galimybes baudžiamosios justicijos sistemoje.

Retributyvinė baudžiamosios atsakomybės samprata grindžiama prielaida, kad nusikalstama veika pirmiausia yra teisės normos pažeidimas prieš valstybę, o ne tik individualus konfliktas tarp konkrečių asmenų. Tokiu požiūriu nusikaltimas suvokiamas kaip viešosios tvarkos ir teisės autoriteto pažeidimas, todėl reakcija į jį laikoma valstybės prerogatyva. Teisingumas šiame modelyje realizuojamas per proporcingos bausmės paskyrimą, kuri atkuria pažeistą normatyvinę pusiausvyrą ir įtvirtina teisės autoritetą. Bausmė čia suprantama kaip moralinės ir teisinės atsakomybės išraiška – ji turi atitikti padarytos veikos pavojingumą ir kaltės laipsnį, taip užtikrinant proporcingumo principo įgyvendinimą. Ši paradigma akcentuoja valstybės baudžiamojo persekiojimo monopolį, kuris laikomas būtina teisinio tikrumo ir lygybės prieš įstatymą sąlyga. Valstybė veikia kaip pagrindinis konflikto sprendimo subjektas, o procesas struktūruojamas kaip santykis tarp kaltinamojo ir valstybės, o ne tarp kaltinamojo ir nukentėjusiojo. Proporcingumo principas tokiam modelyje tampa esminiu teisingumo kriterijumi – jis legitimuoja valstybės prievartą ir kartu nustato jos ribas. Taigi retributyvinė paradigma remiasi idėja, kad teisingumas pirmiausia reiškia adekvačią reakciją į padarytą pažeidimą, o atsakomybės realizavimas siejamas su sankcijos paskyrimu ir jos įvykdymu. Būtent ši sankcijos ir proporcingumo logika sudaro normatyvinį pagrindą, su kuriuo lyginama atkuriamojo teisingumo paradigma. Todėl analizuojant šių modelių santykį svarbu įvertinti, ar žalos atlyginimu grindžiamas atsakomybės supratimas gali būti suderintas su retributyvinės sistemos reikalavimu užtikrinti proporcingą ir vienodą valstybės reakciją į nusikalstamą veiką.²⁰

Tradicinėje baudžiamosios justicijos sistemoje nusikaltimas suvokiamas kaip teisės normos pažeidimas prieš valstybę, todėl procesas struktūruojamas kaip santykis tarp valstybės ir kaltininko, o nukentėjusiojo vaidmuo dažniausiai apsiriboja procesinėmis funkcijomis. Tuo tarpu atkuriamojoje paradigmoje nusikalstama veika pirmiausia laikoma žala konkrečioms asmenims ir jų santykiams, todėl teisingumo procesas orientuojamas ne tik į kaltės nustatymą, bet ir į padarytos žalos pripažinimą bei jos atitaisymą.²¹ Ši nukentėjusiojo padėtis nėra atsitiktinė – ji kyla iš pačios retributyvinės logikos, kurioje prioritetas teikiamas normos autoritetui ir sankcijos proporcingumui. Kaip pažymi UNODC, tradicinė baudžiamoji sistema pirmiausia orientuojasi į įstatymo pažeidimą, o ne į žmonėms padarytą žalą.²² Žalos atlyginimas tokioje sistemoje dažniausiai laikomas papildomu, bet ne centriniu teisingumo elementu. Todėl retributyvinė paradigma, nors ir gali

²⁰ DRAKŠAS, Romualdas (2008). *Baudžiamoji atsakomybė ir jos realizavimo formos*. Vilnius, p. 11–15, 86–87.

²¹ Ten pat, p. 11–15.

²² UNITED NATIONS OFFICE ON DRUGS AND CRIME (2020). *Handbook on Restorative Justice Programmes*. 2nd ed. Vienna: United Nations, p. 6.

numatyti žalos atlyginimo mechanizmus, jų nelaiko teisingumo ašimi. Būtent ši orientacija į normos pažeidimą, o ne į tarpasmeninę žalą, tampa vienu pagrindinių atskaitos taškų analizuojant retributyvinės ir atkuriamosios paradigmos santykį. Jeigu teisingumo tikslas suprantamas skirtingai – kaip normatyvinės tvarkos atkūrimas arba kaip realių padarinių pašalinimas – neišvengiamai kyla klausimas, ar šie tikslai gali būti suderinti vienoje baudžiamosios justicijos sistemoje.

Reaguojant į šiuos retributyvinės sistemos ribotumus, atkuriamojo teisingumo paradigmoje pateikiama kitokia nusikalstamos veikos ir atsakomybės interpretacija. Skirtingai nei retributyvinė paradigma, atkuriamasis teisingumas nusikalstamą veiką pirmiausia suvokia ne kaip abstraktų teisės normos pažeidimą prieš valstybę, bet kaip konkrečią žalą asmenims ir jų tarpusavio santykiams. Tokiu būdu nusikaltimo prigimtis perinterpretuojama – jis tampa ne tik normatyvine kategorija, bet ir socialiniu bei moraliniu sutrikimu, reikalaujančiu santykių atkūrimo. Šis požiūrio pokytis lemia ir kitokią atsakomybės sampratą. Jeigu retributyvinėje paradigmoje atsakomybė realizuojama per proporcingą sankciją, tai atkuriamojoje ji įgyja aktyvų turinį – pareigą pripažinti padarytą žalą ir dalyvauti jos atitaisymo procese. Atsakomybė čia nėra vien retrospektyvus kaltės įvertinimas, bet ir prospektyvus įsipareigojimas atkurti pažeistą socialinę pusiausvyrą.²³ Tokiu būdu keičiasi ne tik teisingumo tikslas, bet ir pats konflikto struktūravimas – jis nebėra redukuojamas į valstybės ir kaltininko santykį, bet išplečiamas iki trišalės – kaltininko, aukos ir bendruomenės – sąveikos. Ši trišalė struktūra atspindi prielaidą, kad nusikalstama veika paveikia ne tik individualų asmenį, bet ir platesnį socialinį kontekstą. Todėl teisingumo procesas turi apimti ne vien sankcijos paskyrimą, bet ir dialogą, žalos pripažinimą bei bendruomenės vaidmenį atkuriant pasitikėjimą ir socialinius ryšius.²⁴ Būtent ši konflikto struktūros transformacija tampa esminiu atskaitos tašku analizuojant paradigmos santykį. Ji rodo, kad skirtumas tarp retributyvinės ir atkuriamosios paradigmos slypi ne tik skirtingose procedūrose, bet ir pačioje teisingumo filosofijoje – vienu atveju prioritetą teikiamas normos autoriteto atkūrimui, kitu – santykių atkūrimui ir žalos pašalinimui.

T. Marshall atkuriamąjį teisingumą apibrėžia kaip procesą, kuriame visi su nusikalstama veika susiję asmenys dalyvauja sprendžiant jos pasekmes ir planuojant ateities veiksmus.²⁵ Šis apibrėžimas akcentuoja ne tik žalos atlyginimo tikslą, bet ir patį procesinį principą – teisingumas realizuojamas per dalyvavimą ir dialogą, o ne per vienašalį valstybės sprendimą. Tokiu būdu atsakomybė įgauna aktyvų pobūdį ir peržengia vien sankcijos atlikimo ribas. Skirtingai nei retributyvinėje sistemoje, kur atsakomybė realizuojama per valstybės paskirtą bausmę, atkuriamojoje paradigmoje pažeidėjas turi ne tik „atlikti“ paskirtą sankciją, bet ir aktyviai įsitraukti

²³ ZEHR, Howard (1990). *Changing Lenses: A New Focus for Crime and Justice*. Scottsdale: Herald Press, p. 223–224.

²⁴ DRAKŠAS, Romualdas (2008). *Baudžiamoji atsakomybė ir jos realizavimo formos*. Vilnius, p. 11–15; ZEHR, Howard (1990). *Changing Lenses: A New Focus for Crime and Justice*. Scottsdale: Herald Press, p. 223–224.

²⁵ MARSHALL, Tony F. (1999). *Restorative Justice: An Overview*. London: Home Office Research Development and Statistics Directorate, p. 5.

į žalos pripažinimo bei jos atlyginimo procesą. Atsakomybė tampa ne pasyvia sankcijos toleravimo forma, bet sąmoningu įsipareigojimu atkurti pažeistus santykius. Tokia atsakomybės samprata grindžiama savanoriškumo ir bendro susitarimo principu – sprendimas nėra primetamas iš išorės, bet formuojamas konflikto šalių dialogo pagrindu.²⁶

Būtent ši savanoriškumo dimensija išryškina dar vieną reikšmingą santykio aspektą. Jeigu retributyvinė paradigma remiasi valstybės baudžiamojo persekiojimo monopolium ir privaloma sankcija, tai atkuriamoji – dialogu ir susitarimu grindžiamu sprendimu. Todėl kyla klausimas, kokiomis sąlygomis savanoriškas susitarimas gali būti laikomas pakankama teisingumo realizavimo forma ir kaip jis dera su valstybės pareiga užtikrinti proporcingą bei vienodą reakciją į nusikalstamas veikas. Ši įtampa tarp privalomumo ir savanoriškumo tampa viena iš centrinių analizuojant paradigmų santykį. Ši transformacija ypač aiškiai atsiskleidžia lyginant nusikalstamos veikos sampratą abiejose paradigmose. Tradicinėje baudžiamojoje justicijoje nusikaltimas suvokiamas kaip teisės pažeidimas prieš valstybę, todėl procesas struktūruojamas kaip valstybės ir kaltininko santykis, o nukentėjusiojo vaidmuo dažnai apsiriboja procesinėmis funkcijomis. Nusikaltimo esmė čia siejama su normos peržengimu, o teisingumo kriterijus – su adekvačios ir proporcingos sankcijos paskyrimu. Tokiu modeliu siekiama užtikrinti teisinės tvarkos stabilumą ir vienodą valstybės reakciją į pažeidimus.²⁷

Tuo tarpu atkuriamojo teisingumo koncepcijoje nusikalstama veika pirmiausia laikoma žalos padarymu konkrečiam asmeniui ir bendruomenei.²⁸ Dėl to keičiasi ir pats teisingumo matas – jis neapsiriboja sankcijos proporcingumu, bet apima žalos pripažinimą, jos atlyginimą bei pažeistų santykių atkūrimą. Teisingumas čia vertinamas ne tik pagal tai, ar paskirta adekvati bausmė, bet ir pagal tai, ar buvo realiai sprendžiami nusikalstamos veikos padariniai. Šis skirtumas rodo, kad paradigmos remiasi skirtingomis vertybinėmis prielaidomis: retributyvinė paradigma prioritetą teikia normos autoritetui ir valstybės reakcijos proporcingumui, o atkuriamoji – žalos atlyginimui ir socialinių ryšių atkūrimui. Todėl lyginant šiuos modelius tampa akivaizdu, kad kalbama ne tik apie skirtingas procedūras ar priemones, bet apie skirtingą nusikaltimo prigimtį ir teisingumo tikslo supratimą. Būtent ši vertybinė ir normatyvinė skirtis sudaro pagrindą diskusijai dėl šių paradigmų santykio bei jų suderinamumo ribų.

H. Zehr pabrėžia, kad teisingumo tikslas neturėtų apsiriboti kaltės nustatymu ir proporcingos bausmės paskyrimu, bet turėtų apimti padarytos žalos pripažinimą bei jos atlyginimą, įtraukiant visus su nusikaltimu susijusius asmenis.²⁹ Tokiu požiūriu nusikaltimas suvokiamas ne vien kaip

²⁶ ZEHR, Howard (1990). *Changing Lenses: A New Focus for Crime and Justice*. Scottdale: Herald Press, p. 223–226.

²⁷ DRAKŠAS, Romualdas (2008). *Baudžiamoji atsakomybė ir jos realizavimo formos*. Vilnius, p. 11–15.

²⁸ ZEHR, Howard (1990). *Changing Lenses: A New Focus for Crime and Justice*. Scottdale: Herald Press, p. 223.

²⁹ ZEHR, Howard (1990). *Changing Lenses: A New Focus for Crime and Justice*. Scottdale: Herald Press, p. 230–243.

normos pažeidimas, bet kaip santykių sutrikimas, turintis realius socialinius ir moralinius padarinius. Teisingumas čia neapsiriboja formalios atsakomybės realizavimu – jis tampa procesu, kuriuo siekiama atkurti pažeistą pusiausvyrą tarp konflikto dalyvių. Ši koncepcija iš esmės perkelia teisingumo akcentą nuo retrospektyvaus vertinimo (kas padarė nusikalstamą veiką ir kokia bausmė turėtų būti skirta) prie prospektyvaus požiūrio, orientuoto į padarytos žalos pripažinimą ir jos atitaisymą.³⁰ Retributyvinėje paradigmoje pagrindinis dėmesys skiriamas praeities veikos įvertinimui ir proporcingos sankcijos paskyrimui, tuo tarpu atkuriamojoje – ateities santykių atkūrimui ir realių pasekmių sprendimui. Todėl skirtumas tarp šių paradigmos pasireiškia ne tik atsakomybės realizavimo būdu, bet ir pačiu teisingumo laiko horizontu. Vienu atveju teisingumas orientuotas į praeities pažeidimo kompensavimą per sankciją, kitu – į ateities socialinio balanso atkūrimą per dialogą ir reparaciją. Būtent ši laiko ir tikslo akcentų kaita sudaro esminį teorinį skirtumą tarp retributyvinės ir atkuriamosios paradigmos bei išryškina normatyvinę įtampą tarp proporcingumo ir žalos atlyginimo logikų.

Paradigmos skirtumai neapsiriboja vien nusikalstamos veikos samprata, bet atskleidžia gilesnę normatyvinę įtampą tarp dviejų teisingumo modelių, kurių pagrindinės prielaidos grindžiamos skirtingomis vertybinėmis orientacijomis.³¹ Retributyvinėje paradigmoje teisingumas siejamas su proporcingos bausmės paskyrimu ir valstybės prievartos legitimumu. Valstybės reakcija į nusikalstamą veiką laikoma būtina sąlyga siekiant užtikrinti teisės autoritetą, visuomenės pasitikėjimą teisine sistema ir vienodą atsakomybės taikymą. Tuo tarpu atkuriamojoje paradigmoje teisingumas siejamas su savanorišku dalyvavimu, dialogu ir žalos atlyginimu. Čia prioritetas teikiamas konflikto šalių susitarimui, žalos pripažinimui bei socialinių ryšių atkūrimui, o valstybės vaidmuo gali būti suprantamas kaip tarpininko ar proceso garantuotojo, bet ne vienintelio sprendimo subjekto.³² Tokia logika iš esmės perkelia atsakomybės realizavimo centrą nuo valstybės institucijų prie pačių konflikto dalyvių. Būtent ši savanoriškumo dimensija išryškina dar vieną reikšmingą paradigmos santykio aspektą. Jeigu retributyvinė paradigma remiasi valstybės baudžiamojo persekiojimo monopolio ir privaloma sankcija, tai atkuriamoji – dialogu ir šalių susitarimu grindžiamu sprendimu. Todėl doktrinoje keliama problema, kokiomis sąlygomis savanoriškas šalių susitarimas gali būti laikomas pakankama teisingumo realizavimo forma ir kaip toks susitarimas dera su valstybės pareiga užtikrinti proporcingą bei vienodą reakciją į nusikalstamas veikas.

Ši įtampa rodo, kad paradigmos santykis nėra tik procedūrinio pasirinkimo klausimas. Jis susijęs su fundamentaliu baudžiamosios teisės tikslu – ar pagrindinė jos funkcija yra normatyvinės

³⁰ ZEHR, Howard (1990). *Changing Lenses: A New Focus for Crime and Justice*. Scottdale: Herald Press, p. 223–227.

³¹ UNITED NATIONS OFFICE ON DRUGS AND CRIME (2020). *Handbook on Restorative Justice Programmes*. 2nd ed. Vienna: United Nations, p. 4–6.

³² Ten pat, p. 12–13.

tvarkos apsauga per sankciją, ar socialinio balanso atkūrimas per dialogą ir reparaciją. Būtent ši dilema ir sudaro teorinį pagrindą diskusijai dėl šių paradigimų suderinamumo ribų bei jų vietos šiuolaikinėje baudžiamosios justicijos sistemoje. Taigi doktrinoje retributyvinio ir atkuriamojo teisingumo santykis nėra vertinamas vienareikšmiškai. Vieni autoriai šias paradigmas suvokia kaip tarpusavyje konkuruojančias ir sunkiai suderinamas, kiti – kaip galinčias veikti paraleliai ar viena kitą papildyti. Todėl jų santykis baudžiamosios justicijos teorijoje vis dažniau apibūdinamas ne kaip griežta opozicija, bet kaip dinamiška skirtingų teisingumo logikų sąveika, kurioje siekiama suderinti valstybės pareigą užtikrinti teisinę tvarką su poreikiu spręsti nusikalstamos veikos sukeltas socialines pasekmes.³³ Ši krypties skirtis suponuoja skirtingą teisingumo logiką ir skirtingus vertinimo kriterijus: retributyvinėje paradigmoje prioritetas teikiamas proporcingumui ir formalios lygybės užtikrinimui, tuo tarpu atkuriamojoje – santykių atkūrimo efektyvumui ir konflikto sprendimo rezultatui. Dėl to kyla klausimas, ar šie kriterijai gali būti suderinti vienoje sistemoje – ar įmanoma kartu užtikrinti proporcingą valstybės reakciją ir individualizuotą, dialogu pagrįstą žalos atlyginimo procesą.

Dėl aptartų skirtumų dalis autorių atkuriamąjį teisingumą vertina kaip alternatyvą tradicinei baudžiamajai justicijai. Tokiu požiūriu abi paradigmos grindžiamos iš esmės skirtingais filosofiniais pagrindais, todėl jų visiškas suderinamumas laikomas problemišku.³⁴ Retributyvinė paradigma remiasi kaltės, moralinės atsakomybės ir proporcingos sankcijos principais, kurie suponuoja, kad teisingumas realizuojamas per adekvačią valstybės reakciją į normos pažeidimą. Ši logika grindžiama prielaida, kad nusikaltimas pirmiausia pažeidžia normatyvinę tvarką, o sankcija yra būtina jos atkūrimo sąlyga.

Tuo tarpu atkuriamoji paradigma, kaip pažymi L. Walgrave, grindžiama žalos atlyginimo ir savanoriško dalyvavimo idėja.³⁵ Šioje koncepcijoje teisingumo esmė siejama ne su moraliniu atsilyginimu ar sankcijos proporcingumu, bet su realių padarinių pašalinimu ir pažeistų santykių atkūrimu. Tokia pozicija suponuoja kitokią atsakomybės sampratą – atsakomybė suvokiama ne kaip bausmės atlikimas, o kaip aktyvus įsipareigojimas atitaisyti padarytą žalą. Remiantis alternatyvos modeliu, šios dvi paradigmos atspindi skirtingas teisingumo teorijas: viena orientuota į moralinį atpildą ir normos autoriteto atkūrimą, kita – į socialinę rekonstrukciją ir dialoginį konfliktų sprendimą. Todėl argumentuojama, kad bandymas jas sujungti gali iškreipti abiejų esmę: atkuriamoji paradigma gali būti redukuota iki procedūrinio priedo prie bausmės, o retributyvinė –

³³ DRAKŠAS, Romualdas (2008). *Baudžiamoji atsakomybė ir jos realizavimo formos*. Vilnius, p. 11–15; ZEHR, Howard (1990). *Changing Lenses: A New Focus for Crime and Justice*. Scottsdale: Herald Press, p. 223.

³⁴ UNITED NATIONS OFFICE ON DRUGS AND CRIME (2020). *Handbook on Restorative Justice Programmes*. 2nd ed. Vienna: United Nations, p. 9–10.

³⁵ WALGRAVE, Lode (2008). *Restorative Justice, Self-Interest and Responsible Citizenship*. Cullompton: Willan Publishing, p. 17–18.

susilpninta tiek, kad nebeužtikrintų proporcingumo ir bendrosios prevencijos tikslų.³⁶ Vis dėlto toks alternatyvumo požiūris suponuoja gana radikalų baudžiamosios justicijos modelio pertvarkymą, kuris kelia praktinių ir doktrinių klausimų dėl valstybės vaidmens, teisės viršenybės ir vienodo atsakomybės taikymo principo. Todėl diskusija dėl paradigmos nesuderinamumo neišvengiamai pereina į klausimą, ar atkuriamasis teisingumas turėtų būti suvokiamas kaip visiškas retributyvinės sistemos pakeitimas, ar kaip jos korekcija bei transformacija.

Vis dėlto kiti autoriai atkuriamąjį teisingumą vertina ne kaip retributyvinės sistemos paneigimą, bet kaip jos papildymą ar transformacijos kryptį. Tokiu požiūriu atkuriamoji paradigma nėra suprantama kaip alternatyvi sistema, turinti pakeisti tradicinę baudžiamąją justiciją, bet kaip instrumentas, leidžiantis ją koreguoti ir praturtinti. UNODC dokumentuose pabrėžiama, kad atkuriamasis teisingumas nėra bausmės atsisakymas, o alternatyvus atsakomybės realizavimo būdas, galintis būti integruotas į esamą baudžiamosios justicijos sistemą.³⁷ Tai reiškia, kad atkuriamojo teisingumo taikymas savaime nepaneigia proporcingumo principo ar valstybės baudžiamojo persekiojimo monopolio. Ši papildymo samprata grindžiama prielaida, kad retributyvinė ir atkuriamoji logika gali būti taikomos skirtingais lygmenimis. Retributyvinė paradigma užtikrina normatyvinės tvarkos apsaugą ir bendrąjį teisingumo standartą, tuo tarpu atkuriamoji leidžia individualizuoti reakciją į nusikalstamą veiką, atsižvelgiant į konkretaus konflikto socialinį kontekstą ir realias pasekmes. Tokiu būdu bausmė gali būti derinama su reparačinėmis priemonėmis, o atsakomybė – suvokiama tiek kaip sankcija, tiek kaip aktyvus žalos atlyginimo procesas.

Be to, papildymo modelis leidžia išvengti radikalaus doktrininio konflikto tarp proporcingumo ir dialogo principų. Proporcingumas gali būti suvokiamas kaip ribojantis kriterijus, užtikrinantis, kad atkuriamojo proceso rezultatai nepažeistų teisingumo ir lygybės principų, o dialogu grindžiamos priemonės gali prisidėti prie realaus socialinio konflikto išsprendimo, kurio vien sankcija ne visuomet pasiekia. Toks požiūris leidžia suvokti šias paradigmas ne kaip tarpusavyje nesuderinamas, bet kaip galinčias veikti paraleliai ar tam tikrais atvejais viena kitą papildyti. Paradigmos santykis tokiu atveju tampa ne opozicinis, o funkcinis – jos gali būti taikomos atsižvelgiant į nusikalstamos veikos pobūdį, padarytos žalos mastą ir konflikto šalių interesus.

Lietuvos mokslinėje literatūroje taip pat akcentuojama vadinamoji „konflikto sugrąžinimo“ idėja, pagal kurią atkuriamasis teisingumas siekia suteikti daugiau galimybių tiesioginėms konflikto šalims – aukai ir kaltininkui – dalyvauti sprendžiant nusikalstamos veikos pasekmes.³⁸ Ši koncepcija

³⁶ WALGRAVE, Lode (2008). *Restorative Justice, Self-Interest and Responsible Citizenship*. Cullompton: Willan Publishing, p. 17–18.

³⁷ UNITED NATIONS OFFICE ON DRUGS AND CRIME (2020). *Handbook on Restorative Justice Programmes*. 2nd ed. Vienna: United Nations, p. 6–9, 41–42.

³⁸ MICHAILOVIČ, Ilona; BIKELIS, Skirmantas; ČEPAS, Algimantas ir kt. (2014). *Atkuriamojo teisingumo perspektyvos Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos teisės institutas, p. 5–8.

reiškia, kad konfliktas, kuris tradicinėje sistemoje yra „perimamas“ valstybės ir institucionalizuojamas baudžiamojo proceso rėmuose, atkuriamojoje paradigmoje tam tikra prasme grąžinamas jo pirminiems dalyviams. Tokio „sugrąžinimo“ esmė nėra valstybės vaidmens eliminavimas ar konflikto privatizavimas.³⁹ Priešingai – valstybė išlieka proceso garantu ir teisėtumo užtikrintoju, tačiau atsakomybės turinio formavime suteikiama daugiau reikšmės pačių šalių aktyviam dalyvavimui. Tai reiškia, kad konflikto sprendimas tampa ne vien teisinės kvalifikacijos ir sankcijos klausimu, bet ir dialogo, žalos pripažinimo bei susitarimo procesu.

Trišalė struktūra – kaltininkas, auka ir bendruomenė – leidžia konfliktą suvokti kaip socialinį reiškinį, o ne vien tik kaip teisės normos pažeidimą. Bendruomenės įtraukimas suponuoja platesnę atsakomybės dimensiją: nusikalstama veika vertinama kaip socialinių ryšių sutrikimas, kurio padariniai peržengia individualaus asmens interesus. Tokiu būdu atkuriamasis modelis išplečia atsakomybės turinį, tačiau kartu nekeičia esminės prielaidos, kad valstybė privalo užtikrinti teisingumo ribas ir apsaugoti viešąjį interesą.⁴⁰ Ši „konflikto sugrąžinimo“ idėja tampa reikšminga ir vertinant paradigmų santykį. Ji leidžia manyti, kad atkuriamasis teisingumas nebūtinai paneigia valstybės monopolį, bet perkonfigūruoja jo įgyvendinimo būdą – nuo vienpusės sankcijos paskyrimo prie dalyvavimu grindžiamo atsakomybės realizavimo. Todėl paradigmų santykis čia atsiskleidžia kaip įtampos ir perskirstymo santykis: valstybės vaidmuo išlieka, tačiau atsakomybės turinio formavimas tampa labiau decentralizuotas ir dialogiškas.

T. Marshall pateikiamas atkuriamojo teisingumo apibrėžimas, akcentuojantis savanorišką dalyvavimą ir konflikto šalių susitarimą, išryškina dar vieną reikšmingą paradigmų santykio aspektą – sprendimo formavimo subjektą ir jo legitimumą.⁴¹ Jeigu sprendimas formuojamas pačių konflikto dalyvių bendru susitarimu, kyla klausimas, kokia vieta tokioje procese tenka valstybei kaip baudžiamojo persekiojimo subjektui ir viešojo intereso gynėjai. Ši priešprieša leidžia manyti, kad retributyvinė ir atkuriamoji paradigmos skiriasi ne tik teisingumo tikslu, bet ir pačiu nusikalstamos veikos suvokimu bei reakcijos į ją pobūdžiu. Retributyvinėje sistemoje nusikalstama veika laikoma teisės normos pažeidimu prieš valstybę, todėl teisingumo realizavimas orientuojamas į kaltės nustatymą ir proporcingos sankcijos paskyrimą. Tuo tarpu atkuriamojoje paradigmoje nusikalstama veika pirmiausia suvokiama kaip žala konkretiems asmenims ir jų tarpusavio santykiams, todėl pagrindinis dėmesys skiriamas padarytos žalos pripažinimui, jos atlyginimui ir socialinių ryšių atkūrimui.⁴²

³⁹ MICHAILOVIČ, Ilona; BIKELIS, Skirmantas; ČEPAS, Algimantas ir kt. (2014). *Atkuriamojo teisingumo perspektyvos Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos teisės institutas, p. 13–16.

⁴⁰ Ten pat, p. 5–6.

⁴¹ MARSHALL, Tony F. (1999). *Restorative Justice: An Overview*. London: Home Office Research Development and Statistics Directorate, p. 5.

⁴² DRAKŠAS, Romualdas (2008). *Baudžiamoji atsakomybė ir jos realizavimo formos*. Vilnius, p. 86–87; MICHAILOVIČ, Ilona; BIKELIS, Skirmantas; ČEPAS, Algimantas ir kt. (2014). *Atkuriamojo teisingumo perspektyvos Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos teisės institutas, p. 13–18.

Vienu atveju teisingumas realizuojamas per valstybės institucijų priimamą sprendimą dėl asmens atsakomybės ir sankcijos taikymo. Kitu atveju teisingumo įgyvendinimas grindžiamas konflikto šalių dialogu ir jų susitarimu dėl padarytos žalos atlyginimo. Todėl paradigms skirtumas atsiskleidžia ne tik teisingumo tiksluose, bet ir pačiame atsakomybės realizavimo mechanizme. Atsižvelgiant į doktrinoje išskiriamas pozicijas, paradigms santykis gali būti struktūruojamas į tris teorinius modelius – alternatyvų, papildomą ir integracinį. Šie modeliai leidžia ne tik aprašyti skirtumus, bet ir konceptualizuoti galimus suderinamumo variantus baudžiamosios justicijos sistemoje. Taip pat šie modeliai atspindi ir skirtingus teorinius požiūrius į tai, kaip turėtų būti suvokiamas baudžiamosios atsakomybės tikslas ir valstybės vaidmuo ją realizuojant. Alternatyvus modelis suponuoja, kad atkuriamasis teisingumas turėtų pakeisti retributyvinę paradigmą.⁴³ Tokiu atveju baudžiamosios justicijos sistema būtų iš esmės transformuojama, o sankcija kaip centrinis atsakomybės realizavimo instrumentas užleistų vietą dialogu grindžiamoms reparacinėms priemonėms. Šis modelis grindžiamas prielaida, kad moralinio atpildo logika nėra efektyvi sprendžiant socialinius konfliktus, todėl prioritetas turėtų būti teikiamas žalos atlyginimui ir santykių atkūrimui. Tačiau tokia koncepcija kelia reikšmingų teorinių ir praktinių klausimų, susijusių su valstybės vaidmeniu, bendrosios prevencijos užtikrinimu ir vienodo baudžiamosios atsakomybės taikymo principu.

Papildomas modelis leidžia šias paradigmas taikyti skirtingose situacijose, atsižvelgiant į nusikalstamos veikos pobūdį, jos pavojingumą ir padarytos žalos mastą. Šiuo požiūriu atkuriamasis teisingumas laikomas instrumentu, galinčiu veikti greta tradicinės sistemos, tačiau jos nepaneigiančiu. Tokia samprata leidžia išlaikyti proporcingumo ir valstybės monopolio principus, kartu suteikiant galimybę individualizuoti atsakomybės realizavimą tais atvejais, kai dialogas ir reparacija gali būti efektyvūs. Vis dėlto šis modelis suponuoja tam tikrą šių paradigms paralelinį taikymą, kuris ne visuomet aiškiai apibrėžia jų taikymo ribas. Tuo tarpu integracinis modelis siekia sujungti proporcingumo ir žalos atlyginimo principus vienoje sistemoje. Šiuo atveju atkuriamoji logika nėra nei alternatyva, nei tik papildymas, bet tampa vienu iš baudžiamosios atsakomybės realizavimo elementų.⁴⁴ Integracinė samprata remiasi prielaida, kad proporcingumas ir reparacija neprivalo būti supriešinami – proporcinga valstybės atsakas į nusikalstamą veiką gali apimti ir dialogu grindžiamas priemonės, jeigu jos atitinka teisingumo ir viešojo intereso apsaugos reikalavimus. Tačiau būtent šiame modelyje iškyla sudėtingiausi teoriniai klausimai dėl sankcijos, savanoriškumo ir valstybės kontrolės santykio. Todėl galima teigti, kad trijų modelių išskyrimas leidžia aiškiau struktūruoti paradigms santykio analizę: klausimas nėra vien apie skirtumus, bet apie

⁴³ WALGRAVE, Lode (2008). *Restorative Justice, Self-Interest and Responsible Citizenship*. Cullompton: Willan Publishing, p. 17–20.

⁴⁴ UNITED NATIONS OFFICE ON DRUGS AND CRIME (2020). *Handbook on Restorative Justice Programmes*. 2nd ed. Vienna: United Nations, p. 6–9.

tai, koku mastu ir kokiomis sąlygomis šios skirtingos teisingumo logikos gali būti suderintos baudžiamosios justicijos sistemoje.

Tačiau svarbu pabrėžti, kad integracinio santykio samprata grindžiama ne tik formaliu teiginiu, kad atkuriamasis teisingumas nepaneigia bausmės instituto, bet ir siekiu konceptualiai perkonstruoti pačią atsakomybės realizavimo struktūrą. Šiame modelyje bausmė ir reparacija nėra supriešinamos, bet suvokiamos kaip galinčios veikti toje pačioje normatyvinėje sistemoje, atliekant skirtingas funkcijas. Bausmė užtikrina proporcingumą ir viešojo intereso apsaugą, o atkuriamosios priemonės – realų žalos atlyginimą ir socialinių ryšių atkūrimą.⁴⁵ Ji suponuoja būtinybę aiškiai apibrėžti ribas, kuriose dialogu grindžiamos priemonės gali būti taikomos, ir nustatyti garantijas, kad jos neprieštarautų proporcingumo, teisėtumo ir lygybės principams. Todėl integracinis modelis tampa teoriškai sudėtingiausiu paradigmos santykio variantu: jis reikalauja suderinti valstybės autoritetą su dalyvių autonomija, sankcijos proporcingumą su susitarimo lankstumu ir viešojo intereso apsaugą su individualizuotu konflikto sprendimu.

Lietuvos autoriai taip pat pažymi, kad atkuriamasis teisingumas negali būti laikomas universalia alternatyva visoms nusikalstamoms veikoms. Tam tikrais atvejais tradicinės baudžiamosios priemonės išlieka būtinos, ypač kai kalbama apie didelio pavojingumo veikas, sisteminius ar organizuotus nusikaltimus, taip pat situacijas, kuriose būtina aiški valstybės reakcija siekiant apsaugoti viešąjį interesą ir užtikrinti bendrąją prevenciją. Tokiais atvejais retributyvinė logika išlieka pagrindiniu atsakomybės realizavimo instrumentu. Tačiau kartu pabrėžiama, kad atkuriamasis modelis gali papildyti ir praturtinti reagavimo į nusikalstamą veiką sistemą tais atvejais, kai žalos atlyginimas, konflikto šalių dialogas ir socialinių ryšių atkūrimas gali būti pasiekti be viešojo intereso pažeidimo. Tokia diferencijuota samprata leidžia suvokti atkuriamąjį teisingumą ne kaip alternatyvą visai baudžiamajai sistemai, bet kaip lankstesnį instrumentą, galintį būti taikomu atsižvelgiant į konkrečios situacijos pobūdį. Todėl atkuriamasis teisingumas turėtų būti vertinamas kaip diferencijuota baudžiamosios politikos kryptis, leidžianti derinti atsakomybės principą su žalos atlyginimu ir socialinių ryšių atkūrimu. Ši kryptis suponuoja ne paradigmą, o nuoseklią sistemos evoliuciją, kurioje proporcingumo, teisėtumo ir valstybės monopolio principai nėra paneigiami, bet papildomi dialogo, reparacijos ir aktyvios atsakomybės elementais.⁴⁶ Tokiu būdu paradigmos santykis gali būti suprantamas ne kaip binarinė opozicija, o kaip dinamiškas pusiausvyros paieškos procesas, kuriame skirtingos teisingumo logikos derinamos atsižvelgiant į nusikalstamos veikos pobūdį, padarytos žalos mastą ir socialinius tikslus.

⁴⁵ UNITED NATIONS OFFICE ON DRUGS AND CRIME (2020). *Handbook on Restorative Justice Programmes*. 2nd ed. Vienna: United Nations, p. 6–9.

⁴⁶ MICHAILOVIČ, Ilona; BIKELIS, Skirmantas; ČEPAS, Algimantas ir kt. *Atkuriamojo teisingumo perspektyvos Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos teisės institutas, 2014, p. 16–20.

Įvertinus aptartas doktrinos pozicijas, retributyvinio ir atkuriamojo teisingumo santykis baudžiamosios justicijos teorijoje gali būti apibūdinamas ne kaip paprasta opozicija, bet kaip dinamiška dviejų skirtingų teisingumo logikų sąveika. Retributyvinė paradigma orientuojasi į valstybės reakciją ir proporcingą sankciją kaip normatyvinės tvarkos atkūrimo priemonę, o atkuriamoji – į žalos pripažinimą, jos atlyginimą bei konflikto dalyvių įtraukimą. Nors šios paradigmos grindžiamos skirtingomis prielaidomis, doktrinoje jos vertinamos ne tik kaip konkuruojančios, bet ir kaip potencialiai derinamos, kai siekiama vienu metu užtikrinti viešojo intereso apsaugą ir realų nusikalstamos veikos padarinių sprendimą. Vis dėlto jų suderinamumas negali būti vertinamas vien abstrakčiai, nes jis priklauso nuo konkrečių taikymo sąlygų, procesinių ribų ir principinių reikalavimų. Tai reiškia, kad atkuriamojo teisingumo integravimas į baudžiamosios justicijos sistemą yra įmanomas tik aiškiai apibrėžus jo turinį, principus ir santykį su fundamentaliais baudžiamosios teisės principais. Todėl siekiant įvertinti šių paradigmų suderinamumo galimybes, būtina detaliau analizuoti atkuriamojo teisingumo principus ir jų sisteminę reikšmę baudžiamojoje justicijoje.

1.3. Esminiai atkuriamojo teisingumo principai kaip vertinimo kriterijai

Atkuriamasis teisingumas baudžiamosios justicijos teorijoje negali būti suvokiamas vien kaip alternatyvi procedūra ar atskiras procesinis institutas, bet kaip normatyvinė ir vertybinė orientacija, grindžiama tam tikrais esminiais principais. Doktrinoje pabrėžiama, kad atkuriamasis teisingumas apima ne tik procesinius elementus, bet ir platesnę požiūrio į nusikalstamą veiką bei atsakomybės realizavimą transformaciją. Todėl analizuojant atkuriamojo teisingumo vietą baudžiamosios justicijos sistemoje būtina identifikuoti jo principus ir įvertinti jų sisteminę reikšmę. UNODC pažymi, kad atkuriamasis teisingumas nėra vienas konkretus modelis ar procedūra, bet principų sistema, kuri gali būti įgyvendinama skirtingomis formomis.⁴⁷ T. Marshall atkuriamąjį teisingumą apibrėžia kaip procesą, kuriame visi su nusikalstama veika susiję asmenys dalyvauja sprendžiant jos pasekmes ir planuojant ateities veiksmus.⁴⁸ H. Zehr akcentuoja, kad atkuriamojo teisingumo pagrindas yra nusikalstamos veikos suvokimas kaip padarytos žalos, o ne vien normos pažeidimo konstatavimas.⁴⁹ Šių autorių išskiriami elementai leidžia identifikuoti atkuriamojo teisingumo branduolinius principus: žalos atkūrimą, nukentėjusiojo aktyvų vaidmenį, dialogą ir susitarimą, atsakomybės prisiėmimą bei bendruomenės įtraukimą. Būtent šie principai sudaro kriterinį

⁴⁷ UNITED NATIONS OFFICE ON DRUGS AND CRIME (2020). *Handbook on Restorative Justice Programmes*. 2nd ed. Vienna: United Nations, p. 5–9.

⁴⁸ MARSHALL, Tony F. (1999). *Restorative Justice: An Overview*. London: Home Office Research Development and Statistics Directorate, p. 5.

⁴⁹ ZEHR, Howard (1990). *Changing Lenses: A New Focus for Crime and Justice*. Scottdale: Herald Press, p. 241–243.

pagrindą, leidžiantį vertinti, ar konkreti baudžiamosios justicijos sistema iš tiesų remiasi atkuriamąja paradigma, ar tik formaliai integruoja atskiras jos procedūras. Tai reiškia, kad atkuriamojo teisingumo principai šiame darbe naudojami ne tik aprašomuoju, bet ir vertinamuoju aspektu – jie leidžia nustatyti, ar konkreti baudžiamosios justicijos sistema iš esmės atitinka atkuriamojo teisingumo logiką, ar tik formaliai perima atskirus jos elementus. Todėl toliau šiame skyriuje nuosekliai analizuojami esminiai atkuriamojo teisingumo principai, atskleidžiant jų turinį ir reikšmę baudžiamosios justicijos sistemoje bei įvertinant jų santykį su tradiciniais baudžiamosios teisės principais – teisėtumu, proporcingumu ir valstybės vaidmeniu.

Vienas esminių atkuriamojo teisingumo principų yra žalos atkūrimas. Skirtingai nei retributyvinėje paradigmoje, kur nusikalstama veika pirmiausia suvokiama kaip teisės normos pažeidimas prieš valstybę, atkuriamajame modelyje nusikaltimas apibrėžiamas kaip žala, padaryta asmenims ir jų tarpusavio santykiams. H. Zehr pabrėžia, kad nusikaltimas reiškia žalą žmonėms ir jų santykiams, todėl teisingumo tikslas turėtų būti ne vien normos autoriteto atkūrimas, bet padarytos žalos pripažinimas ir jos atitaisymas.⁵⁰ UNODC leidinyje taip pat pažymima, kad atkuriamojo teisingumo procesai orientuojami į padarinių sprendimą – žalos nustatymą, jos kompensavimą ir socialinių ryšių atkūrimą.⁵¹ Tokiu būdu žalos atkūrimo principas iš esmės keičia teisingumo orientyrą: vietoj klausimo kokia bausmė proporcinga padarytai veikai, keliama klausimai kam buvo padaryta žala ir kokiomis priemonėmis ji gali būti atitaisyta. Šis principas suponuoja platesnę atsakomybės sampratą. Žalos atkūrimas gali apimti materialinę kompensaciją, atsiprašymą, elgesio pakeitimą ar kitokias reparacines priemones. Todėl teisingumas čia suvokiamas kaip procesas, orientuotas į realių pasekmių pašalinimą, o ne vien į simbolinį normos autoriteto atkūrimą per sankciją.

Analizuojant šio principo reikšmę baudžiamosios justicijos sistemoje, matyti, kad jis iš esmės perinterpretuoja proporcingumo principo turinį. Retributyvinėje sistemoje sankcijos dydis ir pobūdis nustatomi atsižvelgiant į veikos pavojingumą ir kaltės laipsnį, o ne į individualius nukentėjusiojo poreikius. Tuo tarpu atkuriamojoje paradigmoje reakcijos adekvatumas vertinamas pagal tai, ar buvo pasiektas realus žalos atlyginimas ir ar atkurta socialinė pusiausvyra. Tai nereiškia proporcingumo paneigimo, tačiau perorientuoja jo akcentą – proporcinga laikoma tokia reakcija, kuri adekvačiai sprendžia padarytą žalą, o ne vien atitinka abstraktų sankcijų sistemą. Taigi žalos atkūrimo principas sudaro atkuriamojo teisingumo normatyvinį branduolį ir leidžia atskirti šią paradigmą nuo retributyvinės. Būtent jis transformuoja nusikalstamos veikos sampratą ir perkelia teisingumo akcentą nuo valstybės interesų apsaugos prie konkrečių padarinių sprendimo bei

⁵⁰ ZEHR, Howard (1990). *Changing Lenses: A New Focus for Crime and Justice*. Scottsdale: Herald Press, p. 225.

⁵¹ UNITED NATIONS OFFICE ON DRUGS AND CRIME (2020). *Handbook on Restorative Justice Programmes*. 2nd ed. Vienna: United Nations, p. 6–9.

santykių atkūrimo. Šis principas leidžia vertinti, ar konkrečioje baudžiamosios justicijos sistemoje žalos atlyginimas yra laikomas centriniu teisingumo tikslu, ar tik papildomu elementu šalia sankcijos. Jeigu žalos atlyginimas nėra integruotas į atsakomybės realizavimo struktūrą, tokia sistema negali būti laikoma iš esmės atkuriamojo pobūdžio.

Kitas esminis atkuriamojo teisingumo principas yra nukentėjusiojo aktyvus dalyvavimas teisingumo procese. Retributyvinėje baudžiamosios justicijos sistemoje nukentėjusysis dažniausiai atlieka procesinį vaidmenį – jis yra įrodymų šaltinis, liudytojas ar civilinio ieškinio pareiškėjas, tačiau pats konflikto sprendimas struktūruojamas kaip santykis tarp valstybės ir kaltinamojo. Tokiu modeliu nusikalstama veika laikoma viešosios teisės pažeidimu, todėl procesas orientuojamas į kaltės nustatymą ir sankcijos paskyrimą, o nukentėjusiojo interesai tampa antriniais bendrojo viešojo intereso atžvilgiu. Atkuriamojo teisingumo paradigmoje situacija iš esmės keičiasi. T. Marshall atkuriamąjį teisingumą apibrėžia kaip procesą, kuriame visi su nusikalstama veika susiję asmenys dalyvauja sprendžiant jos pasekmes, taip suponuodamas, kad nukentėjusysis nėra pasyvus proceso objektas, bet aktyvus jo dalyvis.⁵² Šiame modelyje nukentėjusysis turi galimybę išsakyti savo patirtą žalą, lūkesčius ir prisidėti prie sprendimo turinio formavimo. Todėl atkuriamojoje paradigmoje teisingumas realizuojamas ne tik nukentėjusiojo interesų apsaugos forma, bet ir per jo tiesioginį dalyvavimą sprendžiant konflikto pasekmes. Šis principas leidžia vertinti, ar nukentėjusysis konkrečioje sistemoje yra tik procesinių teisių turėtojas, ar realus teisingumo proceso dalyvis, kurio interesai lemia atsakomybės realizavimo turinį. UNODC leidinyje taip pat pabrėžiama, kad atkuriamojo teisingumo procesai suteikia nukentėjusiajam galimybę būti išklausytam, gauti atsakymus į jam svarbius klausimus ir dalyvauti nustatant žalos atlyginimo formas.⁵³ Tokiu būdu atkuriamasis modelis siekia atkurti ne tik objektyvią materialinę pusiausvyrą, bet ir subjektyvų teisingumo pojūtį, kuris tradicinėje sistemoje neretai lieka antrinis.

Dialogo ir susitarimo principas turi reikšmingą sisteminę dimensiją. Atkuriamojo teisingumo procese sprendimas dėl konflikto pasekmių formuojamas per pačių konflikto šalių bendravimą ir jų dalyvavimą sprendimų priėmimo. Toks modelis leidžia geriau atsižvelgti į konkrečias konflikto aplinkybes, nukentėjusiojo patirtą žalą ir pažeidėjo atsakomybės prisiėmimą.⁵⁴ Tačiau kartu kyla klausimas, kaip užtikrinti, kad dialogo rezultatas atitiktų teisingumo, proporcingumo ir viešojo intereso apsaugos reikalavimus, todėl atkuriamojo teisingumo procesai paprastai derinami su valstybės nustatytais procesiniais garantijomis. Šio principo reikšmė baudžiamosios justicijos sistemoje yra dvejopa. Pirma, jis keičia procesinę struktūrą, įtvirtindamas

⁵² MARSHALL, Tony F. (1999). *Restorative Justice: An Overview*. London: Home Office Research Development and Statistics Directorate, p. 5.

⁵³ UNITED NATIONS OFFICE ON DRUGS AND CRIME (2020). *Handbook on Restorative Justice Programmes*. 2nd ed. Vienna: United Nations, p. 7–9.

⁵⁴ MICHAILOVIČ, Ilona; BIKELIS, Skirmantas; ČEPAS, Algimantas ir kt. *Atkuriamojo teisingumo perspektyvos Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos teisės institutas, 2014, p. 5–8.

dalyvavimo ir dialogo elementus. Antra, jis transformuoja teisingumo legitimumo sampratą: sprendimo priimtumas grindžiamas ne tik valstybės autoritetu, bet ir nukentėjusiojo pripažinimu, kad jo patirta žala buvo išgirsta ir tinkamai įvertinta. Taigi nukentėjusiojo aktyvaus vaidmens principas atskleidžia vieną iš esminių atkuriamosios paradigmos skirtumų – teisingumas čia siejamas su dalyvavimu ir įtraukimu, o ne vien su valstybės sprendimu. Dialogo principas leidžia nustatyti, ar konfliktas sprendžiamas per formalų teisinį procesą, ar per tiesioginę šalių sąveiką, kuri sudaro prielaidas realiam konflikto sprendimui ir padarinių pašalinimui.

Atkuriamojo teisingumo paradigmoje dialogas ir savanoriškas susitarimas laikomi esminiais konflikto sprendimo mechanizmais. Skirtingai nei retributyvinėje sistemoje, kur sprendimas dėl atsakomybės realizavimo priimamas valstybės institucijų ir įgyvendinamas vertikaliai struktūruoto proceso metu, atkuriamajame modelyje sprendimo turinys formuojamas per konflikto šalių dialogą. Tokiu būdu teisingumas realizuojamas ne tik per formalų kaltės nustatymą, bet ir per komunikacinį procesą, kuriame aptariamos padarytos žalos aplinkybės, pasekmės bei galimi jų atitaisymo būdai. T. Marshall apibrėždamas atkuriamąjį teisingumą kaip procesą, kuriame visi su nusikalstama veika susiję asmenys dalyvauja sprendžiant jos pasekmes, pabrėžia būtent dialoginį šio proceso pobūdį.⁵⁵ Sprendimas čia nėra primetamas iš išorės – jis kyla iš šalių tarpusavio sąveikos ir bendro susitarimo. Todėl dialogas tampa ne papildomu elementu, bet centriniu atkuriamojo teisingumo įgyvendinimo instrumentu.

UNODC leidinyje akcentuojama, kad atkuriamojo teisingumo programos grindžiamos savanoriškumu, informuotu dalyvavimu ir šalių susitarimu.⁵⁶ Tai reiškia, kad nei nukentėjusysis, nei pažeidėjas negali būti priversti dalyvauti atkuriamajame procese, o pasiektas susitarimas turi būti laisvos valios rezultatas. Tokiu būdu atkuriamojo teisingumo legitimumas grindžiamas ne vien valstybės autoritetu, bet ir dalyvių autonomija bei jų prisiimtu įsipareigojimu laikytis susitarimo sąlygų. Vis dėlto dialogo ir susitarimo principas kelia ir sisteminių klausimų. Jei sprendimo turinys formuojamas šalių susitarimu, kyla problema, kaip užtikrinti jo atitiktį proporcingumo, lygybės ir viešojo intereso apsaugos reikalavimams. Todėl savanoriškumo principas negali būti suprantamas absoliučiai – jis turi būti derinamas su valstybės vaidmeniu užtikrinant proceso teisėtumą, dalyvių teisių apsaugą ir sprendimo atitiktį baudžiamosios teisės pagrindiniams principams. Taigi dialogo ir susitarimo principas atskleidžia esminį atkuriamojo teisingumo skirtumą nuo retributyvinės paradigmos: teisingumas čia suvokiamas kaip bendro sprendimo paieška, o ne vien valstybės paskirta sankcija. Būtent dialogu grindžiamas sprendimo procesas leidžia atkuriamajam teisingumui

⁵⁵ MARSHALL, Tony F. (1999). *Restorative Justice: An Overview*. London: Home Office Research Development and Statistics Directorate, p. 5.

⁵⁶ UNITED NATIONS OFFICE ON DRUGS AND CRIME (2020). *Handbook on Restorative Justice Programmes*. 2nd ed. Vienna: United Nations, p. 6–9.

orientuotis ne tik į nusikalstamos veikos įvertinimą, bet ir į padarytos žalos pripažinimą bei socialinių santykių atkūrimą.

Atsakomybės prisiėmimas atkuriamojo teisingumo paradigmoje įgyja kitokį turinį nei tradicinėje retributyvinėje sistemoje. Retributyviniame modelyje atsakomybė realizuojama per valstybės paskirtą sankciją, kuri turi atitikti veikos pavojingumą ir kaltės laipsnį. Tokiu atveju atsakomybė dažniausiai suvokiama kaip pareiga paklusti teismo sprendimui ir atlikti paskirtą bausmę. Atsakomybės turinys čia apibrėžiamas iš išorės – valstybės autoriteto pagrindu. Šis principas leidžia vertinti, ar atsakomybė suvokiama kaip pasyvus sankcijos atlikimas, ar kaip aktyvus įsipareigojimas pripažinti padarytą žalą ir dalyvauti jos atitaisymo procese. Atkuriamojoje paradigmoje atsakomybė neapsiriboja sankcijos vykdymu. Ji reiškia aktyvų padarytos žalos pripažinimą ir įsipareigojimą dalyvauti jos atitaisymo procese. H. Zehr pabrėžia, kad atkuriamojo teisingumo esmė yra ne vien kaltės konstatavimas, bet atsakomybės suvokimas kaip pareiga atkurti padarytą žalą ir spręsti jos pasekmes.⁵⁷ Tokiu požiūriu atsakomybė tampa sąmoningu ir aktyviu įsipareigojimu, o ne tik formaliu bausmės atlikimu.

UNODC leidinyje taip pat pažymima, kad atkuriamajame procese svarbus elementas yra pažeidėjo pripažinimas, jog buvo padaryta žala, ir jo pasirengimas dalyvauti sprendžiant konflikto pasekmes.⁵⁸ Atsakomybė čia siejama su dalyvavimu dialoge, susitarimo formavimu ir jo įgyvendinimu. Taigi atsakomybė įgyja ne tik teisinę, bet ir moralinę bei socialinę dimensiją. Šio principo reikšmė baudžiamosios justicijos sistemoje pasireiškia tuo, kad jis transformuoja atsakomybės realizavimo logiką. Jei retributyvinėje sistemoje atsakomybė pirmiausia siejama su proporcingos sankcijos paskyrimu, tai atkuriamojoje – su gebėjimu prisiimti padarytos žalos pasekmes ir aktyviai prisidėti prie jų atitaisymo. Atsakomybė tampa orientuota į ateitį ir socialinių santykių atkūrimą, o ne vien į retrospektyvų kaltės įvertinimą. Taigi atsakomybės prisiėmimo principas atskleidžia vieną iš esminių atkuriamosios paradigmos skirtumų: teisingumas realizuojamas ne tik per valstybės sankciją, bet ir per pažeidėjo aktyvų įsitraukimą į žalos atitaisymo procesą. Būtent ši aktyvumo ir moralinio įsipareigojimo dimensija išskiria atkuriamąją atsakomybės sampratą iš tradicinio baudžiamosios atsakomybės modelio.

Atkuriamojo teisingumo paradigma nusikalstamą veiką suvokia ne tik kaip individualų konfliktą tarp pažeidėjo ir nukentėjusiojo, bet ir kaip platesnį socialinių ryšių sutrikimą. Todėl vienas iš esminių jos principų yra bendruomenės įtraukimas į teisingumo procesą. Šis principas grindžiamas prielaida, kad nusikalstama veika paveikia ne tik tiesiogines konflikto šalis, bet ir platesnę socialinę aplinką – artimuosius, bendruomenines normas bei pasitikėjimą. Dėl šios

⁵⁷ ZEHR, Howard (1990). *Changing Lenses: A New Focus for Crime and Justice*. Scottsdale: Herald Press, p. 227–230.

⁵⁸ UNITED NATIONS OFFICE ON DRUGS AND CRIME (2020). *Handbook on Restorative Justice Programmes*. 2nd ed. Vienna: United Nations, p. 6–9.

priežasties konflikto sprendimas įgyja platesnę socialinę reikšmę. Bendruomenės įtraukimas leidžia vertinti, ar nusikalstama veika suvokiama tik individualiame lygmenyje, ar kaip socialinis reiškinys, turintis platesnių pasekmių ir reikalaujantis kolektyvinio atsako. UNODC leidinyje pažymima, kad atkuriamojo teisingumo procesai gali apimti ne tik nukentėjusįjį ir pažeidėją, bet ir kitus asmenis – šeimos narius, bendruomenės atstovus ar kitus suinteresuotus subjektus, kurie gali prisidėti prie konflikto sprendimo ir socialinės pusiausvyros atkūrimo.⁵⁹ Tokiu būdu sprendimas formuojamas platesniame kontekste, atsižvelgiant ne tik į individualią žalą, bet ir į socialines jos priežastis bei pasekmes.

Lietuvos mokslinėje literatūroje taip pat akcentuojama, kad vienas iš atkuriamojo teisingumo tikslų yra suteikti galimybę pačioms konflikto šalims aktyviau dalyvauti sprendžiant nusikalstamos veikos pasekmes.⁶⁰ Toks požiūris reiškia, kad nukentėjusysis ir pažeidėjas nėra vien formalaus proceso dalyviai, bet tampa aktyviais sprendimo turinio formuotojais. Taip siekiama sudaryti sąlygas dialogui, kuris leistų pripažinti padarytą žalą, aptarti jos pasekmes ir susitarti dėl jos atitaisymo būdų. Vis dėlto svarbu pabrėžti, kad toks šalių dalyvavimu grindžiamas konfliktų sprendimas nereiškia valstybės vaidmens panaikinimo. Atkuriamojo teisingumo procesuose valstybė paprastai išlieka teisėtumo ir proceso garantu, nustatančiu taikymo ribas ir užtikrinančiu, kad priimti sprendimai neprieštarautų viešojo intereso apsaugai bei pagrindiniams baudžiamosios teisės principams. Todėl atkuriamasis teisingumas dažniausiai veikia ne kaip alternatyva valstybinei justicijai, bet kaip ją papildantis konfliktų sprendimo būdas. Svarbu pabrėžti ir tai, kad bendruomenės įtraukimo principas nereiškia konflikto „privatizavimo“ ar valstybės vaidmens eliminavimo. Atkuriamojo teisingumo programose valstybė išlieka proceso rėmų ir teisėtumo garantu: ji nustato taikymo ribas, užtikrina dalyvių teisių apsaugą ir suderina atkuriamąsias priemones su formaliu baudžiamosios justicijos atsaku.⁶¹ Todėl bendruomenės vaidmuo atkuriamajame modelyje paprastai veikia kaip papildomas socialinis resursas, padedantis įgyvendinti žalos atlyginimo, reintegracijos ir pasitikėjimo atkūrimo tikslus, bet ne kaip alternatyva teisei ir procesinėms garantijoms. Lyginant su retributyvine paradigma, tradicinėje sistemoje bendruomenė dalyvauja netiesiogiai – per valstybės institucijas, atstovaujančias viešajam interesui. Atkuriamojoje paradigmoje bendruomenė gali būti įtraukiama tiesiogiai, taip išplečiant teisingumo proceso dalyvių ratą ir sustiprinant sprendimo socialinį legitimumą. Tačiau kartu išlieka būtinybė aiškiai apibrėžti tokio įtraukimo ribas, siekiant užtikrinti proceso teisėtumą ir viešojo intereso apsaugą. Taigi bendruomenės įtraukimo principas papildo kitus atkuriamojo teisingumo elementus

⁵⁹ UNITED NATIONS OFFICE ON DRUGS AND CRIME (2020). *Handbook on Restorative Justice Programmes*. 2nd ed. Vienna: United Nations, p. 7–9.

⁶⁰ MICHAILOVIČ, Ilona; BIKELIS, Skirmantas; ČEPAS, Algimantas ir kt. *Atkuriamojo teisingumo perspektyvos Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos teisės institutas, 2014, p. 5–8.

⁶¹ UNITED NATIONS OFFICE ON DRUGS AND CRIME (2020). *Handbook on Restorative Justice Programmes*. 2nd ed. Vienna: United Nations, p. 12–14.

ir atskleidžia jo socialinę dimensiją. Jis leidžia teisingumą suvokti kaip kolektyvinę pastangą atkurti pažeistą socialinę pusiausvyrą, o ne vien kaip formalų valstybės sprendimą dėl atsakomybės.

Apibendrinant, aptarti principai – žalos atkūrimas, nukentėjusiojo aktyvus vaidmuo, dialogas ir susitarimu grindžiamas procesas, atsakomybės prisiėmimas bei bendruomenės įtraukimas – leidžia atkuriamąjį teisingumą suvokti ne kaip pavienę procesinę priemonę, bet kaip nuoseklią vertybinę ir normatyvinę sistemą. Šių principų visuma rodo, kad atkuriamasis teisingumas transformuoja ne tik reakcijos į nusikalstamą veiką metodą, bet ir pačią teisingumo sampratą.⁶² Retributyvinėje paradigmoje teisingumas pirmiausia siejamas su proporcinga valstybės reakcija į normos pažeidimą, tuo tarpu atkuriamojoje – su padarytos žalos pripažinimu, jos atitaisymu ir socialinių santykių atkūrimu. Tai nereiškia tradicinių baudžiamosios teisės principų paneigimo, tačiau suponuoja jų reinterpretaciją: proporcingumas, teisėtumas ir valstybės vaidmuo įgyja kitą turinį, kai atsakomybės realizavimas grindžiamas dialogu, savanoriškumu ir reparaacija.⁶³

Vis dėlto vien principų analizė neatsako į klausimą, kokiomis ribomis ir sąlygomis atkuriamasis teisingumas gali būti integruojamas į baudžiamosios justicijos sistemą. Siekiant išvengti tiek formalios šių principų imitacijos, tiek jų perteklinio absolutizavimo, būtina įvertinti jų įtvirtinimą tarptautiniuose dokumentuose ir Europos teisėje bei jų santykį su viešojo intereso, proporcingumo ir teisėtumo reikalavimais. Todėl tolesnėje darbo dalyje bus analizuojama atkuriamojo teisingumo vieta tarptautinėje ir Europos teisėje, siekiant nustatyti, kaip šie standartai apibrėžia jo taikymo ribas, dalyvių garantijas ir suderinamumą su tradiciniais baudžiamosios justicijos principais.

⁶² MARSHALL, Tony F. (1999). *Restorative Justice: An Overview*. London: Home Office Research Development and Statistics Directorate, p. 8–10.

⁶³ UNITED NATIONS OFFICE ON DRUGS AND CRIME (2020). *Handbook on Restorative Justice Programmes*. 2nd ed. Vienna: United Nations, p. 12–14.

2. ATKURIAMOJO TEISINGUMO STANDARTAI TARPTAUTINĖJE IR EUROPOS TEISĖJE

2.1. Tarptautiniai atkuriamojo teisingumo standartai

Atkuriamojo teisingumo plėtra baudžiamosios justicijos sistemose pastaraisiais dešimtmečiais paskatino tarptautinės bendruomenės poreikį suformuluoti bendrus šios koncepcijos taikymo standartus. Skirtingose valstybėse atkuriamojo teisingumo praktikos vystėsi nevienodai – nuo pavienių mediacijos iniciatyvų iki sistemiškai integruotų programų, todėl atsirado būtinybė nustatyti principus ir gaires, užtikrinančias vienodą šių procesų kokybę, dalyvių teisių apsaugą bei saugų jų įgyvendinimą. Tarptautiniai dokumentai šioje srityje atlieka esminį vaidmenį – jie ne tik apibrėžia atkuriamojo teisingumo sampratą, bet ir nustato pagrindinius jo taikymo kriterijus, susijusius su savanoriškumu, informuotu dalyvavimu, šalių lygiateisiškumu ir proceso saugumu. Pavyzdžiui, Europos Tarybos rekomendacijoje CM/Rec(2018)8 atkuriamasis teisingumas apibrėžiamas kaip procesas, leidžiantis nusikalstama veika paveiktiems asmenims ir už ją atsakingiems asmenims, jiems savanoriškai sutikus, aktyviai dalyvauti sprendžiant su nusikalstama veika susijusius klausimus, padedant nešališkam tarpininkui.⁶⁴ Tokiu būdu formuojamas bendras normatyvinis pagrindas, kuriuo remiasi nacionalinės baudžiamosios justicijos sistemos, siekdamos integruoti atkuriamojo teisingumo elementus į savo teisinę sistemą. Svarbu pažymėti, kad šių standartų atsiradimas atspindi platesnę baudžiamosios justicijos transformacijos tendenciją – pereinama nuo vien tik represine logika grindžiamo reagavimo į nusikalstamas veikas prie lankstesnių, į konflikto sprendimą, žalos atlyginimą ir dalyvių įtraukimą orientuotų modelių. Tokiu būdu atkuriamojo teisingumo standartai ne tik nustato proceso organizavimo reikalavimus, bet ir žymi paradigminį pokytį teisingumo sampratoje, kuriame vis didesnę reikšmę įgyja nukentėjusiojo interesai, socialinių santykių atkūrimas ir bendruomenės vaidmuo.

Vienas svarbiausių vaidmenų formuojant atkuriamojo teisingumo standartus tenka Jungtinėms Tautoms, kurios dar XX a. pabaigoje pradėjo aktyviai skatinti alternatyvių konfliktų sprendimo formų plėtrą baudžiamosios justicijos srityje. Tarptautiniu lygmeniu buvo pripažinta, kad tradicinė baudžiamoji sistema ne visuomet efektyviai sprendžia nusikalstamų veikų sukeltas pasekmes, ypač nukentėjusiųjų interesų ir jų patirtos žalos atlyginimo kontekste.⁶⁵ Dėl šios priežasties Jungtinių Tautų dokumentuose buvo akcentuojamas mediacijos, restitucijos ir kitų neformalių konfliktų sprendimo mechanizmų taikymas, siekiant užtikrinti teisingumo procesų lankstumą ir orientaciją į žalos atitaisymą. Tai atsispindi įvairiuose JT dokumentuose, kuriuose

⁶⁴ COUNCIL OF EUROPE (2018). *Recommendation CM/Rec(2018)8 of the Committee of Ministers to member States concerning restorative justice in criminal matters*. Strasbourg, p. 7.

⁶⁵ UNITED NATIONS ECONOMIC AND SOCIAL COUNCIL (2002). Resolution 2002/12 „Basic Principles on the Use of Restorative Justice Programmes in Criminal Matters“, United Nations. p. 1–2.

valstybės raginamos plėtoti alternatyvius ginčų sprendimo būdus ir skatinti atkuriamojo pobūdžio praktikų taikymą baudžiamosios justicijoje.⁶⁶ Šiame kontekste svarbu pažymėti, kad Jungtinių Tautų iniciatyvos ne tik reagavo į esamus baudžiamosios sistemos trūkumus, bet ir formavo naują požiūrį į nusikalstamą veiką – ji pradėta suvokti ne tik kaip teisės normos pažeidimas, bet ir kaip socialinis konfliktas, kuriam spręsti būtinas platesnis, į visas suinteresuotas šalis orientuotas požiūris.⁶⁷ Tokiu būdu atkuriamasis teisingumas tapo ne tik praktiniu instrumentu, bet ir konceptualia alternatyva tradicinei baudžiamosios justicijos logikai.

Reikšmingiausias tarptautinis dokumentas, sistemingai apibrėžiantis atkuriamojo teisingumo taikymo pagrindus – „Pagrindiniai principai dėl atkuriamojo teisingumo programų taikymo baudžiamosiose bylose“ (angl. *Basic Principles on the Use of Restorative Justice Programmes in Criminal Matters*) – šį dokumentą priėmė 2002 m. Jungtinių Tautų Ekonominės ir socialinės taryba.⁶⁸ Šis dokumentas laikomas kertiniu tarptautiniu standartu, kuriuo siekiama nustatyti bendras gaires valstybėms, diegiančioms atkuriamojo teisingumo programas savo nacionalinėse sistemose. Jo priėmimą lėmė augantis atkuriamojo teisingumo taikymas įvairiose šalyse ir kartu iškilusi rizika, kad netinkamai organizuoti procesai gali pažeisti dalyvių teises arba neatitikti teisingumo principų. Todėl dokumente siekiama užtikrinti, kad atkuriamojo teisingumo programos būtų įgyvendinamos laikantis aiškių procesinių ir teisinių standartų. Svarbu pažymėti, kad šie principai ne tik standartizuoja atkuriamojo teisingumo taikymą, bet ir nustato ribas, kurios neleidžia šiai praktikai tapti nekontroliuojamu ar neformaliu konfliktų sprendimo būdu, galinčiu pažeisti dalyvių teises.⁶⁹ Tokiu būdu Jungtinių Tautų dokumentas sukuria balansą tarp lankstaus, dialogu grindžiamo proceso ir būtinybės užtikrinti teisines garantijas, būdingas baudžiamosios justicijos sistemai.

Minėtuose principuose atkuriamasis teisingumas apibrėžiamas kaip procesas, kuriame nusikalstamos veikos paveikti asmenys – nukentėjusysis, pažeidėjas ir, kai kuriais atvejais, bendruomenės nariai – aktyviai dalyvauja sprendžiant nusikalstamos veikos pasekmes, paprastai padedant neutraliam trečiajam asmeniui.⁷⁰ Toks apibrėžimas pabrėžia, kad atkuriamasis teisingumas nėra vien sankcijos forma ar procesinis institutas, bet dialogu grindžiamas procesas, orientuotas į žalos pripažinimą ir jos atitaisymą.⁷¹ Ši apibrėžtis atskleidžia esminį atkuriamojo teisingumo skirtumą nuo tradicinės baudžiamosios justicijos – čia pagrindinis dėmesys skiriamas ne veikos

⁶⁶ UNITED NATIONS ECONOMIC AND SOCIAL COUNCIL (2002). Resolution 2002/12 „Basic Principles on the Use of Restorative Justice Programmes in Criminal Matters“, United Nations, p. 2.

⁶⁷ JOHNSTONE, Gerry (2011). *Restorative Justice: Ideas, Values, Debates*. 2nd ed. London: Routledge, p. 48–49.

⁶⁸ UNITED NATIONS ECONOMIC AND SOCIAL COUNCIL (2002). Resolution 2002/12 „Basic Principles on the Use of Restorative Justice Programmes in Criminal Matters“, United Nations.

⁶⁹ Ten pat, p. 3–4.

⁷⁰ Ten pat, p. 2.

⁷¹ UNITED NATIONS ECONOMIC AND SOCIAL COUNCIL (2002). Resolution 2002/12 „Basic Principles on the Use of Restorative Justice Programmes in Criminal Matters“, United Nations. p. 2.

kvalifikavimui ir bausmės paskyrimui, o pačios žalos suvokimui ir jos pasekmių sprendimui. Be to, svarbu tai, kad atkuriamasis teisingumas leidžia įtraukti nukentėjusįjį į sprendimų priėmimą, taip stiprinant subjektyvų teisingumo pojūtį ir užtikrinant efektyvesnį konflikto sprendimą. Tokiu būdu galima teigti, kad atkuriamojo teisingumo samprata, įtvirtinta Jungtinių Tautų dokumentuose, žymi platesnį paradigmą poslinkį baudžiamosios justicijoje – nuo valstybės monopolizuoto sprendimo priėmimo prie didesnio pačių konflikto dalyvių įtraukimo į teisingumo įgyvendinimą.

Jungtinių Tautų pagrindiniuose principuose taip pat išskiriami esminiai atkuriamojo teisingumo taikymo principai, kurie turi būti užtikrinami visais atvejais. Vienas svarbiausių jų yra savanoriškumo principas – tiek nukentėjusysis, tiek pažeidėjas turi dalyvauti procese laisva valia ir turėti galimybę bet kuriuo metu iš jo pasitraukti.⁷² Ne mažiau svarbus yra informuoto sutikimo principas, reiškiantis, kad dalyviai turi būti tinkamai informuoti apie proceso pobūdį, galimas pasekmes ir savo teises. Taip pat pabrėžiamas šalių saugumo užtikrinimas, proceso konfidencialumas bei neutralaus ir nešališko tarpininko dalyvavimas. Šie principai sudaro pagrindą, leidžiantį užtikrinti, kad atkuriamojo teisingumo procesai nepažeistų dalyvių teisių ir būtų įgyvendinami laikantis teisingumo bei proporcingumo reikalavimų. Svarbu pažymėti, kad šių principų įtvirtinimas rodo siekį suderinti atkuriamojo teisingumo lankstumą su būtinybe užtikrinti procesinį saugumą, būdingą baudžiamosios justicijos sistemai. Be to, Jungtinių Tautų dokumentuose akcentuojama, kad atkuriamojo teisingumo procedūros gali būti taikomos tik esant pakankamam faktiniam pagrindui konstatuoti pažeidėjo atsakomybę, taip išvengiant situacijų, kai dialogas inicijuojamas nesant aiškaus atsakomybės pagrindo.⁷³ Tai reiškia, kad atkuriamasis teisingumas nėra visiškai alternatyvus ar nuo baudžiamosios teisės nepriklausomas procesas – jis remiasi jau nustatytu atsakomybės faktu ir veikia kaip papildoma priemonė spręsti nusikalstamos veikos pasekmes.

Taip pat svarbu pažymėti, kad šių principų visuma sudaro apsaugos mechanizmą, skirtą užkirsti kelią galimai antrinei viktimizacijai ar spaudimui proceso dalyviams.⁷⁴ Vienas esminių atkuriamojo teisingumo standartų aspektų yra spaudimo nebuvimo reikalavimas: nei nukentėjusysis, nei pažeidėjas negali būti verčiami dalyvauti atkuriamajame procese ar sutikti su tam tikru sprendimu. Šis principas yra glaudžiai susijęs su savanoriškumu ir užtikrina, kad proceso rezultatai būtų grindžiami tikru šalių sutarimu, o ne formaliu ar priverstiniu susitarimu. Taip pat reikšmingas yra konfidencialumo principas, kuris sudaro sąlygas atviram dialogui ir mažina riziką, kad proceso metu pateikta informacija bus panaudota kitais procesiniais tikslais. Šie saugikliai leidžia užtikrinti, kad atkuriamasis teisingumas išliktų suderinamas su pagrindinėmis

⁷² UNITED NATIONS ECONOMIC AND SOCIAL COUNCIL (2002). Resolution 2002/12 „Basic Principles on the Use of Restorative Justice Programmes in Criminal Matters“, United Nations. p. 3.

⁷³ Ten pat, p. 3–4.

⁷⁴ Ten pat, p. 3–4.

baudžiamosios justicijos vertybėmis – teisingumu, procesiniu sąžiningumu ir asmens teisių apsauga. Svarbu pažymėti, kad būtent šių garantijų visuma leidžia atkuriamajam teisingumui funkcionuoti ne kaip alternatyvai, paneigiančiai baudžiamosios justicijos principus, bet kaip papildomam mechanizmui, kuris juos papildo ir išplečia, suteikdamas daugiau dėmesio dialogui bei žalos atlyginimui. Tokiu būdu galima teigti, kad atkuriamojo teisingumo principai ne tik apibrėžia proceso eigą, bet ir nustato jo ribas, užtikrinančias šios koncepcijos suderinamumą su pagrindiniais žmogaus teisių apsaugos ir baudžiamosios justicijos reikalavimais.

Kartu su dalyvių apsaugos užtikrinimu tarptautiniuose dokumentuose nuosekliai akcentuojamas ir valstybės vaidmuo organizuojant bei prižiūrint atkuriamojo teisingumo procesus. Nors šie procesai grindžiami šalių savanorišku dalyvavimu ir dialogu, valstybė išlieka pagrindiniu subjektu, atsakingu už jų teisinį reglamentavimą, organizacinį užtikrinimą ir kontrolę. Tai reiškia, kad atkuriamasis teisingumas negali būti suvokiamas kaip visiškai neformalizuota ar nuo teisės sistemos nepriklausoma praktika – priešingai, jis turi būti integruotas į baudžiamosios justicijos sistemą kaip jos sudėtinė dalis. Tarptautiniuose dokumentuose pabrėžiama, kad valstybė turi užtikrinti tinkamą mediatorių kvalifikaciją, aiškias procesines taisykles bei veiksmingus dalyvių teisių apsaugos mechanizmus. Šie reikalavimai rodo, kad atkuriamasis teisingumas negali būti grindžiamas vien tik šalių geranoriškumu ar spontanišku dialogu – jo įgyvendinimas reikalauja aiškos institucinės struktūros ir profesionalaus proceso organizavimo. Taip pat svarbu, kad atkuriamojo teisingumo procesai būtų suderinami su kitais baudžiamosios teisės principais, tokiais kaip teisėtumas ir proporcingumas, kurie užtikrina, kad dialogu grindžiamas sprendimas neprieštarautų bendriesiems teisingumo reikalavimams.⁷⁵ Tokiu būdu valstybės vaidmuo pasireiškia kaip būtinas balanso mechanizmas, leidžiantis suderinti lankstų, dialogu grindžiamą konflikto sprendimą su privalomomis teisinėmis garantijomis, saugančiomis tiek nukentėjusiojo, tiek pažeidėjo interesus. Svarbu pažymėti, kad būtent šio balanso užtikrinimas sudaro prielaidas atkuriamajam teisingumui būti veiksmingai integruotam į baudžiamosios justicijos sistemą neprarandant savo esmės – priešingu atveju jis arba taptų pernelyg formalizuotas, arba, priešingai, prarastų procesinį patikimumą ir teisinį legitimumą.

Svarbų vaidmenį plėtojant atkuriamojo teisingumo taikymo praktiką atlieka UNODC parengtas metodinis leidinys *Handbook on Restorative Justice Programmes*. Šiame leidinyje pateikiamos detalesnės rekomendacijos dėl atkuriamojo teisingumo programų organizavimo, įgyvendinimo ir vertinimo, papildančios bendruosius atkuriamojo teisingumo principus. Jame atkuriamasis teisingumas apibūdinamas kaip lankstus ir dalyvavimu grindžiamas atsakas į nusikalstamą veiką, orientuotas į jos sukeltų pasekmių sprendimą bei socialinių santykių atkūrimą.

⁷⁵ UNITED NATIONS ECONOMIC AND SOCIAL COUNCIL (2002). Resolution 2002/12 „Basic Principles on the Use of Restorative Justice Programmes in Criminal Matters“, United Nations, p. 4–5.

Svarbu pažymėti, kad UNODC leidinys pereina nuo bendrųjų principų prie praktinio jų įgyvendinimo, suteikdamas valstybėms ne tik normatyvinį pagrindą, bet ir konkrečius metodinius įrankius. Jame pateikiami skirtingi atkuriamojo teisingumo modeliai, jų taikymo sąlygos bei vertinimo kriterijai, leidžiantys šias programas adaptuoti atsižvelgiant į nacionalinį kontekstą. Tokiu būdu atkuriamasis teisingumas įgauna ne tik teorinį, bet ir praktinį turinį, leidžiantį jį taikyti kaip realų baudžiamosios justicijos instrumentą.⁷⁶

UNODC leidinyje taip pat išskiriami pagrindiniai atkuriamojo teisingumo programų tipai, tokie kaip mediacija tarp nukentėjusiojo ir pažeidėjo, konferencijos, įtraukiant platesnį bendruomenės ratą, bei įvairios reparacinės schemas. Šie modeliai rodo, kad atkuriamasis teisingumas nėra vienaalytė sistema – jis gali būti įgyvendinamas skirtingomis formomis, pritaikytomis įvairiems nusikalstamų veikų pobūdžiams ir socialiniams kontekstams. Mediacija dažniausiai orientuota į tiesioginį nukentėjusiojo ir pažeidėjo dialogą, tuo tarpu konferencijos leidžia į procesą įtraukti platesnį socialinį kontekstą, įskaitant bendruomenę ar artimuosius. Tokia modelių įvairovė leidžia atkuriamąjį teisingumą taikyti lanksčiai, tačiau kartu suponuoja būtinybę aiškiai apibrėžti jų taikymo ribas, siekiant išvengti netinkamo ar neproporcingo jų naudojimo. Dėl šios priežasties UNODC leidinyje akcentuojama, kad nepriklausomai nuo pasirinktos formos visos atkuriamojo teisingumo programos turi atitikti pagrindinius principus, susijusius su savanoriškumu, dalyvių apsauga, proceso skaidrumu ir teisingumu.⁷⁷ Tai leidžia daryti išvadą, kad atkuriamojo teisingumo esmė slypi ne konkrečioje jo formoje, bet bendruose principuose, kurie užtikrina proceso teisėtumą ir efektyvumą. Kitaip tariant, skirtingi modeliai gali būti taikomi įvairiai, tačiau jų legitimumas priklauso nuo to, ar jie išlaiko esminius atkuriamojo teisingumo standartus. Tokiu būdu modelių įvairovė gali būti vertinama tiek kaip atkuriamojo teisingumo stiprybė, leidžianti jį adaptuoti skirtingiems kontekstams, tiek kaip potenciali rizika, jei ši įvairovė nėra tinkamai reglamentuojama ir kontroliuojama.

Be Jungtinių Tautų dokumentų, reikšmingą vaidmenį formuojant atkuriamojo teisingumo standartus Europoje atlieka Europos Taryba. Vienas svarbiausių šios organizacijos dokumentų yra 2018 m. Ministrų Komiteto rekomendacija CM/Rec(2018)8 dėl atkuriamojo teisingumo baudžiamosiose bylose (toliau – rekomendacija CM/Rec(2018)8), laikoma moderniausiu regioniniu dokumentu šioje srityje.⁷⁸ Svarbu pažymėti, kad ši rekomendacija žymi reikšmingą atkuriamojo teisingumo standartų raidos etapą – joje ne tik perimamos anksčiau suformuluotos Jungtinių Tautų nuostatos, bet ir jos detalizuojamos bei pritaikomos Europos teisinėms sistemoms. Tokiu būdu

⁷⁶ UNITED NATIONS OFFICE ON DRUGS AND CRIME (2020). *Handbook on Restorative Justice Programmes*. 2nd ed. Vienna: United Nations, p. 1–9.

⁷⁷ Ten pat, p. 14–18, 32–38.

⁷⁸ COUNCIL OF EUROPE (2018). *Recommendation CM/Rec(2018)8 of the Committee of Ministers to member States concerning restorative justice in criminal matters*. Strasbourg.

Europos Tarybos dokumentas veikia kaip tarpinė grandis tarp bendrųjų tarptautinių principų ir jų praktinio įgyvendinimo regioniniu lygmeniu. Minėtoje rekomendacijoje atkuriamasis teisingumas apibrėžiamas kaip procesas, kuriame nukentėjusysis ir pažeidėjas, o prireikus ir kiti suinteresuoti asmenys, aktyviai dalyvauja sprendžiant nusikalstamos veikos pasekmes, padedant neutraliam ir nešališkam tarpininkui.⁷⁹ Šis apibrėžimas iš esmės atitinka Jungtinių Tautų dokumentuose pateiktą sampratą, tačiau jį papildo aiškesniu akcentu į procesinę struktūrą ir valstybės atsakomybę už šių procesų organizavimą. Be to, rekomendacijoje daugiau dėmesio skiriama praktiniams atkuriamojo teisingumo įgyvendinimo aspektams, tokiems kaip prieinamumo užtikrinimas, profesionalių mediatorių rengimas bei nukentėjusiųjų apsauga nuo galimos antrinės viktimizacijos. Tai rodo, kad atkuriamasis teisingumas čia suvokiamas ne tik kaip teorinė koncepcija, bet ir kaip realiai taikytinas mechanizmas, kuriam būtina sukurti aiškią institucinę ir procesinę aplinką. Atsižvelgiant į tai, galima teigti, kad Europos Tarybos rekomendacija ne tik papildo Jungtinių Tautų dokumentus, bet ir perkelia atkuriamojo teisingumo principus į labiau praktinį, jų įgyvendinimui orientuotą lygmenį.

Rekomendacijoje CM/Rec(2018)8 detaliau išplėtojami pagrindiniai atkuriamojo teisingumo principai, pabrėžiant jų taikymo universalumą ir būtinybę užtikrinti jų laikymąsi visais atvejais. Ypatingas dėmesys skiriamas atkuriamojo teisingumo prieinamumui, kuris reiškia siekį užtikrinti, kad ši koncepcija nebūtų taikoma tik išimtiniais atvejais, bet taptų realiai prieinama ir sistemiškai integruota baudžiamosios justicijos dalimi. Tai suponuoja, kad valstybės turi ne tik formaliai įtvirtinti atkuriamojo teisingumo galimybę, bet ir sudaryti praktines sąlygas ją pasinaudoti visiems suinteresuotiems asmenims. Be to, profesionalių mediatorių dalyvavimo reikalavimas rodo, kad atkuriamasis teisingumas nėra spontaniškas ar neformalizuotas procesas – jo sėkmė priklauso nuo specializuotų žinių ir gebėjimų, leidžiančių tinkamai valdyti konfliktines situacijas ir užtikrinti šalių saugumą. Ypatingas dėmesys rekomendacijoje skiriamas ir valstybės pareigoms organizuojant atkuriamojo teisingumo procesus – valstybės raginamos sukurti aiškią teisinę ir institucinę sistemą, užtikrinančią šių procesų efektyvumą, prieinamumą ir suderinamumą su baudžiamosios teisės principais.⁸⁰ Ši nuostata leidžia daryti išvadą, kad atkuriamasis teisingumas negali veikti kaip fragmentiška ar izoliuota praktika – jo efektyvumas tiesiogiai priklauso nuo nuoseklios integracijos į bendrą baudžiamosios justicijos sistemą. Be to, valstybės atsakomybės akcentavimas rodo, kad nors atkuriamasis teisingumas grindžiamas dialogu ir savanoriškumu, galutinė atsakomybė už jo kokybę ir teisėtumą tenka valstybei. Tokiu būdu galima teigti, kad rekomendacija CM/Rec(2018)8 dar labiau sustiprina institucinį atkuriamojo teisingumo aspektą, pabrėždama, kad jo sėkmingas

⁷⁹ COUNCIL OF EUROPE (2018). *Recommendation CM/Rec(2018)8 of the Committee of Ministers to member States concerning restorative justice in criminal matters*. Strasbourg.

⁸⁰ Ten pat, 19–22 punktai.

įgyvendinimas priklauso ne tik nuo normatyvinių principų, bet ir nuo valstybės gebėjimo sukurti veikiančią organizacinę sistemą.

Įvertinus Jungtinių Tautų ir Europos Tarybos dokumentus, galima teigti, kad atkuriamojo teisingumo standartai vystėsi nuosekliai – nuo bendrųjų principų formulavimo iki detalesnio jų įgyvendinimo reglamentavimo, sudarant tarpusavyje papildančią normatyvinę sistemą. Ši raida rodo, kad atkuriamasis teisingumas iš alternatyvaus konfliktų sprendimo būdo palaipsniui transformavosi į vis labiau struktūruotą ir reguliuojamą baudžiamosios justicijos dalį. Tarptautinių standartų reikšmė pasireiškia tuo, kad jie nustato bendrus principus, užtikrinančius atkuriamojo teisingumo procesų kokybę, dalyvių teisių apsaugą ir suderinamumą su pagrindiniais baudžiamosios teisės reikalavimais.

Vis dėlto šie standartai veikia pirmiausia kaip normatyviniai orientyrai, o ne vienodas jų įgyvendinimo modelis, todėl jų praktinis taikymas išlieka priklausomas nuo nacionalinių teisinių sistemų, institucinės aplinkos ir baudžiamosios politikos pasirinkimų. Tai reiškia, kad tarptautiniu lygmeniu pripažįstami atkuriamojo teisingumo principai savaime neužtikrina jų realaus įgyvendinimo nacionalinėse sistemose, o jų veiksmingumas priklauso nuo konkrečių teisinių ir praktinių sprendimų. Ši aplinkybė lemia, kad siekiant įvertinti atkuriamojo teisingumo plėtrą Europoje, būtina detaliau analizuoti Europos Sąjungos teisę, kurioje šie principai įgyja konkretesnę norminę išraišką ir nustatomi aiškesni jų taikymo standartai.

2.2. Atkuriamasis teisingumas Europos Sąjungos teisėje

Europos Sąjunga, siekdama stiprinti laisvės, saugumo ir teisingumo erdvę, ypatingą dėmesį skiria nusikaltimų aukų teisių apsaugai ir jų padėties baudžiamajame procese gerinimui. Ši kryptis grindžiama prielaida, kad efektyvi baudžiamosios justicijos sistema turi ne tik užtikrinti nusikalstamų veikų tyrimą ir atsakomybės taikymą, bet ir realiai atliepti nukentėjusiųjų poreikius bei interesus. Kaip pažymima Europos Sąjungos strategijoje dėl nusikaltimų aukų teisių, kasmet milijonai asmenų tampa nusikaltimų aukomis, tačiau jų galimybės pasinaudoti savo teisėmis dažnai išlieka ribotos dėl informacijos trūkumo, nepakankamos paramos ir apsaugos mechanizmų.⁸¹ Šiame kontekste atkuriamasis teisingumas Europos Sąjungos teisėje įgyja reikšmę kaip priemonė, leidžianti ne tik formaliai užtikrinti teises, bet ir aktyviau įtraukti nukentėjusiąją į teisingumo įgyvendinimo procesą. Tokiu būdu galima teigti, kad atkuriamasis teisingumas Europos Sąjungos teisėje pirmiausia suvokiamas per nukentėjusiųjų teisių stiprinimo prizmę, o ne kaip savarankiška

⁸¹ EUROPOS KOMISIJA. Komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui „ES strategija dėl nusikaltimų aukų teisių 2020–2025“. COM(2020) 258 final, Briuselis, 2020, p. 1–5.

baudžiamosios justicijos paradigma. Tačiau toks atkuriamojo teisingumo suvokimas jau šiame etape rodo tam tikrą jo ribotumą – jis nėra plėtojamas kaip savarankiška baudžiamosios justicijos paradigma, bet pirmiausia siejamas su nukentėjusiųjų teisių apsaugos stiprinimu.

Svarbu pažymėti, kad Europos Sąjunga neturi visiškos kompetencijos baudžiamosios teisės srityje, tačiau ji gali nustatyti minimalius standartus, susijusius su baudžiamojo proceso aspektais, ypač nukentėjusiųjų teisių apsauga. Tai reiškia, kad Europos Sąjungos teisė nekuria savarankiškos baudžiamosios justicijos sistemos, tačiau daro reikšmingą įtaką nacionalinėms sistemoms, nustatydamas bendrus principus ir reikalavimus, kuriuos valstybės narės privalo įgyvendinti savo teisėje. Tokiu būdu atkuriamojo teisingumo elementai Europos Sąjungos teisėje atsiranda ne kaip atskira savarankiška sistema, bet kaip sudedamoji nukentėjusiųjų teisių apsaugos dalis, integruojama per procesines garantijas ir alternatyvius konfliktų sprendimo mechanizmus. Tai lemia, kad atkuriamojo teisingumo reguliavimas Europos Sąjungos teisėje yra fragmentiškas ir priklausomas nuo nacionalinių teisinių sistemų, o pats modelis vystomas ne per savarankišką reglamentavimą, bet per bendrus procesinius standartus. Dėl šios priežasties atkuriamojo teisingumo reglamentavimas Europos Sąjungos teisėje įgyja fragmentišką pobūdį – jo turinys nėra nuosekliai vystomas kaip savarankiška sistema, bet priklauso nuo bendrųjų procesinių standartų ir jų įgyvendinimo nacionaliniu lygmeniu.

Pagrindinis Europos Sąjungos teisės aktas, reglamentuojantis nusikaltimų aukų teises, yra 2012 m. spalio 25 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2012/29/ES (toliau – Direktyva 2012/29/ES), kuria nustatomi būtiniausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai. Šios direktyvos priėmimas siejamas su Europos Sąjungos tikslu stiprinti aukų apsaugą visoje Sąjungoje ir užtikrinti vienodą minimalų jų teisių lygį, nepriklausomai nuo valstybės narės, kurioje nusikaltimas buvo padarytas.⁸² Direktyva 2012/29/ES laikytina esminiu dokumentu, kuris institucionalizuoja nukentėjusiųjų teisių apsaugą ir sudaro prielaidas atkuriamojo teisingumo elementų plėtrai Europos Sąjungos teisėje. Šiuo aspektu Direktyva 2012/29/ES laikytina pagrindiniu instrumentu, per kurį atkuriamojo teisingumo elementai įtvirtinami Europos Sąjungos teisėje, nors pats atkuriamasis teisingumas joje nėra reglamentuojamas kaip savarankiška sistema. Ši aplinkybė leidžia daryti platesnę išvadą apie atkuriamojo teisingumo vietą Europos Sąjungos teisėje. Skirtingai nei tarptautiniu lygmeniu, kur atkuriamasis teisingumas vis dažniau suvokiamas kaip savarankiška baudžiamosios justicijos paradigma, Europos Sąjungoje jis išlieka subordinuotas nukentėjusiųjų teisių apsaugos tikslams. Tai reiškia, kad atkuriamasis teisingumas nėra plėtojamas kaip alternatyvi reakcijos į nusikalstamą veiką forma, bet veikia kaip papildoma priemonė, stiprinanti egzistuojančios sistemos efektyvumą. Tokia koncepcija lemia, kad atkuriamojo

⁸² Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2012/29/ES, 2012 m. spalio 25 d., kuria nustatomi būtiniausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai, OL L 315, preambulės 1–4 punktai.

teisingumo potencialas spręsti konfliktus platesne socialine prasme Europos Sąjungos teisėje išlieka ribotai išnaudojamas. Vis dėlto pažymėtina, kad ši Direktyva 2012/29/ES atkuriamojo teisingumo nereglamentuoja kaip savarankiško atsako į nusikalstamą veiką modelio. Priešingai, ji jį įtvirtina kaip papildomą instrumentą, skirtą sustiprinti nukentėjusiųjų padėtį, o ne transformuoti pačią baudžiamosios justicijos struktūrą.

Direktyvoje 2012/29/ES įtvirtinamas platus nukentėjusiųjų teisių spektras, apimantis teisę gauti informaciją, teisę į paramą, teisę būti išklausytam bei teisę į apsaugą baudžiamojo proceso metu. Šios teisės grindžiamos individualių nukentėjusiojo poreikių vertinimu ir siekiu užtikrinti, kad baudžiamasis procesas nesukeltų papildomos žalos ar antrinės viktimizacijos. Direktyvos nuostatose pabrėžiama, kad būtina užtikrinti aukų pripažinimą, pagarbų elgesį su jomis bei jų apsaugą visais proceso etapais.⁸³ Tokiu būdu Europos Sąjungos teisė perkelia dėmesį nuo vien tik nusikalstamos veikos vertinimo į platesnį požiūrį, kuriame svarbi tampa nukentėjusiojo patirtis, jo interesai ir aktyvus dalyvavimas procese. Tai rodo, kad Europos Sąjungos teisėje baudžiamasis procesas suvokiamas ne tik kaip valstybės reakcija į nusikalstamą veiką, bet ir kaip procesas, kuriame turi būti aktyviai atsižvelgiama į nukentėjusiojo patirtį bei interesus.

Nors Direktyva 2012/29/ES pirmiausia orientuota į nukentėjusiųjų teisių apsaugą, joje taip pat aiškiai numatoma atkuriamojo teisingumo galimybė kaip viena iš priemonių sprendžiant nusikalstamų veikų sukeltas pasekmes. Direktyvos 2012/29/ES 12 straipsnyje įtvirtinta, kad valstybės narės turi sudaryti sąlygas nukentėjusiesiems naudotis atkuriamojo teisingumo paslaugomis, jei tokios yra prieinamos, kartu užtikrinant tinkamą jų apsaugą.⁸⁴ Svarbu pažymėti, kad ši nuostata nesukuria valstybėms narėms pareigos aktyviai įtvirtinti ar plėtoti atkuriamojo teisingumo sistemas, o tik įpareigoja užtikrinti galimybę jomis pasinaudoti tais atvejais, kai tokios paslaugos egzistuoja. Be to, toks reguliavimas rodo, kad Europos Sąjunga pasirenka atsargų požiūrį į atkuriamojo teisingumo plėtrą, palikdama pagrindinę atsakomybę valstybėms narėms. Tai suponuoja nevienodą atkuriamojo teisingumo taikymo praktiką skirtingose valstybėse, nes jo įgyvendinimo mastas priklauso nuo nacionalinių teisinių tradicijų, institucinių pajėgumų ir baudžiamosios politikos prioritetų. Dėl šios priežasties Europos Sąjungos teisėje atkuriamasis teisingumas funkcionuoja kaip galimybė, tačiau ne kaip vienodai užtikrinta teisė visose valstybėse narėse. Svarbu tai, kad ši nuostata nesukuria valstybėms narėms pareigos aktyviai plėtoti atkuriamojo teisingumo sistemas, o tik numato galimybę jomis naudotis, jei jos egzistuoja. Tai lemia nevienodą šio instituto taikymą skirtingose valstybėse narėse ir riboja jo kaip universalaus teisingumo modelio plėtrą Europos Sąjungoje.

⁸³ Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2012/29/ES, 2012 m. spalio 25 d., kuria nustatomi būtiniausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai, OL L 315, preambulės 1–4 punktai.

⁸⁴ Ten pat, 12 straipsnis.

Ši nuostata leidžia daryti išvadą, kad Europos Sąjungos teisėje atkuriamasis teisingumas nėra suvokiamas kaip savarankiška ar alternatyvi baudžiamosios justicijos sistema. Priešingai, jis įtvirtinamas kaip papildomas instrumentas, kuris gali būti taikomas kartu su tradicinėmis baudžiamosios atsakomybės realizavimo formomis. Taigi atkuriamasis teisingumas ES teisėje įgyja pagalbinį pobūdį – jis gali prisidėti prie efektyvesnio žalos atlyginimo ir konflikto sprendimo, tačiau nepakeičia tradicinės baudžiamosios reakcijos. Toks reguliavimo modelis leidžia išlaikyti tradicinės baudžiamosios justicijos struktūrą, tačiau kartu riboja atkuriamojo teisingumo plėtrą, nes jis nėra įtvirtinamas kaip lygiavertė alternatyva, o veikia kaip papildoma priemonė.

Direktyvoje 2012/29/ES ypatingas dėmesys skiriamas atkuriamojo teisingumo taikymo sąlygoms ir dalyvių apsaugai. Nustatyta, kad tokie procesai gali būti taikomi tik laikantis savanoriškumo, informuoto sutikimo ir saugumo reikalavimų. Nukentėjusysis turi teisę bet kuriuo metu atsisakyti dalyvauti procese, o valstybės narės privalo užtikrinti, kad nebūtų sudaromos sąlygos antrinei viktimizacijai, bauginimui ar spaudimui.⁸⁵ Šie reikalavimai rodo, kad atkuriamasis teisingumas Europos Sąjungos teisėje yra suvokiamas kaip jautrus procesas, kurio taikymas turi būti griežtai kontroliuojamas ir derinamas su žmogaus teisių apsaugos principais. Pažymėtina, kad šie principai iš esmės atitinka tarptautiniuose dokumentuose, ypač Jungtinių Tautų lygmeniu, įtvirtintus atkuriamojo teisingumo standartus, tačiau Europos Sąjungos teisėje jie labiau orientuoti į nukentėjusiojo apsaugą nei į paties proceso struktūrą. Toks reguliavimo modelis leidžia užtikrinti aukštą nukentėjusiųjų teisių apsaugos lygį, tačiau kartu gali riboti atkuriamojo teisingumo taikymo lankstumą, nes prioritetas teikiamas procesiniam saugumui, o ne platesniam dialogu grindžiamam konflikto sprendimui.

Lyginant su tarptautiniais standartais, galima pastebėti, kad Europos Sąjungos teisė atkuriamąjį teisingumą reglamentuoja labiau per nukentėjusiųjų teisių apsaugos prizmę. Skirtingai nei Jungtinių Tautų dokumentuose, kuriuose daugiau dėmesio skiriama atkuriamojo teisingumo procesui ir principams, Europos Sąjungos teisėje pagrindinis dėmesys skiriamas jo poveikiui nukentėjusiajam. Toks skirtumas atskleidžia esminę normatyvinę įtampą tarp dviejų reguliavimo modelių: tarptautiniu lygmeniu atkuriamasis teisingumas plėtojamas kaip visapusiškas konfliktų sprendimo mechanizmas, tuo tarpu Europos Sąjungos teisėje jis integruojamas į jau egzistuojančią procesinę struktūrą. Tai lemia, kad Europos Sąjungos modelis yra labiau orientuotas į teisių apsaugą nei į konflikto transformaciją, kuri laikoma vienu pagrindinių atkuriamojo teisingumo tikslų. Todėl tai leidžia teigti, kad Europos Sąjungos teisėje atkuriamasis teisingumas yra konceptualiai susiaurinamas, orientuojant jį į nukentėjusiųjų apsaugą, o ne į visapusišką konflikto transformaciją, kuri laikoma vienu pagrindinių šios koncepcijos tikslų tarptautiniu lygmeniu.

⁸⁵ Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2012/29/ES, 2012 m. spalio 25 d., kuria nustatomi būtiniausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai, OL L 315, 12 straipsnio 1–2 dalys.

Toks požiūris leidžia užtikrinti aukštą apsaugos lygį, tačiau kartu riboja atkuriamojo teisingumo taikymo apimtį. Be to, orientacija į nukentėjusiojo apsaugą lemia, kad atkuriamasis teisingumas Europos Sąjungos teisėje dažniau suvokiamas kaip papildoma garantija, o ne kaip savarankiškas konfliktų sprendimo mechanizmas. Kaip pažymi I. Michailovič, atkuriamojo teisingumo principų įgyvendinimas praktikoje dažnai susiduria su instituciniais ir teisiniais iššūkiais, kurie riboja šio modelio efektyvumą nacionalinėse sistemose.⁸⁶ Tai leidžia daryti išvadą, kad net ir esant aiškiam normatyviniam pagrindui, atkuriamojo teisingumo plėtra Europos Sąjungos valstybėse narėse išlieka priklausoma nuo nacionalinių teisinių ir institucinės aplinkos ypatumų.

Įvertinus Europos Sąjungos teisę, galima teigti, kad atkuriamasis teisingumas joje įtvirtinamas kaip papildoma, o ne savarankiška baudžiamosios justicijos priemonė. Jis integruojamas į nukentėjusiųjų teisių apsaugos sistemą ir taikomas laikantis griežtų procesinių saugiklių, užtikrinančių žmogaus teisių apsaugą. Toks modelis leidžia suderinti atkuriamojo teisingumo taikymą su tradicinės baudžiamosios justicijos principais, tačiau kartu riboja šios koncepcijos plėtrą, nes ji nėra vystoma kaip lygiavertė alternatyva, o veikia kaip papildomas instrumentas. Tai lemia, kad atkuriamojo teisingumo įgyvendinimas Europos Sąjungos kontekste išlieka priklausomas nuo nacionalinių teisinių sistemų sprendimų, todėl kyla klausimas, kiek šie standartai realiai atspindi konkrečių valstybių, įskaitant Lietuvą, baudžiamosios justicijos praktikoje.

2.3. Tarptautinių ir Europos Sąjungos standartų reikšmė nacionalinėms sistemoms

Tarptautiniai ir Europos Sąjungos lygmens atkuriamojo teisingumo standartai nėra vien deklaratyvus pobūdžio – jie daro reikšmingą įtaką nacionalinių baudžiamosios justicijos sistemų raidai. Šie standartai nustato bendras kryptis, kuriomis valstybės turėtų plėtoti nukentėjusiųjų teisių apsaugą, skatinti alternatyvius konfliktų sprendimo mechanizmus ir integruoti atkuriamojo teisingumo principus į tradicinę baudžiamosios teisės sistemą. Jungtinių Tautų dokumentuose pabrėžiama, kad atkuriamasis teisingumas gali veikti tiek kaip papildoma, tiek tam tikrais atvejais kaip alternatyvi reagavimo į nusikalstamą veiką forma, leidžianti efektyviau spręsti nusikalstamos veikos sukeltas socialines pasekmes.⁸⁷ Svarbu pažymėti, kad šių standartų poveikis pasireiškia ne tik formaliu jų perkėlimu į nacionalinę teisę, bet ir platesniu baudžiamosios justicijos paradigmos pokyčiu. Jie skatina valstybes pereiti nuo išimtinai represiniu principu grindžiamos sistemos prie labiau subalansuoto modelio, kuriame didesnė reikšmė teikiama dialogui, žalos atlyginimui ir

⁸⁶ MICHAILOVIČ, Ilona; POVILANSKAS, Mindaugas (2024). „Kai kurie atkuriamojo teisingumo elementų turintys institutai ir jų įgyvendinimo problemos Lietuvos baudžiamojoje justicijoje“. *Kriminologijos studijos*, t. 12, p. 75–92.

⁸⁷ UNITED NATIONS OFFICE ON DRUGS AND CRIME (2020). *Handbook on Restorative Justice Programmes*. 2nd ed. Vienna: United Nations, p. 3–5.

socialinių santykių atkūrimui. Tokiu būdu tarptautiniai standartai veikia kaip katalizatorius, skatinantis ne tik teisinio reguliavimo, bet ir teisinės kultūros pokyčius. Be to, atkuriamasis teisingumas tarptautiniu mastu siejamas su platesniais baudžiamosios politikos tikslais – nukentėjusiųjų įgalinimu, žalos atlyginimu ir socialinės taikos atkūrimu. Todėl galima teigti, kad šie standartai ne tik formuoja normatyvinį pagrindą, bet ir skatina valstybes iš naujo vertinti tradicinės baudžiamosios justicijos ribas bei ieškoti lankstesnių, į konfliktų sprendimą orientuotų modelių. Tačiau kartu pažymėtina, kad šių tikslų įgyvendinimas praktikoje dažnai susiduria su iššūkiais, nes tradicinė baudžiamosios teisės logika ne visuomet yra suderinama su atkuriamojo teisingumo principais.

Tarptautinių ir Europos Sąjungos standartų poveikis nacionalinėms sistemoms pirmiausia pasireiškia per jų perkėlimą į nacionalinę teisę ir praktiką. Europos Sąjungos direktyvos, ypač Direktyva 2012/29/ES, nustato minimalius reikalavimus, kuriuos valstybės narės privalo įgyvendinti, užtikrindamos nukentėjusiųjų teisių apsaugą bei galimybę naudotis atkuriamojo teisingumo priemonėmis.⁸⁸ Šiuo aspektu Europos Sąjungos teisė veikia kaip privalomas reguliacinis mechanizmas, ribojantis valstybių diskreciją ir įpareigojantis jas užtikrinti tam tikrą minimalų apsaugos ir paslaugų lygį. Tačiau pažymėtina, kad šie reikalavimai nustato tik minimalų standartą, todėl valstybėms narėms paliekama reikšminga laisvė spręsti dėl konkrečių atkuriamojo teisingumo įgyvendinimo formų ir apimties. Tuo tarpu tarptautiniai dokumentai, tokie kaip Jungtinių Tautų pagrindiniai principai ar Europos Tarybos rekomendacijos, pasižymi rekomendaciniu pobūdžiu. Tai reiškia, kad jų įgyvendinimas priklauso nuo valstybių politinės valios, teisinės kultūros ir institucinių pajėgumų. Kaip pažymima tarptautinėje literatūroje, atkuriamojo teisingumo programų įgyvendinimas reikalauja ne tik teisinio reguliavimo, bet ir praktinių sąlygų – kvalifikuotų specialistų, aiškių procedūrų bei visuomenės informuotumo.⁸⁹ Dėl šių priežasčių net ir esant bendriems tarptautiniams standartams, jų perkėlimas į nacionalines sistemas nėra vienodas, o praktinis jų įgyvendinimas gali skirtis tiek apimtimi, tiek kokybe. Ši skirtis tarp privalomų Europos Sąjungos teisės normų ir rekomendacinio tarptautinių dokumentų pobūdžio lemia nevienodą atkuriamojo teisingumo plėtros intensyvumą skirtingose valstybėse. Vienose valstybėse atkuriamasis teisingumas tampa reikšminga baudžiamosios justicijos dalimi, o kitose jo taikymas išlieka epizodinis ar fragmentiškas. Tokiu būdu galima teigti, kad nors egzistuoja bendras normatyvinis pagrindas, realus atkuriamojo teisingumo įgyvendinimas iš esmės priklauso nuo nacionalinio konteksto ir valstybių pasirengimo integruoti šią koncepciją į savo teisinę sistemą.

⁸⁸ Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2012/29/ES, 2012 m. spalio 25 d., kuria nustatomi būtiniausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai, OL L 315, 12 straipsnis.

⁸⁹ UNITED NATIONS OFFICE ON DRUGS AND CRIME (2020). *Handbook on Restorative Justice Programmes*. 2nd ed. Vienna: United Nations, p. 81–85.

Tarptautinių standartų pobūdis suponuoja didelį lankstumą jų įgyvendinimo procese, todėl nacionalinės sistemos formuoja skirtingus atkuriamojo teisingumo modelius. Europos Tarybos dokumentuose pažymima, kad nors daugelyje valstybių atkuriamasis teisingumas yra pripažįstamas, jo taikymas praktikoje dažnai išlieka ribotas ir nevienodas, o kai kuriais atvejais – fragmentiškas.⁹⁰ Be to, praktikoje pastebima tendencija atkuriamojo teisingumo sąvoką interpretuoti plačiai, į ją įtraukiant įvairias su nukentėjusiais susijusias ar reparacines priemones, kurios ne visuomet atitinka esminius atkuriamojo teisingumo principus, tokius kaip savanoriškumas, dialogas ar aktyvus šalių dalyvavimas. Tokia situacija gali lemti atkuriamojo teisingumo „išplėtimą“ iki formalių procedūrų, kurios praranda savo esmę ir neatlieka tikrosios konflikto sprendimo funkcijos. Kitaip tariant, egzistuoja rizika, kad atkuriamasis teisingumas bus redukuotas į procesinę formalumą visumą, netekdamas savo esminio turinio – savanoriško dialogo ir žalos atkūrimo. Todėl galima teigti, kad nors tarptautiniai ir Europos standartai sukuria bendrą normatyvinį pagrindą, jų praktinis įgyvendinimas išlieka priklausomas nuo nacionalinio konteksto, o tai lemia ne tik skirtingą atkuriamojo teisingumo vaidmenį, bet ir skirtingą jo kokybę bei atitiktį pagrindiniams principams.

Nepaisant skirtingo įgyvendinimo lygio, tarptautiniai ir Europos Sąjungos standartai turėjo reikšmingą pozityvų poveikį nacionalinėms baudžiamosios justicijos sistemoms. Visų pirma, šie standartai prisidėjo prie nukentėjusiųjų teisių stiprinimo ir jų vaidmens teisingumo procese išplėtimo. Direktyva 2012/29/ES įpareigojo valstybes nares užtikrinti, kad nukentėjusieji būtų informuojami apie jiems prieinamas paslaugas, įskaitant atkuriamojo teisingumo galimybes, bei sudaryti sąlygas jiems aktyviau dalyvauti procese.⁹¹ Be to, tarptautiniai dokumentai paskatino mediacijos ir kitų alternatyvių konfliktų sprendimo mechanizmų plėtrą nacionalinėse sistemose. Kaip pažymima Jungtinių Tautų dokumentuose, atkuriamasis teisingumas gali padėti sumažinti baudžiamosios sistemos apkrovą, skatinti pažeidėjo atsakomybės prisiėmimą bei sudaryti sąlygas efektyvesniam žalos atlyginimui.⁹² Tokiu būdu galima teigti, kad šie standartai prisidėjo prie baudžiamosios justicijos sistemos humanizavimo, stiprinant dialogo, bendradarbiavimo ir socialinės atsakomybės elementus. Tačiau pažymėtina, kad šis poveikis dažniausiai pasireiškia normatyviniu lygmeniu, o praktinis šių principų įgyvendinimas išlieka nevienodas.

Vis dėlto, nepaisant šių pozityvių tendencijų, praktinis tarptautinių ir Europos standartų įgyvendinimas nacionalinėse sistemose susiduria su reikšmingais iššūkiais. Vienas pagrindinių problemų aspektų yra skirtumas tarp normatyvinio reguliavimo ir praktinio jo įgyvendinimo. Nors teisės aktuose dažnai numatoma galimybė taikyti atkuriamąjį teisingumą, realybėje ši priemonė

⁹⁰ COUNCIL OF EUROPE (2018). *Recommendation CM/Rec(2018)8 of the Committee of Ministers to member States concerning restorative justice in criminal matters*. Strasbourg.

⁹¹ Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2012/29/ES, 2012 m. spalio 25 d., kuria nustatomi būtiniausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai, OL L 315, 4 ir 12 straipsniai.

⁹² UNITED NATIONS OFFICE ON DRUGS AND CRIME (2020). *Handbook on Restorative Justice Programmes*. 2nd ed. Vienna: United Nations, p. 6–7.

naudojama gana ribotai arba fragmentiškai. Kaip rodo tarptautiniai tyrimai, daugelyje valstybių atkuriamojo teisingumo programos nėra pakankamai išplėtos, o nukentėjusieji ne visuomet informuojami apie galimybę jose dalyvauti.⁹³ Be to, net ir egzistuojant formalioms procedūroms, jų taikymas gali būti ribojamas dėl praktinių kliūčių, tokių kaip finansinių išteklių trūkumas, nepakankamas institucijų bendradarbiavimas ar visuomenės nepasitikėjimas tokiais mechanizmais. Ši situacija atskleidžia struktūrinį neatitikimą tarp deklaruojamų teisinių tikslų ir jų realaus įgyvendinimo, kuris yra būdingas daugeliui atkuriamojo teisingumo sistemų. Kitaip tariant, egzistuoja vadinamasis „normatyvinis–praktinis atotrūkis“, kai teisinis reguliavimas sukuria formalią galimybę taikyti atkuriamąjį teisingumą, tačiau nesudaro pakankamų prielaidų jam veikti efektyviai. Todėl galima daryti išvadą, kad vien normatyvinis atkuriamojo teisingumo įtvirtinimas negarantuoja jo veiksmingo taikymo praktikoje – tam būtinas nuoseklus institucinės sistemos vystymas, adekvatūs ištekliai ir aktyvus suinteresuotų subjektų įsitraukimas.

Instituciniai iššūkiai yra viena svarbiausių priežasčių, lemiančių ribotą atkuriamojo teisingumo taikymą nacionalinėse sistemose. Kaip pažymi I. Michailovič, atkuriamojo teisingumo principų įgyvendinimas praktikoje dažnai susiduria su organizacinėmis ir struktūrinėmis kliūtimis, susijusiomis su aiškaus teisinio reguliavimo, koordinavimo mechanizmų ir specializuotų institucijų trūkumu.⁹⁴ Be to, svarbus veiksnys yra kvalifikuotų specialistų stygius, taip pat institucijų bendradarbiavimo trūkumas. Šie veiksniai lemia, kad atkuriamojo teisingumo procesai gali būti taikomi nenuosekliai arba apskritai netaikomi, nepaisant jų formalaus įtvirtinimo teisėje. Kitaip tariant, institucinės infrastruktūros nepakankamumas sukuria situaciją, kai atkuriamasis teisingumas egzistuoja daugiau normatyviniu nei praktiniu lygmeniu, o jo taikymas priklauso nuo pavienių iniciatyvų, o ne nuoseklios sistemos veikimo.

Kita svarbi kliūčių grupė yra susijusi su pačios baudžiamosios teisės logika. Tradicinė sistema orientuojasi į bausmės paskyrimą, o atkuriamasis teisingumas – į konfliktų sprendimą. Dėl to šios dvi logikos ne visuomet lengvai suderinamos. Kaip pažymima Jungtinių Tautų dokumentuose, atkuriamasis teisingumas turi būti integruojamas taip, kad neprarastų savo esmės ir nebūtų redukuojamas į formalų procesą.⁹⁵ Ši įtampa tarp skirtingų baudžiamosios justicijos tikslų atskleidžia gilesnį vertybinį konfliktą tarp represinio ir atkuriamojo teisingumo modelių. Represinis modelis grindžiamas valstybės reakcija į nusikalstamą veiką ir bausmės paskyrimu, tuo tarpu atkuriamasis modelis orientuotas į konflikto sprendimą ir visų suinteresuotų šalių įtraukimą. Šių

⁹³ COUNCIL OF EUROPE (2018). *Recommendation CM/Rec(2018)8 of the Committee of Ministers to member States concerning restorative justice in criminal matters*. Strasbourg.

⁹⁴ MICHAILOVIČ, Ilona; POVILANSKAS, Mindaugas (2024). „Kai kurie atkuriamojo teisingumo elementų turintys institutai ir jų įgyvendinimo problemos Lietuvos baudžiamojoje justicijoje“. *Kriminologijos studijos*, t. 12, p. 75–92.

⁹⁵ UNITED NATIONS OFFICE ON DRUGS AND CRIME (2020). *Handbook on Restorative Justice Programmes*. 2nd ed. Vienna: United Nations, p. 16–20.

modelių derinimas reikalauja ne tik teisinių, bet ir platesnių baudžiamosios politikos bei teisinės kultūros pokyčių.

Svarbią reikšmę turi ir baudžiamosios politikos kryptis. G. Sakalauskas pažymi, kad Lietuvos baudžiamoji politika išlieka orientuota į represiją, o baudimo kultūra priklauso nuo socialinio ir politinio konteksto.⁹⁶ Tai riboja atkuriamojo teisingumo plėtrą, nes pastarasis grindžiamas kitokia – dialogo ir žalos atlyginimo – logika. Be to, pažymima, kad nors sankcijų sistema yra formaliai plati, jos efektyvumas kelia abejonių, o dažni teisės aktų pakeitimai rodo nestabilią baudžiamosios politikos kryptį.⁹⁷ Dėl šių priežasčių atkuriamasis teisingumas praktikoje dažniausiai taikomas ribotai – paprastesnėse bylose ar ankstyvose proceso stadijose. Kaip pažymi I. Michailovič, mediacijos plėtrai būtina ne tik teisinė bazė, bet ir visuomenės informuotumas bei institucinis pasirengimas.⁹⁸ Atsižvelgiant į tai, vienas sudėtingiausių iššūkių yra skirtingų teisingumo tikslų suderinimas – būtinybė derinti viešojo intereso apsaugą, nukentėjusiojo teises ir pažeidėjo atsakomybę. Tarptautiniai dokumentai pabrėžia, kad šios logikos turi būti derinamos, o ne supriešinamos, tačiau praktikoje toks balansas pasiekiamas sudėtingai.⁹⁹

Apibendrinant galima teigti, kad tarptautiniai ir Europos Sąjungos standartai sukuria svarbų normatyvinį pagrindą atkuriamojo teisingumo plėtrai, tačiau jų poveikis nacionalinėms sistemoms išlieka ribotas. Jie nustato bendras kryptis ir principus, tačiau realus jų įgyvendinimas priklauso nuo nacionalinių teisinių sistemų, institucinių pajėgumų ir baudžiamosios politikos prioritetų. Dėl to atkuriamojo teisingumo taikymas skirtingose valstybėse išlieka nevienodas, o jo potencialas dažnai nėra pilnai išnaudojamas. Tai reiškia, kad tarptautiniai ir Europos Sąjungos standartai yra būtina, tačiau nepakankama sąlyga veiksmingam atkuriamojo teisingumo įgyvendinimui – jų reali reikšmė atsiskleidžia tik per nacionalinį jų perkėlimą ir praktinį taikymą. Būtent nacionalinis lygmuo lemia, ar atkuriamojo teisingumo principai išlieka deklaratyvūs, ar tampa veiksmingai funkcionuojančia baudžiamosios justicijos dalimi. Todėl siekiant visapusiškai įvertinti atkuriamojo teisingumo veikimą, būtina analizuoti jo įgyvendinimą konkrečioje nacionalinėje sistemoje. Atsižvelgiant į tai, tolesniame skyriuje bus nagrinėjama, kaip atkuriamojo teisingumo principai yra įtvirtinti ir taikomi Lietuvos baudžiamosios justicijos sistemoje.

⁹⁶ SAKALAUSKAS, Gintautas (2014). „Ką liudija didėjantis baudžiamasis represyvumas Lietuvoje?“ *Kriminologijos studijos*, 2014, Nr. 2, p. 96–97.

⁹⁷ SAKALAUSKAS, Gintautas (2021). *Non-custodial sanctions and measures in Lithuania: a large bouquet with a questionable purpose and unclear effectiveness*. Coimbra: Instituto Jurídico, Universidade de Coimbra, p. 1–3.

⁹⁸ MICHAILOVIČ, Ilona; POVILANSKAS, Mantas (2024). „Kai kurie atkuriamojo teisingumo elementų turintys institutai ir jų įgyvendinimo problemos Lietuvos baudžiamosios justicijoje“. *Kriminologijos studijos*, t. 12, p. 75–76.

⁹⁹ UNITED NATIONS OFFICE ON DRUGS AND CRIME (2020). *Handbook on Restorative Justice Programmes*. 2nd ed. Vienna: United Nations, p. 8–10.

3. ATKURIAMOJO TEISINGUMO ĮGYVENDINIMAS LIETUVOS BAUDŽIAMOSIOS JUSTICIJOS SISTEMOJE TARPTAUTINIŲ STANDARTŲ KONTEKSTE

3.1. Atkuriamojo teisingumo teisinis reglamentavimas ir institucinė sistema Lietuvoje

Atkuriamojo teisingumo įgyvendinimas Lietuvos baudžiamosios justicijos sistemoje nėra grindžiamas vienu nuosekliu ir sistemiškai išplėtotu teisiniu modeliu. Priešingai, jo elementai yra įtvirtinti skirtinguose teisės aktuose, pirmiausia Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse (toliau – BK) ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse (toliau – BPK), taip pat kituose specialiuose įstatymuose bei institucinėse praktikose. BK nustato baudžiamosios atsakomybės pagrindus, bausmių sistemą bei galimybes atleisti asmenį nuo baudžiamosios atsakomybės ar bausmės, taip sudarydamas prielaidas taikyti alternatyvias, į žalos atlyginimą ir konflikto sprendimą orientuotas priemones.¹⁰⁰ Tuo tarpu BPK reglamentuoja baudžiamojo proceso paskirtį ir eigą, kuri tradiciškai orientuota į nusikalstamos veikos išaiškinimą ir kaltininko nubaudimą, todėl atkuriamojo teisingumo elementai šiame procese dažniausiai veikia kaip papildomi, o ne sisteminiai instrumentai.¹⁰¹ Mokslinėje literatūroje pažymima, kad Lietuvos baudžiamojoje justicijoje egzistuojantys atkuriamojo teisingumo elementai – tokie kaip šalių susitaikymas, mediacija ar alternatyvios poveikio priemonės – nėra sujungti į vientisą sistemą, o jų taikymas susiduria su teisinio reguliavimo ir praktinio įgyvendinimo kliūtimis.¹⁰² Dėl šios priežasties atkuriamasis teisingumas Lietuvoje nėra suformuotas kaip savarankiška baudžiamosios justicijos paradigma, o veikiau integruojamas fragmentiškai per atskirus teisės institutus, susijusius su nukentėjusiojo ir pažeidėjo santykių atkūrimu, žalos atlyginimu bei mediacijos taikymu baudžiamajame procese.

Šiame kontekste svarbu pažymėti, kad Lietuvos teisinis reguliavimas, susijęs su atkuriamojo teisingumo elementų įtvirtinimu, formavosi veikiamas tarptautinių ir Europos Sąjungos teisės aktų, kuriais siekiama stiprinti nukentėjusiųjų teisių apsaugą ir skatinti alternatyvių konfliktų sprendimo mechanizmų plėtrą. Ypač reikšminga šiuo aspektu yra Direktyva 2012/29/ES, kuria nustatomi minimalūs nukentėjusiųjų teisių, paramos ir apsaugos standartai, įtvirtinantys pareigą valstybėms narėms sudaryti sąlygas taikyti atkuriamojo teisingumo priemones baudžiamajame procese.¹⁰³ Taip pat tarptautiniu lygmeniu atkuriamojo teisingumo plėtra grindžiama Jungtinių Tautų dokumentais,

¹⁰⁰ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. 2000 m. rugsėjo 26 d. Nr. VIII-1968. Valstybės žinios, 2000, 89–2741, 1 straipsnis, 2 straipsnis.

¹⁰¹ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. 2002 m. kovo 14 d. Nr. IX-785. Valstybės žinios, 2002, Nr. 37–1341, 1 straipsnis.

¹⁰² MICHAILOVIČ, Ilona; POVILANSKAS, Mantas (2024). „Kai kurie atkuriamojo teisingumo elementų turintys institutai ir jų įgyvendinimo problemos Lietuvos baudžiamojoje justicijoje“. *Kriminologijos studijos*, t. 12, p. 75–76.

¹⁰³ Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2012/29/ES, 2012 m. spalio 25 d., kuria nustatomi būtiniausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai, OL L 315, p. 57–73.

kuriuose pabrėžiama dialogo grindžiamų konfliktų sprendimo formų svarba ir nukentėjusiojo vaidmens stiprinimas.¹⁰⁴

Tačiau šių standartų perkėlimas į nacionalinę teisę Lietuvoje ne visada lėmė nuoseklų atkuriamojo teisingumo modelio susiformavimą. Kaip pažymima mokslinėje literatūroje, tarptautinių nuostatų įgyvendinimas dažnai apsiribojo pavienių teisinių institutų perėmimu, jų nesujungiant į sisteminių mechanizmą.¹⁰⁵ Dėl to atkuriamojo teisingumo elementai buvo integruoti į jau egzistuojančią baudžiamosios justicijos sistemą, kuri iš esmės išlaikė tradicinę, į bausmę orientuotą struktūrą. Tokia integracija nulėmė mišraus pobūdžio modelio susiformavimą: viena vertus, egzistuoja teisinės prielaidos taikyti atkuriamojo teisingumo priemonės, kita vertus, jų praktinis įgyvendinimas išlieka fragmentiškas ir priklausomas nuo konkrečių procesinių situacijų, institucinio pasirengimo bei proceso dalyvių iniciatyvos. Tai leidžia daryti išvadą, kad tarptautinių standartų perkėlimas Lietuvoje turėjo daugiau deklaratyvų nei transformacinį poveikį baudžiamosios justicijos sistemai.

Vienas svarbiausių teisės aktų, sudarančių prielaidas atkuriamojo teisingumo įgyvendinimui Lietuvoje, yra Lietuvos Respublikos mediacijos įstatymas, kuriame įtvirtinami mediacijos principai, taikymo sąlygos ir pagrindiniai proceso dalyvių teisių bei pareigų aspektai.¹⁰⁶ Nors šis įstatymas nėra skirtas išimtinai baudžiamosios justicijos sričiai, jo nuostatos sudaro bendrą teisinį pagrindą mediacijos, kaip vienos pagrindinių atkuriamojo teisingumo formų, taikymui įvairiuose ginčiuose, įskaitant ir tam tikras baudžiamąsias bylas. Pažymėtina, kad mediacijos įstatyme įtvirtinti principai – savanoriškumas, šalių lygiateisiškumas, konfidencialumas ir mediatoriaus nešališkumas – iš esmės atitinka tiek Europos Sąjungos, tiek tarptautiniuose dokumentuose suformuluotus atkuriamojo teisingumo standartus.¹⁰⁷ Tai rodo, kad Lietuvos teisinėje sistemoje atkuriamojo teisingumo pagrindai yra perimti per bendrą mediacijos reguliavimą, tačiau nėra pakankamai detalizuoti ir pritaikyti baudžiamosios justicijos specifikai.

Vis dėlto, kaip pažymima mokslinėje literatūroje, mediacijos instituto perkėlimas į baudžiamosios justicijos sritį Lietuvoje išlieka ribotas ir fragmentiškas, nes nėra sukurta nuosekli sistema, užtikrinanti jo taikymą visose proceso stadijose.¹⁰⁸ Praktikoje mediacija dažniausiai taikoma epizodiškai ir priklauso nuo konkrečių institucijų iniciatyvos bei proceso dalyvių valios, o

¹⁰⁴ UNITED NATIONS (2002). *Basic Principles on the Use of Restorative Justice Programmes in Criminal Matters*, p. 2–4.

¹⁰⁵ MICHAILOVIČ, Ilona; POVILANSKAS, Mantas (2024). „Kai kurie atkuriamojo teisingumo elementų turintys institutai ir jų įgyvendinimo problemos Lietuvos baudžiamojoje justicijoje“. *Kriminologijos studijos*, t. 12, p. 74–75.

¹⁰⁶ Lietuvos Respublikos mediacijos įstatymas, 2008 m. liepos 15 d. Nr. X-1702 (suvestinė redakcija nuo 2025 m. sausio 1 d.).

¹⁰⁷ Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2012/29/ES, 2012 m. spalio 25 d., kuria nustatomi būtiniausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai, OL L 315, p. 57–73; UNITED NATIONS (2002). *Basic Principles on the Use of Restorative Justice Programmes in Criminal Matters*, p. 3–4.

¹⁰⁸ MICHAILOVIČ, Ilona; POVILANSKAS, Mantas (2024). „Kai kurie atkuriamojo teisingumo elementų turintys institutai ir jų įgyvendinimo problemos Lietuvos baudžiamojoje justicijoje“. *Kriminologijos studijos*, t. 12, p. 75–76.

ne nuo aiškiai apibrėžto procesinio mechanizmo. Dėl to susidaro situacija, kai egzistuojančios teisinės galimybės taikyti atkuriamojo teisingumo principus nėra pilnai išnaudojamos, o mediacija išlieka papildoma, o ne integruota baudžiamosios justicijos sistemos dalimi. Tokia padėtis leidžia daryti išvadą, kad mediacijos institutas Lietuvoje turi reikšmingą potencialą atkuriamojo teisingumo įgyvendinimui, tačiau jo praktinis realizavimas vis dar susiduria su struktūriniais ir instituciniais ribojimais.

Reikšmingą vaidmenį įgyvendinant atkuriamojo teisingumo principus Lietuvos baudžiamosios justicijos sistemoje atlieka probacijos institutas. Lietuvos Respublikos probacijos įstatyme numatyta, kad probacijos tikslas yra ne tik kontroliuoti nuteistojo elgesį, bet ir skatinti jo resocializaciją, mažinti pakartotinio nusikalstamumo riziką bei sudaryti sąlygas atlyginti nusikalstama veika padarytą žalą.¹⁰⁹ Šie tikslai iš esmės atitinka atkuriamojo teisingumo sampratą, orientuotą į žalos atitaisymą, atsakomybės prisiėmimą ir socialinių santykių atkūrimą. Kaip pažymima mokslinėje literatūroje, probacijos priemonės gali sudaryti svarbią praktinę erdvę atkuriamojo teisingumo principų realizavimui, kadangi jos leidžia derinti kontrolės, resocializacijos ir žalos atlyginimo elementus. Svarbu pažymėti, kad probacijos procese taikomos įvairios priemonės, turinčios atkuriamojo teisingumo elementų, pavyzdžiui, nukentėjusiojo ir pažeidėjo susitaikymo skatinimas, žalos atlyginimo kontrolė ar dalyvavimas elgesio keitimo programose. Tokiu būdu probacija sudaro praktinę erdvę, kurioje atkuriamojo teisingumo principai gali būti įgyvendinami ne tik deklaratyviai, bet ir realiai, per individualų darbą su pažeidėju bei jo atsakomybės skatinimą. Tačiau, nepaisant šių galimybių, pažymėtina, kad atkuriamojo teisingumo elementai probacijos sistemoje dažniausiai taikomi netiesiogiai ir nėra sistemingai orientuoti į dialogą grindžiamą nukentėjusiojo ir pažeidėjo sąveiką. Kaip rodo tiek doktrina, tiek praktikos analizė, probacijos sistema Lietuvoje pirmiausia orientuota į kontrolės ir rizikos valdymo funkcijų įgyvendinimą, o ne į konflikto sprendimą tarp nusikalstamos veikos dalyvių.¹¹⁰ Dėl to galima teigti, kad probacija Lietuvoje atlieka svarbų, tačiau ribotą vaidmenį atkuriamojo teisingumo įgyvendinime – nors ji sudaro prielaidas taikyti šios koncepcijos elementus, praktikoje jie nėra sistemingai integruojami į nuoseklų atkuriamojo proceso modelį, orientuotą į dialogą ir socialinių santykių atkūrimą.

Atkuriamojo teisingumo įgyvendinimas Lietuvoje yra glaudžiai susijęs ne tik su teisiniu reglamentavimu, bet ir su institucijų, atsakingų už šių principų taikymą praktikoje, veikla. Pagrindinį vaidmenį šioje srityje atlieka Lietuvos probacijos tarnyba, kuri organizuoja darbą su

¹⁰⁹ Lietuvos Respublikos probacijos įstatymas, 2011 m. gruodžio 22 d. Nr. XI-1860, 4 straipsnis.

¹¹⁰ MICHAILOVIČ, Ilona; POVILANSKAS, Mantas (2024). „Kai kurie atkuriamojo teisingumo elementų turintys institutai ir jų įgyvendinimo problemos Lietuvos baudžiamosios justicijoje“. *Kriminologijos studijos*, t. 12, p. 75–76., p. 73–74.

nuteistaisiais, koordinuoja jų priežiūrą bei sudaro sąlygas įgyvendinti žalos atlyginimo ir socialinės integracijos priemonės.¹¹¹ Šios institucijos veikla, kaip nustatyta teisės aktuose, orientuota ne tik į kontrolę, bet ir į resocializaciją, todėl ji sudaro svarbią praktinę erdvę atkuriamojo teisingumo principų realizavimui. Kaip pažymima mokslinėje literatūroje, būtent institucijų gebėjimas derinti kontrolės ir socialinės integracijos funkcijas yra vienas esminių veiksmų, lemiančių atkuriamojo teisingumo priemonių veiksmingumą praktikoje.¹¹²

Be probacijos tarnybos, tam tikrą vaidmenį atkuriamojo teisingumo įgyvendinime atlieka ir mediatoriai, veikiantys pagal Lietuvos Respublikos mediacijos įstatymą. Mediatoriai padeda šalims pasiekti susitarimą, skatina dialogą tarp konflikto dalyvių ir prisideda prie takaus ginčų sprendimo, taip realizuodami vieną pagrindinių atkuriamojo teisingumo principų – konflikto sprendimą per šalių tarpusavio komunikaciją. Tačiau pažymėtina, kad mediacijos institutas Lietuvoje nėra sistemiškai integruotas į baudžiamąjį procesą, todėl jo taikymas šioje srityje išlieka ribotas ir dažniausiai priklauso nuo konkrečių proceso dalyvių iniciatyvos bei institucijų bendradarbiavimo.

Taip pat svarbu pažymėti, kad atkuriamojo teisingumo principų įgyvendinimas Lietuvoje dažnai vyksta per skirtingų institucijų sąveiką, apimančią teisėsaugos institucijas, socialines tarnybas bei nevyriausybinės organizacijas. Toks daugiasluoksnis institucinės sistemos pobūdis, viena vertus, sudaro prielaidas taikyti atkuriamojo teisingumo elementus įvairiose proceso stadijose, tačiau, kita vertus, lemia koordinavimo trūkumus ir nenuoseklų šių principų taikymą praktikoje. Pažymia, kad aiškaus institucinio koordinavimo mechanizmo nebuvimas yra viena iš pagrindinių priežasčių, kodėl atkuriamojo teisingumo priemonės Lietuvoje taikomos fragmentiškai ir nepasiekia viso savo potencialo.¹¹³ Dėl to galima teigti, kad nors institucinis pagrindas atkuriamojo teisingumo įgyvendinimui Lietuvoje egzistuoja, jo veiksmingumas išlieka ribotas dėl sisteminio koordinavimo stokos.

Papildomai pažymėtina, kad atkuriamojo teisingumo elementai Lietuvos baudžiamojoje justicijoje pasireiškia skirtingose baudžiamojo proceso stadijose, tačiau nėra aiškiai struktūruoti kaip nuoseklūs procesiniai modeliai. BK reglamentuoja baudžiamojo proceso eigą nuo ikiteisminio tyrimo iki nuosprendžio vykdymo, tačiau jame atkuriamojo teisingumo priemonės nėra sistemiškai integruotos į visą procesą.¹¹⁴ Praktikoje atkuriamojo teisingumo elementai dažniausiai siejami su ikiteisminio tyrimo stadija, kai sudaromos galimybės šalių susitaikymui, taip pat su baudžiamosios atsakomybės taikymo etapais, pavyzdžiui, BK 38 straipsnyje įtvirtintu susitaikymo institutu,

¹¹¹ Lietuvos Respublikos probacijos įstatymas, 2011 m. gruodžio 22 d. Nr. XI-1860, 4 straipsnis.

¹¹² MICHAILOVIČ, Ilona; POVILANSKAS, Mantas (2024). „Kai kurie atkuriamojo teisingumo elementų turintys institutai ir jų įgyvendinimo problemos Lietuvos baudžiamojoje justicijoje“, p. 73–74.

¹¹³ Ten pat, p. 75–76.

¹¹⁴ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. 2002 m. kovo 14 d. Nr. IX-785. Valstybės žinios, 2002, Nr. 37–1341, 1 straipsnis.

leidžiančiu atleisti asmenį nuo baudžiamosios atsakomybės.¹¹⁵ Be to, atkuriamojo teisingumo elementai pasireiškia ir bausmės vykdymo stadijoje, ypač probacijos procese, kuriame akcentuojamas žalos atlyginimas, atsakomybės prisiėmimas ir pažeidėjo resocializacija. Tokiu būdu atkuriamojo teisingumo principai formaliai apima skirtingus baudžiamojo proceso etapus, tačiau jų taikymas išlieka fragmentiškas ir nėra grindžiamas vientisu procesiniu modeliu. Kaip pažymima mokslinėje literatūroje, atkuriamojo teisingumo priemonių išskaidymas skirtingose proceso stadijose, nesant aiškaus tarpusavio ryšio, lemia jų epizodinį taikymą ir riboja šios koncepcijos veiksmingumą.¹¹⁶ Toks išskaidytas atkuriamojo teisingumo elementų taikymas rodo, kad Lietuvoje ši koncepcija nėra integruota į visą baudžiamąjį procesą kaip nuoseklus ir savarankiškas mechanizmas, o veikiau funkcionuoja atskiruose jo segmentuose, priklausomai nuo teisinių galimybių ir institucinių sprendimų. Dėl to atkuriamojo teisingumo principai dažnai įgyja fragmentišką pobūdį ir negali užtikrinti nuoseklaus konflikto sprendimo viso proceso metu.

Apibendrinant Lietuvos teisinį reguliavimą ir institucinę sistemą, galima teigti, kad atkuriamasis teisingumas šalyje nėra įtvirtintas kaip nuosekli ir sistemiškai veikianti baudžiamosios justicijos dalis. Nors atskiruose teisės aktuose –BK, BPK, mediacijos bei probacijos įstatymuose – egzistuoja atkuriamojo teisingumo elementų, jie nėra sujungti į vieningą modelį, kuris užtikrintų nuoseklų ir plačiai prieinamą šių principų taikymą. Dėl to atkuriamasis teisingumas Lietuvoje iš esmės funkcionuoja kaip papildomas instrumentas, o ne kaip lygiavertė alternatyva tradicinei, į bausmę orientuotai baudžiamosios justicijos sistemai. Šis fragmentiškumas pasireiškia tiek normatyviniu, tiek praktiniu lygmeniu: normatyvine prasme principai yra išskaidyti skirtinguose teisės aktuose ir nėra aiškiai apibrėžti kaip vientisa sistema, o praktikoje jų taikymas priklauso nuo institucijų iniciatyvos, proceso dalyvių aktyvumo ir turimų resursų. Dėl to atkuriamojo teisingumo priemonės dažnai taikomos epizodiškai ir nepasiekia viso savo potencialo sprendžiant nusikalstamų veikų sukeltas pasekmes. Tokia situacija lemia, kad atkuriamasis teisingumas neretai redukuojamas iki pavienių procedūrinių elementų, kurie neatspindi jo esmės – dialogo, žalos atlyginimo ir socialinių santykių atkūrimo.

Įvertinus šias aplinkybes, galima daryti išvadą, kad Lietuvos teisinis reguliavimas ir institucinė sistema sudaro tik formalias prielaidas atkuriamojo teisingumo taikymui, tačiau nėra pakankamai išplėtoti, kad užtikrintų nuoseklų ir sistemingą jo įgyvendinimą. Nors egzistuoja atskiri teisiniai instrumentai – mediacija, probacija, susitaikymo institutai – jų fragmentiškumas ir ribotas integravimas į baudžiamąjį procesą lemia, kad šios koncepcijos potencialas išlieka tik iš dalies realizuotas. Tai rodo, kad Lietuvoje atkuriamasis teisingumas kol kas nėra susiformavęs kaip

¹¹⁵ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. 2000 m. rugsėjo 26 d. Nr. VIII-1968. Valstybės žinios, 2000, 89–2741, 38 straipsnis.

¹¹⁶ MICHAILOVIČ, Ilona; POVILANSKAS, Mantas (2024). „Kai kurie atkuriamojo teisingumo elementų turintys institutai ir jų įgyvendinimo problemos Lietuvos baudžiamojoje justicijoje“. *Kriminologijos studijos*, t. 12, p. 74–76.

savarankiška baudžiamosios justicijos kryptis, o veikiau egzistuoja kaip papildomas tradicinės sistemos elementas. Atsižvelgiant į tai, siekiant įvertinti galimas atkuriamojo teisingumo plėtros kryptis, tikslinga analizuoti užsienio valstybių patirtį, kuriose ši koncepcija yra sistemiškiau įtvirtinta ir praktiškai taikoma.

3.2. Atkuriamojo teisingumo modeliai užsienio valstybėse

Atkuriamojo teisingumo įgyvendinimo analizė užsienio valstybėse leidžia sistemiškiau įvertinti skirtingus šios koncepcijos taikymo modelius bei jų praktinio funkcionavimo ypatumus. Skirtingos valstybės, atsižvelgdamos į savo teisinę sistemą, baudžiamosios politikos kryptį ir institucinę aplinką, yra pasirinkusios nevienodus atkuriamojo teisingumo įgyvendinimo būdus – nuo fragmentiškai taikomų procesinių priemonių iki sistemiškai integruotų modelių, apimančių įvairias baudžiamojo proceso stadijas.

Pažymėtina, kad atkuriamojo teisingumo įgyvendinimo skirtumai pasireiškia ne tik teisinio reglamentavimo lygmeniu, bet ir instituciniu organizavimu, praktinio taikymo apimtimi bei nukentėjusiojo vaidmens užtikrinimu. Todėl analizuojant užsienio valstybių patirtį svarbu neapsiriboti vien formaliu modelių aprašymu, bet vertinti jų sisteminį nuoseklumą, realų prieinamumą ir atitikimą tarptautiniuose dokumentuose įtvirtintiems atkuriamojo teisingumo principams. Atsižvelgiant į tai, šiame skyriuje bus nagrinėjamos pasirinktų užsienio valstybių – Estijos, Norvegijos ir Jungtinės Karalystės – atkuriamojo teisingumo sistemos, analizuojant jų teisinį reglamentavimą, institucinę struktūrą ir praktinio taikymo ypatumus, siekiant išryškinti esminius šių modelių bruožus ir sudaryti pagrindą jų palyginimui su Lietuvoje taikomu modeliu.

3.2.1. Atkuriamojo teisingumo sistema Estijoje

Atkuriamasis teisingumas Estijoje pastaraisiais metais įgavo vis didesnę reikšmę baudžiamosios justicijos sistemoje, tačiau jo teisinis reglamentavimas išlieka fragmentiškas. Skirtingai nei kai kuriose kitose valstybėse, Estijoje nėra atskiro teisės akto, sistemingai reglamentuojančio atkuriamojo teisingumo taikymą, todėl ši koncepcija įgyvendinama per atskirus teisės institutus ir praktinius mechanizmus. Moksliniuose tyrimuose pažymima, kad atkuriamasis teisingumas Estijoje ilgą laiką nebuvo įtvirtintas normatyviniu lygmeniu, o mediacija ir kitos atkuriamojo pobūdžio priemonės buvo taikomos ribotai ir daugiausia pilotinių ar valstybės remiamų iniciatyvų pagrindu.¹¹⁷ Toks modelis rodo, kad atkuriamasis teisingumas Estijoje vystėsi ne kaip nuosekliai suformuota teisinė sistema, bet kaip praktika, palaipsniui integruojama į esamą

¹¹⁷ HANSEN, Toran (2006). *Restorative Justice in Eastern Europe*. Minneapolis: Center for Restorative Justice & Peacemaking, p. 2.

baudžiamosios justicijos struktūrą. Tai patvirtina ir naujesni tyrimai, kuriuose pažymima, kad atkuriamojo teisingumo plėtra Estijoje ypač suaktyvėjo tik pastaraisiais metais, plečiant jo taikymą, ypač nepilnamečių justicijos srityje bei prevenciniuose procesuose.¹¹⁸ Dėl šios priežasties galima teigti, kad Estijos modelis pasižymi tuo, jog atkuriamojo teisingumo įgyvendinimas jame labiau grindžiamas praktika ir institucine iniciatyva nei aiškiai apibrėžtu normatyviniu reguliavimu. Šią tendenciją papildė ir bendresni regioniniai tyrimai, kuriuose nurodoma, kad Baltijos valstybėse atkuriamojo teisingumo ir mediacijos plėtra dažnai vyksta palaipsniui, susiduriant su sisteminio reglamentavimo ir nuoseklaus įgyvendinimo iššūkiais.¹¹⁹

Nepaisant to, kad Estijoje nėra specialaus atkuriamojo teisingumo įstatymo, tam tikri šios koncepcijos elementai yra įtvirtinti kituose teisės aktuose, visų pirma nukentėjusiųjų teisių apsaugą reglamentuojančiuose teisės šaltiniuose. Vienas svarbiausių dokumentų šioje srityje yra Nukentėjusiųjų paramos įstatymas (*Victim Support Act*), kuriame numatoma ne tik pagalbos nukentėjusiesiems sistema, bet ir taikinimo paslaugų organizavimas. Šiame įstatyme įtvirtinta, kad valstybė organizuoja nukentėjusiųjų paramos sistemą, apimančią psichologinę, socialinę bei kitokio pobūdžio pagalbą, taip pat nustato taikinimo procedūrų organizavimo pagrindus ir jų taikymo sąlygas.¹²⁰ Pažymėtina, kad šiame teisiniame reguliavime atkuriamojo teisingumo elementai atsiskleidžia per nukentėjusiojo interesų apsaugą ir jo dalyvavimo procese stiprinimą, taip pat per dialogu grindžiamų konfliktų sprendimo mechanizmų taikymą. Tokiu būdu atkuriamojo teisingumo principai Estijoje yra įgyvendinami ne per savarankišką ir nuoseklią teisinę sistemą, bet per platesnę nukentėjusiųjų apsaugos sistemą, kurioje akcentuojamas žalos atlyginimas, šalių dialogas ir socialinių santykių atkūrimas. Tokia teisinio reguliavimo struktūra rodo, kad atkuriamasis teisingumas Estijoje yra glaudžiai susijęs su nukentėjusiųjų teisių apsaugos politika ir jos įgyvendinimo mechanizmais, tačiau kartu išlieka fragmentiškas, nes nėra integruotas į baudžiamojo proceso sistemą kaip savarankiškas institutas. Šią tendenciją patvirtina ir tyrimai, kuriuose pažymima, kad atkuriamojo teisingumo priemonės Estijoje ilgą laiką buvo vystomos per praktinius projektus ir socialinės politikos instrumentus, o ne per išsamų baudžiamosios teisės reglamentavimą.¹²¹

Atkuriamojo teisingumo principų įgyvendinimas Estijoje yra glaudžiai susijęs su institucine sistema, kuri užtikrina šių procesų organizavimą ir praktinį taikymą. Pagrindinį vaidmenį šioje srityje atlieka socialinės apsaugos sistemoje veikiantis Nukentėjusiųjų paramos departamentas,

¹¹⁸ JOHANSON, Annegrete; BALICA, Ecaterina (2023). *Restorative Justice Practices for Children in Contact with the Law in Estonia & Romania. Joint Rapid Needs Assessments*, p. 5–7.

¹¹⁹ TVARONAVIČIENĖ, Agnė; KAMINSKIENĖ, Natalija; RONE, Dace; UUDEKÜLL, Raili (2022). „Mediation in the Baltic States: Developments and Challenges of Implementation“. *Access to Justice in Eastern Europe*, Nr. 4 (16), p. 2–3.

¹²⁰ Victim Support Act (Estonia) (2003), § 1, § 3.

¹²¹ JOHANSON, Annegrete; BALICA, Ecaterina (2023). *Restorative Justice Practices for Children in Contact with the Law in Estonia & Romania. Joint Rapid Needs Assessments*, p. 5–7.

kuris organizuoja taikinimo procedūras bei koordinuoja atkuriamojo teisingumo iniciatyvas valstybės mastu.¹²² Ši institucija veikia kaip pagrindinis atkuriamojo teisingumo paslaugų teikėjas, užtikrinantis, kad nukentėjusieji turėtų galimybę dalyvauti dialogu grindžiamuose procesuose ir gauti kompleksinę pagalbą. Pažymėtina, kad praktikoje svarbų vaidmenį atlieka ir specialiai apmokyti mediatoriai bei savanoriai, kurie įgyvendina atkuriamojo teisingumo procesus įvairiose baudžiamojo proceso stadijose. Naujausių tyrimų duomenimis, Estijoje veikia daugiau nei 100 apmokytų atkuriamojo teisingumo specialistų, kurie dalyvauja mediacijos ir taikinimo procesuose, ypač dirbant su nepilnamečiais teisės pažeidėjais.¹²³ Toks modelis rodo, kad atkuriamasis teisingumas Estijoje grindžiamas ne tik instituciniu reguliavimu, bet ir praktiniu, į bendruomenę orientuotu įgyvendinimu. Vis dėlto, nors institucinis modelis pasižymi centralizuotu organizavimu ir pakankamai išplėtotu praktinių vykdytojų tinklu, mokslinėje literatūroje pažymima, kad atkuriamojo teisingumo įgyvendinimas išlieka priklausomas nuo institucinių iniciatyvų bei turimų resursų, o tai gali lemti nevienodą šių procesų prieinamumą praktikoje.¹²⁴ Dėl to galima teigti, kad Estijos institucinis modelis, nors ir sudaro realias prielaidas atkuriamojo teisingumo taikymui, vis dar nėra pilnai integruotas į baudžiamosios justicijos sistemą kaip nuosekliai veikiantis mechanizmas.

Atkuriamojo teisingumo taikymas Estijoje praktikoje pasižymi lankstumu ir gana plačia taikymo apimtimi, ypač dirbant su nepilnamečiais. Nors ankstesniais laikotarpiais atkuriamasis teisingumas buvo siejamas daugiausia su mediacija kaip alternatyva baudžiamajam persekiojimui ar bausmei, pastaraisiais metais šis požiūris iš esmės išsiplėtė. Nuo 2018 m. atkuriamasis teisingumas Estijoje pradėtas taikyti plačiau, įtraukiant jį ne tik kaip reakciją į nusikalstamą veiką, bet ir kaip prevencinę priemonę, orientuotą į konfliktų sprendimą ankstyvose stadijose.¹²⁵ Tokia plėtra siejama su siekiu mažinti nepilnamečių nusikalstamumą bei stiprinti bendruomeninius konfliktų sprendimo mechanizmus. Praktikoje atkuriamojo teisingumo procedūros gali būti taikomos įvairiais baudžiamojo proceso etapais – tiek ikiteisminio tyrimo metu, tiek proceso eigoje ar net po jo pabaigos. Kaip pažymima mokslinėje literatūroje, toks lankstus taikymo modelis leidžia efektyviau pritaikyti atkuriamojo teisingumo principus skirtingoms situacijoms ir individualiems atvejams.¹²⁶ Be to, empiriniai tyrimai rodo, kad ypač nepilnamečių bylose atkuriamojo teisingumo

¹²² Victim Support Act (Estonia) (2003), § 1, § 3.

¹²³ JOHANSON, Annegrete; BALICA, Ecaterina (2023). *Restorative Justice Practices for Children in Contact with the Law in Estonia & Romania. Joint Rapid Needs Assessments*, p. 7.

¹²⁴ TVARONAVIČIENĖ, Agnė; KAMINSKIENĖ, Natalija; RONE, Dace; UUDEKÜLL, Raili (2022). „Mediation in the Baltic States: Developments and Challenges of Implementation“. *Access to Justice in Eastern Europe*, Nr. 4 (16), p. 2–3.

¹²⁵ JOHANSON, Annegrete; BALICA, Ecaterina (2023). *Restorative Justice Practices for Children in Contact with the Law in Estonia & Romania. Joint Rapid Needs Assessments*, p. 6–7.

¹²⁶ TVARONAVIČIENĖ, Agnė; KAMINSKIENĖ, Natalija; RONE, Dace; UUDEKÜLL, Raili (2022). „Mediation in the Baltic States: Developments and Challenges of Implementation“. *Access to Justice in Eastern Europe*, Nr. 4 (16), p. 3–4

priemonės gali prisidėti prie geresnių socializacijos rezultatų ir mažesnio pakartotinio nusikalstamumo.¹²⁷ Vis dėlto toks platus ir lankstus taikymas kartu atskleidžia ir tam tikrus iššūkius. Aiškios procesinės struktūros nebuvimas lemia didesnę priklausomybę nuo institucijų iniciatyvos, specialistų kompetencijos ir praktinio įgyvendinimo ypatumų. Dėl to atkuriamojo teisingumo taikymas Estijoje gali būti nevienodas, o jo prieinamumas – skirtingas priklausomai nuo regiono ar konkrečios bylos aplinkybių. Tai leidžia teigti, kad nors Estijoje atkuriamasis teisingumas pasižymi plačiomis taikymo galimybėmis, jo praktinis įgyvendinimas vis dar priklauso nuo institucinės praktikos nuoseklumo ir turimų resursų.

Vertinant atkuriamojo teisingumo sistemą Estijoje, galima išskirti keletą reikšmingų jos stiprybių. Visų pirma, pažymėtinas sistemos lankstumas ir gebėjimas prisitaikyti prie skirtingų baudžiamojo proceso situacijų. Atkuriamojo teisingumo procedūrų taikymas įvairiose proceso stadijose sudaro sąlygas spręsti konfliktus dar ankstyvose stadijose, taip sumažinant formalios baudžiamosios justicijos intervencijos poreikį. Kaip pažymima mokslinėje literatūroje, ankstyvas atkuriamojo teisingumo taikymas gali padėti efektyviau spręsti konfliktus ir sumažinti tolimesnės kriminalinės justicijos eskalacijos tikimybę.¹²⁸ Be to, svarbus aspektas yra institucinis atkuriamojo teisingumo įtvirtinimas per nukentėjusiųjų paramos sistemą, kuri užtikrina, kad šios paslaugos būtų prieinamos ir koordinuojamos valstybės lygmeniu. Tokia sistema atitinka tarptautinius standartus, pabrėžiančius, kad atkuriamojo teisingumo priemonės turi būti organizuojamos taip, kad būtų realiai prieinamos proceso dalyviams ir užtikrintų nuoseklų jų taikymą.¹²⁹ Taip pat pažymėtina, kad Estijoje atkuriamasis teisingumas aktyviai taikomas dirbant su nepilnamečiais, kas atitinka tarptautiniuose dokumentuose akcentuojamą poreikį taikyti lankstesnius ir socialinę integraciją skatinančius sprendimus jaunų asmenų atžvilgiu. Empiriniai tyrimai rodo, kad nepilnamečių bylose atkuriamojo teisingumo priemonės gali turėti teigiamą poveikį socializacijai ir mažinti pakartotinio nusikalstamumo riziką.¹³⁰ Galiausiai, svarbi stiprybė yra praktinis šios sistemos įgyvendinimas – atkuriamasis teisingumas Estijoje nėra vien deklaratyvi koncepcija, bet realiai taikomas instrumentas, įtraukiantis tiek institucijas, tiek specialiai parengtus specialistus. Tokia praktinė orientacija leidžia užtikrinti, kad atkuriamojo teisingumo principai būtų įgyvendinami ne tik normatyviniu, bet ir realiuoju lygmeniu.

¹²⁷ JOHANSON, Annegrete; BALICA, Ecaterina (2023). *Restorative Justice Practices for Children in Contact with the Law in Estonia & Romania. Joint Rapid Needs Assessments*, p. 8

¹²⁸ TVARONAVIČIENĖ, Agnė; KAMINSKIENĖ, Natalija; RONE, Dace; UUDEKÜLL, Raili (2022). „Mediation in the Baltic States: Developments and Challenges of Implementation“. *Access to Justice in Eastern Europe*, Nr. 4 (16), p. 4.

¹²⁹ UNITED NATIONS (2002). *Basic Principles on the Use of Restorative Justice Programmes in Criminal Matters* (ECOSOC Resolution 2002/12), p. 2–3.

¹³⁰ JOHANSON, Annegrete; BALICA, Ecaterina (2023). *Restorative Justice Practices for Children in Contact with the Law in Estonia & Romania. Joint Rapid Needs Assessments*, p. 7–8.

Nepaisant išvardytų privalumų, atkuriamojo teisingumo sistema Estijoje susiduria ir su reikšmingais iššūkiais, kurie riboja jos efektyvumą ir plėtros galimybes. Viena pagrindinių problemų yra aiškaus ir nuoseklaus teisinio reglamentavimo trūkumas, dėl kurio atkuriamasis teisingumas nėra suvokiamas kaip vientisa sistema, o veikiau kaip atskirų priemonių visuma. Kaip pažymima mokslinėje literatūroje, fragmentiškas teisinis reguliavimas lemia, kad atkuriamojo teisingumo taikymas tampa priklausomas nuo institucinių sprendimų ir praktinio įgyvendinimo ypatumų, o ne nuo nuosekliai veikiančio teisinio mechanizmo.¹³¹ Dėl šios priežasties praktinis atkuriamojo teisingumo taikymas Estijoje išlieka glaudžiai susijęs su institucijų iniciatyva ir konkrečių specialistų kompetencija. Be to, tyrimuose išskiriama ir informuotumo bei profesinių gebėjimų stoka – tiek visuomenė, tiek teisėsaugos institucijų atstovai ne visada pakankamai gerai supranta atkuriamojo teisingumo galimybes, taikymo sąlygas ir potencialią naudą.¹³² Ši problema tiesiogiai veikia atkuriamojo teisingumo prieinamumą ir jo taikymo nuoseklumą praktikoje. Taip pat išskiriamas sisteminio koordinavimo trūkumas, kuris gali lemti nevienodą atkuriamojo teisingumo procedūrų taikymą skirtinguose regionuose ar bylose. Tokia situacija rodo, kad net ir esant formalioms galimybėms taikyti atkuriamojo teisingumo priemones, jų praktinis įgyvendinimas gali skirtis priklausomai nuo institucinių pajėgumų ir organizacinių sprendimų.¹³³ Papildomai pažymėtina, kad atkuriamojo teisingumo sąvoka praktikoje kartais interpretuojama pernelyg plačiai, į ją įtraukiant procedūras, kurios neatitinka esminių šios koncepcijos principų, tokių kaip savanoriškumas, šalių lygiavertiškumas ar tikras dialogas tarp konflikto dalyvių. Kaip pažymima tarptautiniuose dokumentuose, būtent šių principų laikymasis yra būtina sąlyga siekiant užtikrinti atkuriamojo teisingumo procesų autentiškumą ir efektyvumą.¹³⁴ Todėl pernelyg platus šios koncepcijos interpretavimas kelia riziką, kad atkuriamasis teisingumas gali būti redukuojamas į formalią procedūrą, prarandančią savo esmę kaip konfliktų sprendimo ir socialinių santykių atkūrimo mechanizmas.

Apibendrinant galima teigti, kad atkuriamojo teisingumo sistema Estijoje pasižymi mišriu pobūdžiu: viena vertus, egzistuoja realiai veikianti praktika, grindžiama instituciniu pagrindu ir aktyviu specialistų dalyvavimu, kita vertus, šios sistemos teisinis reglamentavimas išlieka fragmentiškas ir nepakankamai sistemingas. Toks modelis leidžia užtikrinti lankstų ir konkrečioms

¹³¹ TVARONAVIČIENĖ, Agnė; KAMINSKIENĖ, Natalija; RONE, Dace; UUDEKÜLL, Raili (2022). „Mediation in the Baltic States: Developments and Challenges of Implementation“. *Access to Justice in Eastern Europe*, Nr. 4 (16), p. 3–4

¹³² JOHANSON, Annegrete; BALICA, Ecaterina (2023). *Restorative Justice Practices for Children in Contact with the Law in Estonia and Romania*, p. 6–7

¹³³ TVARONAVIČIENĖ, Agnė; KAMINSKIENĖ, Natalija; RONE, Dace; UUDEKÜLL, Raili (2022). „Mediation in the Baltic States: Developments and Challenges of Implementation“. *Access to Justice in Eastern Europe*, Nr. 4 (16), p. 4–5

¹³⁴ UNITED NATIONS (2002). *Basic Principles on the Use of Restorative Justice Programmes in Criminal Matters* (ECOSOC Resolution 2002/12), p. 3.

situacijoms pritaikytą atkuriamojo teisingumo taikymą, tačiau kartu lemia didesnę priklausomybę nuo institucijų iniciatyvos, specialistų kompetencijos ir praktinio įgyvendinimo ypatumų. Dėl to atkuriamasis teisingumas Estijoje šiuo metu labiau funkcionuoja kaip praktika ir socialinės politikos instrumentas, o ne kaip pilnai išplėtota ir sistemiškai įtvirtinta baudžiamosios justicijos sistema.

Tokio pobūdžio modelis leidžia identifikuoti tiek veiksmingus atkuriamojo teisingumo elementus – lankstumą, praktinį pritaikomumą ir orientaciją į nepilnamečius, – tiek ir jo struktūrinius trūkumus, susijusius su teisinio reglamentavimo fragmentiškumu ir koordinavimo stoka. Mokslinėje literatūroje pažymima, kad praktika grindžiami modeliai gali būti veiksmingi trumpuoju laikotarpiu, tačiau ilginiui susiduria su nuoseklumo ir vienodo taikymo problemomis. Atsižvelgiant į tai, tikslinga palyginti Estijos atkuriamojo teisingumo modelį su kitų valstybių patirtimi bei Lietuvos teisine sistema, siekiant įvertinti skirtingų modelių privalumus, trūkumus ir jų pritaikomumą nacionaliniame kontekste.

3.2.2. Atkuriamojo teisingumo sistema Norvegijoje

Norvegija laikoma viena pažangiausių Europos valstybių atkuriamojo teisingumo srityje, kurioje ši koncepcija nėra tik pavienių teisinių priemonių visuma, bet nuosekliai išplėtota ir instituciškai įtvirtinta sistema. Skirtingai nei daugelyje kitų valstybių, kur atkuriamasis teisingumas dažniausiai pasireiškia fragmentiškai ar yra integruojamas per atskirus baudžiamojo proceso elementus, Norvegijoje jis funkcionuoja kaip savarankiškas konfliktų sprendimo modelis, sistemiškai integruotas į baudžiamosios justicijos sistemą. Toks modelis atitinka atkuriamojo teisingumo teorijoje akcentuojamą požiūrį, kad nusikalstama veika pirmiausia turi būti suvokiama kaip žala konkrečioms asmenims ir jų tarpusavio santykiams, o teisingumo tikslas – šios žalos atitaisymas bei socialinių ryšių atkūrimas. Būtent šie principai Norvegijoje įgyvendinami per dialogu grindžiamus mediacijos procesus, orientuotus į nukentėjusiojo ir pažeidėjo aktyvų dalyvavimą sprendžiant konflikto pasekmes. Mokslinėje literatūroje pažymima, kad Norvegijos modelis pasižymi išskirtiniu sisteminiu pobūdžiu, nes atkuriamasis teisingumas čia įtvirtintas ne tik kaip alternatyvi procesinė galimybė, bet kaip nuosekliai organizuota institucinė sistema, užtikrinanti vienodą mediacijos prieinamumą visoje valstybėje. Tokiu būdu galima teigti, kad Norvegijos patirtis atskleidžia vieną nuosekliausių atkuriamojo teisingumo įgyvendinimo modelių Europoje, kuriame teoriniai šios koncepcijos principai – dialogas, savanoriškumas ir atsakomybės prisiėmimas – yra realiai įgyvendinami praktikoje per aiškų teisinį ir institucinį pagrindą.

Atkuriamojo teisingumo sistemos formavimasis Norvegijoje prasidėjo dar XX a. aštuntajame dešimtmetyje, kai buvo pradėti pirmieji eksperimentiniai mediacijos projektai, siekiant ieškoti alternatyvų tradicinei baudžiamajai justicijai. 1981 m. šalyje buvo įgyvendinti pilotiniai projektai, kuriuose pradėta taikyti nukentėjusiojo ir pažeidėjo mediacija kaip būdas spręsti

nusikalstamų veikų sukeltus konfliktus. Šių projektų sėkmė paskatino tolimesnę atkuriamojo teisingumo plėtrą, o 1991 m. Norvegijoje buvo priimtas įstatymas, kuriuo mediacijos sistema buvo oficialiai institucionalizuota ir pradėta taikyti visos šalies mastu.¹³⁵ Tokiu būdu atkuriamasis teisingumas Norvegijoje iš eksperimentinės praktikos transformavosi į integruotą baudžiamosios justicijos sistemos dalį. Svarbu pažymėti, kad ši raida vyko nuosekliai ir kryptingai, užtikrinant ne tik teisinį reglamentavimą, bet ir institucinės infrastruktūros kūrimą, kas laikoma vienu esminių veiksmų, lemiančių efektyvų atkuriamojo teisingumo įgyvendinimą praktikoje.¹³⁶

Šiuolaikinė atkuriamojo teisingumo sistema Norvegijoje grindžiama aiškiu ir nuosekliu teisiniu pagrindu, įtvirtintu 2014 m. *Mediation Service Act*, kuris reglamentuoja mediacijos paslaugų organizavimą ir taikymą. Šis teisės aktas ne tik nustato mediacijos procedūrinius aspektus, bet ir sistemiškai įtvirtina pagrindinius atkuriamojo teisingumo principus, numatydamas, kad konflikto sprendimas turi būti grindžiamas šalių dialogu, savanorišku dalyvavimu ir aktyviu įsitraukimu į sprendimo paiešką. Įstatyme nustatyta, kad mediacijos tarnybos tikslas yra sudaryti sąlygas konflikto šalims – nukentėjusiajam ir pažeidėjui – susitikti ir, padedant neutraliam tarpininkui, spręsti konfliktą dialogo būdu, orientuojantis į žalos atlyginimą ir santykių atkūrimą. Tokiu būdu teisinis reglamentavimas Norvegijoje perkelia teisingumo akcentą nuo formalaus teisės pažeidimo vertinimo prie konkrečių nusikalstamos veikos padarinių sprendimo, kas atitinka esminę atkuriamojo teisingumo sampratą.¹³⁷

Svarbu pažymėti, kad mediacijos procese taikomi savanoriškumo, konfidencialumo ir šalių aktyvaus dalyvavimo principai užtikrina, jog procesas atitiktų tarptautiniuose dokumentuose suformuluotus atkuriamojo teisingumo standartus.¹³⁸ Be to, mediacijos reguliavimas Norvegijoje yra įtvirtintas atskiru teisės aktu, kuris sistemingai apibrėžia šios procedūros vietą teisinėje sistemoje. Tai iš esmės skiria Norvegijos modelį nuo daugelio kitų valstybių, kur atkuriamojo teisingumo elementai yra išskaidyti skirtinguose teisės aktuose ir nėra sujungti į nuoseklią sistemą. Tokiu būdu galima teigti, kad aiškus teisinis reglamentavimas Norvegijoje sudaro prielaidas ne tik atkuriamojo teisingumo egzistavimui, bet ir jo nuosekliai bei plačiam taikymui praktikoje, užtikrinant vienodą šių procesų prieinamumą ir kokybę visos valstybės mastu.

Atkuriamojo teisingumo įgyvendinimas Norvegijoje yra glaudžiai susijęs su specializuotos institucinės sistemos veikla, kurios pagrindą sudaro nacionalinė mediacijos tarnyba (*norv. Konfliktråd*). Ši institucija veikia visos valstybės mastu ir yra atsakinga už mediacijos procesų

¹³⁵ CHRISTIE, Nils (1977). „Conflicts as Property“. *The British Journal of Criminology*, Vol. 17, No. 1, p. 1–15.

¹³⁶ MINISTRY OF JUSTICE AND PUBLIC SECURITY (2014). *Act relating to mediation by the National Mediation Service (The Mediation Service Act)*, 20 June 2014, p. 5–8.

¹³⁷ MINISTRY OF JUSTICE AND PUBLIC SECURITY (2014). *Act relating to mediation by the National Mediation Service (The Mediation Service Act)*, sec. 1–2.

¹³⁸ UNITED NATIONS (2002). *Basic Principles on the Use of Restorative Justice Programmes in Criminal Matters* (ECOSOC Resolution 2002/12), p. 2–3.

organizavimą bei įgyvendinimą tiek baudžiamosiose, tiek civilinėse bylose. Norvegijos nacionalinė mediacijos tarnybos sistema yra finansuojama valstybės ir integruota į viešąjį sektorių, todėl mediacijos paslaugos yra prieinamos visiems asmenims, nepriklausomai nuo jų socialinės padėties.¹³⁹ Svarbu pažymėti, kad ši institucija veikia decentralizuotu principu, turėdama regioninius padalinius, kurie užtikrina mediacijos paslaugų prieinamumą visoje šalies teritorijoje. Toks institucinės sistemos organizavimas leidžia suderinti centralizuotą koordinavimą su praktiniu prieinamumu, kas laikoma vienu esminių veiksmų, lemiančių efektyvų atkuriamojo teisingumo įgyvendinimą. Kaip pažymima mokslinėje literatūroje, būtent nuoseklus institucinis koordinavimas ir paslaugų prieinamumas yra būtinos sąlygos užtikrinti, kad atkuriamojo teisingumo procesai būtų taikomi ne fragmentiškai, o sistemingai ir vienodai visoje valstybėje.¹⁴⁰ Tokiu būdu Norvegijos modelis išsiskiria ne tik aiškiu teisiniu reglamentavimu, bet ir nuosekliai veikiančia institucine infrastruktūra, leidžiančia atkuriamojo teisingumo principus taikyti sistemiškai, o ne epizodiškai. Tai rodo, kad atkuriamasis teisingumas Norvegijoje nėra vien teorinė koncepcija, bet realiai funkcionuojanti ir plačiai prieinama konfliktų sprendimo sistema. Be to, toks modelis sudaro prielaidas subalansuotai įgyvendinti tiek nukentėjusiojo interesų apsaugą, tiek pažeidėjo atsakomybės prisiėmimą, kartu siekiant ilgalaikio socialinių santykių atkūrimo, kuris laikomas vienu pagrindinių atkuriamojo teisingumo tikslų.¹⁴¹

Norvegijos atkuriamojo teisingumo modelyje ypatingas dėmesys skiriamas pačiam mediacijos procesui, kuris grindžiamas dialogu tarp konflikto šalių. Mediacija paprastai vyksta tiesioginio susitikimo forma, kuriame dalyvauja nukentėjusysis, pažeidėjas ir neutralus tarpininkas – mediatorius. Šio proceso esmė yra sudaryti sąlygas šalims atvirai išreikšti savo patirtis, aptarti nusikalstamos veikos pasekmes ir kartu ieškoti sprendimo būdų, orientuotų į žalos atlyginimą ir santykių atkūrimą. Kaip pažymima mokslinėje literatūroje, būtent dialogu grindžiamas procesas laikomas esmiu atkuriamojo teisingumo elementu, leidžiančiu pasiekti ne tik formalų susitarimą, bet ir realų konflikto sprendimą bei emocinį žalos įveikimą.¹⁴² Svarbu pažymėti, kad Norvegijoje mediatoriai dažnai nėra profesionalūs teisininkai – tai specialiai parengti bendruomenės nariai, kurie padeda užtikrinti neformalią ir mažiau hierarchinę proceso aplinką. Toks modelis atitinka atkuriamojo teisingumo filosofiją, kurioje siekiama sumažinti formalumą ir sukurti pasitikėjimu grindžiamą erdvę dialogui. Mediacija grindžiama savanoriškumo, konfidencialumo ir šalių aktyvaus dalyvavimo principais, todėl nė viena šalis negali būti verčiama dalyvauti ar priimti tam tikrą

¹³⁹ MINISTRY OF JUSTICE AND PUBLIC SECURITY (2014). *Act relating to mediation by the National Mediation Service (The Mediation Service Act)*, 20 June 2014, p. 6–9.

¹⁴⁰ MIERS, David (2001). *An International Review of Restorative Justice*. London: Home Office, Crime Reduction Research Series Paper 10, p. 35–37.

¹⁴¹ UNITED NATIONS (2002). *Basic Principles on the Use of Restorative Justice Programmes in Criminal Matters* (ECOSOC Resolution 2002/12), p. 2–3.

¹⁴² ZEHR, Howard (2002). *The Little Book of Restorative Justice*. Intercourse, PA: Good Books, p. 37–40.

sprendimą. Tokiu būdu atkuriamasis teisingumas Norvegijoje iš esmės orientuojamas į konflikto sprendimą per dialogą, o ne į formalių teisinių sprendimų priėmimą, kas leidžia efektyviau atliepti tiek nukentėjusiojo, tiek pažeidėjo interesus bei prisidėti prie ilgalaikio socialinių santykių atkūrimo.¹⁴³

Norvegijoje atkuriamasis teisingumas taikomas įvairiose teisinių santykių srityse, tačiau ypatingą reikšmę įgyja baudžiamosiose bylose, ypač dirbant su nepilnamečiais pažeidėjais. Mediacija dažnai naudojama kaip alternatyva formaliam baudžiamajam procesui arba kaip papildoma priemonė sprendžiant nusikalstamų veikų sukeltas pasekmes. Ši praktika leidžia nukentėjusiajam aktyviai dalyvauti sprendžiant konfliktą, o pažeidėjui – prisiimti atsakomybę ir suvokti savo veiksmų padarinius. Kaip pažymima tyrimuose, atkuriamojo teisingumo taikymas nepilnamečių justicijoje yra ypač reikšmingas, nes jis skatina resocializaciją ir mažina pakartotinio nusikalstamumo riziką, orientuojantis į auklėjamąjį, o ne represinį požiūrį.¹⁴⁴ Be to, atkuriamasis teisingumas Norvegijoje taikomas ir civilinio pobūdžio ginčuose bei bendruomeniniuose konfliktuose, kas rodo šio modelio universalumą ir lankstumą. Tokiu būdu Norvegijos sistema užtikrina, kad atkuriamojo teisingumo principai būtų taikomi ne tik siaurose situacijose, bet plačiai įvairiuose konfliktų sprendimo kontekstuose. Tokia plati taikymo apimtis laikoma vienu esminių veiksnių, lemiančių šio modelio efektyvumą ir jo integraciją į bendrą teisinę sistemą.¹⁴⁵

Analizuojant Norvegijos atkuriamojo teisingumo modelį, galima išskirti keletą esminių jo stiprybių, kurios lemia sėkmingą šios koncepcijos įgyvendinimą praktikoje. Visų pirma, tai yra nuoseklus ir aiškus teisinis reglamentavimas, leidžiantis užtikrinti vienodą mediacijos taikymą visoje valstybėje. Kaip pažymima mokslinėje literatūroje, būtent aiškus normatyvinis pagrindas sudaro prielaidas atkuriamojo teisingumo institucionalizavimui ir jo nuosekliam taikymui praktikoje.¹⁴⁶ Antra, svarbią reikšmę turi centralizuota, tačiau kartu ir regioniniu lygmeniu veikianti institucinė sistema, kuri užtikrina mediacijos paslaugų prieinamumą visiems asmenims. Tokia struktūra leidžia suderinti vienodą paslaugų organizavimą su jų praktiniu prieinamumu, kas laikoma vienu iš esminių efektyvaus atkuriamojo teisingumo įgyvendinimo veiksnių. Trečia, Norvegijos modelis pasižymi stipria orientacija į dialogą ir šalių aktyvų dalyvavimą, kas leidžia pasiekti ne tik formalius susitarimus, bet ir realų konflikto sprendimą. Kaip pabrėžiama atkuriamojo teisingumo teorijoje, būtent aktyvus šalių įsitraukimas ir dialogas yra pagrindinė sąlyga, leidžianti pasiekti

¹⁴³ UNITED NATIONS (2002). *Basic Principles on the Use of Restorative Justice Programmes in Criminal Matters* (ECOSOC Resolution 2002/12), p. 3–4.

¹⁴⁴ MIERS, David (2001). *An International Review of Restorative Justice*. London: Home Office, Crime Reduction Research Series Paper 10, p. 52–55.

¹⁴⁵ SHAPLAND, Joanna, ROBINSON, Gwen; SORSBY, Angela ir kt. (2011). *Restorative Justice in Practice: Evaluating What Works for Victims and Offenders*, p. 60–63.

¹⁴⁶ MIERS, David (2001). *An International Review of Restorative Justice*. London: Home Office, Crime Reduction Research Series Paper 10, p. 35–37.

ilgalaikį konflikto sprendimą bei socialinių santykių atkūrimą.¹⁴⁷ Be to, svarbus šio modelio aspektas yra jo integracija į įvairias teises sritis, ypač nepilnamečių justiciją, kur atkuriamasis teisingumas padeda įgyvendinti resocializacijos tikslus. Tokiu būdu galima teigti, kad Norvegijos sistema sudaro prielaidas ne tik efektyviam žalos atlyginimui, bet ir ilgalaikiam socialinių santykių atkūrimui, kas atitinka esminius atkuriamojo teisingumo principus ir tarptautiniuose dokumentuose įtvirtintus tikslus.¹⁴⁸

Nepaisant akivaizdžių Norvegijos atkuriamojo teisingumo modelio privalumų, mokslinėje literatūroje taip pat atkreipiamas dėmesys į tam tikrus šios sistemos iššūkius ir ribotumus. Viena iš problemų yra susijusi su mediacijos proceso kokybės priklausomybe nuo mediatorių kompetencijos, kadangi jie dažnai nėra profesionalūs teisininkai, o specialiai parengti bendruomenės nariai. Nors tai leidžia sukurti neformalesnę ir labiau pasitikėjimu grindžiamą aplinką, kartu kyla rizika dėl nevienodo proceso kokybės užtikrinimo. Kaip pažymima tyrimuose, mediatorių pasirengimo lygis gali turėti tiesioginę įtaką proceso rezultatams ir dalyvių pasitenkinimui.¹⁴⁹ Be to, pažymima, kad ne visi konfliktai yra tinkami spręsti mediacijos būdu, ypač sudėtingesnėse ar sunkesnių nusikalstamų veikų bylose, kur gali būti sudėtinga užtikrinti šalių lygiavertiškumą ir saugumą. Taip pat praktikoje gali pasitaikyti atvejų, kai atkuriamasis teisingumas taikomas formaliai, nepasiekiant tikro dialogo ar konflikto sprendimo rezultatų. Tokios rizikos atskleidžia, kad net ir pažangiausiose sistemose atkuriamojo teisingumo efektyvumas priklauso nuo tinkamo praktinio įgyvendinimo ir nuolatinio kokybės užtikrinimo.¹⁵⁰ Tokiu būdu galima teigti, kad nors Norvegijos modelis laikomas vienu pažangiausių, jo sėkmė nėra savaime užtikrinta, o priklauso nuo subalansuoto teisinio reguliavimo, institucinio koordinavimo ir praktinio įgyvendinimo kokybės.

Apibendrinant galima teigti, kad Norvegijos atkuriamojo teisingumo modelis išsiskiria nuosekliu teisiniu reglamentavimu, aiškia institucine struktūra ir plačiu praktiniu taikymu, leidžiančiu šią koncepciją įgyvendinti ne fragmentiškai, bet sistemiškai. Skirtingai nei daugelyje kitų valstybių, atkuriamasis teisingumas Norvegijoje yra integruotas į bendrą teisinę sistemą kaip realiai veikiantis konfliktų sprendimo mechanizmas, o ne tik kaip papildoma ar epizodinė priemonė. Toks modelis sudaro prielaidas efektyviai derinti nukentėjusiojo interesų apsaugą, pažeidėjo atsakomybės prisiėmimą ir socialinių santykių atkūrimą, kuris laikytinas vienu esminių atkuriamojo teisingumo tikslų.

Atlikta analizė leidžia išskirti pagrindinius veiksnius, lemiančius sėkmingą atkuriamojo teisingumo įgyvendinimą – nuoseklų teisinį reglamentavimą, efektyvų institucinį koordinavimą ir

¹⁴⁷ ZEHR, Howard (2002). *The Little Book of Restorative Justice*. Intercourse, PA: Good Books, p. 37–40.

¹⁴⁸ UNITED NATIONS (2002). *Basic Principles on the Use of Restorative Justice Programmes in Criminal Matters* (ECOSOC Resolution 2002/12), p. 2–3.

¹⁴⁹ SHAPLAND, Joanna; ROBINSON, Gwen; SORSBY, Angela ir kt. (2011). *Restorative Justice in Practice*. London: Willan Publishing, p. 68–70.

¹⁵⁰ MIERS, David (2001). *An International Review of Restorative Justice*. London: Home Office, p. 52–55.

realų šių procesų prieinamumą praktikoje. Šie elementai yra reikšmingi ne tik vertinant Norvegijos modelį, bet ir analizuojant kitų valstybių patirtį, nes leidžia nustatyti sąlygas, būtiną pereiti nuo fragmentiško atkuriamojo teisingumo taikymo prie sistemiškai veikiančio modelio. Tai sudaro pagrindą vertinti, kiek šie elementai yra būdingi Lietuvos baudžiamosios justicijos sistemai ir kokios prielaidos reikalingos siekiant efektyvesnio atkuriamojo teisingumo įgyvendinimo nacionaliniame kontekste.

3.2.3. Atkuriamojo teisingumo sistema Jungtinėje Karalystėje

Atkuriamojo teisingumo sistema Jungtinėje Karalystėje laikoma viena labiausiai išplėtotų Europoje, pasižyminčia plačiu praktiniu taikymu ir nuoseklia politine parama. Skirtingai nei kai kuriose kitose valstybėse, Jungtinėje Karalystėje atkuriamasis teisingumas nėra įtvirtintas viename specializuotame teisės akte – jo plėtra grindžiama strateginiais dokumentais, praktinėmis programomis ir instituciniu bendradarbiavimu. Tokia reguliavimo struktūra rodo, kad atkuriamojo teisingumo modelis šioje valstybėje formuojamas ne kaip griežtai kodifikuota teisinė sistema, bet kaip lanksti ir dinamiška praktika, integruojama į skirtingas baudžiamosios justicijos proceso stadijas – nuo ikiteisminio tyrimo iki bausmės vykdymo. Mokslinėje literatūroje pažymima, kad Jungtinės Karalystės modelis išsiskiria stipria orientacija į praktinį taikymą ir empirinius rezultatus, o atkuriamasis teisingumas suvokiamas kaip realiai veikiantis konfliktų sprendimo mechanizmas, o ne vien teorinė koncepcija. Tokia orientacija į praktiką leidžia užtikrinti šios koncepcijos efektyvumą, tačiau kartu suponuoja ir tam tikrą fragmentiškumą, nes aiškaus, vieningo teisinio reglamentavimo nebuvimas lemia skirtingą atkuriamojo teisingumo taikymo intensyvumą bei formą skirtinguose regionuose ir institucijose.

Svarbų vaidmenį formuojant atkuriamojo teisingumo sistemą Jungtinėje Karalystėje atlieka valstybės politika ir strateginiai dokumentai. Vienas reikšmingiausių jų yra Teisingumo ministerijos parengti atkuriamojo teisingumo veiksmų planai, kuriuose numatyta siekti, kad atkuriamasis teisingumas būtų prieinamas visose baudžiamosios justicijos proceso stadijose. Šiuose dokumentuose pabrėžiama, kad atkuriamasis teisingumas gali būti taikomas nuo nusikalstamos veikos tyrimo pradžios iki bausmės vykdymo laikotarpio, taip sudarant galimybę tiek nukentėjusiesiems, tiek pažeidėjams dalyvauti dialogu grindžiamuose procesuose.¹⁵¹ Be to, veiksmų planuose akcentuojama būtinybė užtikrinti atkuriamojo teisingumo paslaugų kokybę, plėtoti specialistų rengimą bei stiprinti institucijų bendradarbiavimą.¹⁵² Tokiu būdu Jungtinės Karalystės modelis grindžiamas ne vien teisinėmis normomis, bet ir aktyvia valstybės politika, orientuota į

¹⁵¹ MINISTRY OF JUSTICE (2012). *Restorative Justice Action Plan for the Criminal Justice System*, p. 3.

¹⁵² MINISTRY OF JUSTICE (2014). *Restorative Justice Action Plan for the Criminal Justice System for the Period to March 2018*, p. 2–3.

atkuriamojo teisingumo plėtrą ir praktinį įgyvendinimą. Tai leidžia daryti išvadą, kad šioje valstybėje atkuriamasis teisingumas vystomas „iš viršaus į apačią“ (*angl. top-down*) principu, kai strateginiai tikslai formuojami nacionaliniu lygmeniu, o jų įgyvendinimas perduodamas skirtingoms institucijoms.

Reikšmingą vaidmenį atkuriamojo teisingumo įtvirtinime Jungtinėje Karalystėje atlieka nukentėjusiųjų teisių apsaugos sistema, ypač Nusikaltimų aukų teisių kodeksas (*Victims' Code*). Šiame dokumente numatyta, kad nukentėjusieji turi teisę gauti informaciją apie atkuriamojo teisingumo galimybes bei, esant tinkamoms sąlygoms, dalyvauti tokiuose procesuose.¹⁵³ Kodekse pabrėžiama, kad atkuriamasis teisingumas gali suteikti nukentėjusiesiems galimybę išreikšti savo patirtį, užduoti klausimus pažeidėjui ir prisidėti prie konflikto sprendimo, tačiau kartu akcentuojama savanoriškumo ir saugumo užtikrinimo svarba. Tokiu būdu Jungtinės Karalystės teisėje atkuriamasis teisingumas yra glaudžiai siejamas su nukentėjusiojo teisėmis ir jų įgyvendinimu praktikoje, o pats nukentėjusysis laikomas aktyviu proceso dalyviu, o ne pasyviu stebėtoju. Tačiau pažymėtina, kad ši teisė nėra absoliuti – nukentėjusiesiems suteikiama galimybė dalyvauti atkuriamojo teisingumo procese, tačiau nėra nustatyta besąlyginė pareiga tokį procesą organizuoti visais atvejais. Dėl to atkuriamojo teisingumo prieinamumas praktikoje išlieka priklausomas nuo institucinių sprendimų ir konkrečių bylos aplinkybių, kas rodo, kad net ir esant formaliam teisiniam pagrindui, jo realizavimas nėra užtikrinamas vienodai.

Atkuriamasis teisingumas Jungtinėje Karalystėje pasižymi ne tik išplėtotu normatyviniu pagrindu, bet ir aktyviu praktiniu taikymu įvairiose baudžiamosios justicijos proceso stadijose. Praktikoje taikomos skirtingos atkuriamojo teisingumo formos, tokios kaip mediacija tarp nukentėjusiojo ir pažeidėjo, konferencijos ar netiesioginis dialogas, leidžiantis šalims išreikšti savo pozicijas saugioje aplinkoje. Empiriniai tyrimai rodo, kad tokie procesai turi reikšmingą teigiamą poveikį tiek nukentėjusiesiems, tiek pažeidėjams. Pavyzdžiui, Jungtinės Karalystės Teisingumo ministerijos atlikti tyrimai atskleidė, kad dauguma nukentėjusiųjų, dalyvavusių atkuriamojo teisingumo procesuose, teigiamai vertino šią patirtį ir jautėsi labiau įtraukti į teisingumo įgyvendinimą, o pažeidėjai dažniau priiimdavo atsakomybę už savo veiksmus.¹⁵⁴ Taip pat nustatyta, kad atkuriamasis teisingumas gali prisidėti prie pakartotinio nusikalstamumo mažinimo, kas rodo jo potencialą ne tik spręsti konkrečius konfliktus, bet ir turėti ilgalaikį poveikį baudžiamosios justicijos sistemos efektyvumui.¹⁵⁵ Vis dėlto pažymėtina, kad šių teigiamų rezultatų pasiekiamumas nėra vienodas – kaip rodo tyrimai ir institucijų vertinimai, atkuriamojo teisingumo

¹⁵³ MINISTRY OF JUSTICE (2025). *Code of Practice for Victims of Crime in England and Wales (Victims' Code)*, p. 18–19.

¹⁵⁴ SHAPLAND, Joanna; ATKINSON, Anne; ATKINSON, Helen ir kt. (2011). *Restorative Justice in Practice*. London: Routledge, p. 60–62.

¹⁵⁵ Ten pat, p. 63–65.

paslaugų prieinamumas ir jų kokybė Jungtinėje Karalystėje išlieka netolygūs, o visuomenės informuotumas apie šias galimybes yra ribotas.¹⁵⁶ Dėl to galima teigti, kad nors atkuriamasis teisingumas Jungtinėje Karalystėje pasižymi stipriu praktiniu potencialu, jo efektyvumas didele dalimi priklauso nuo realių įgyvendinimo sąlygų ir institucinio koordinavimo. Tokiu būdu Jungtinės Karalystės patirtis patvirtina, kad atkuriamasis teisingumas gali būti veiksmingas praktinis instrumentas, papildantis tradicinę baudžiamosios justicijos sistemą, tačiau jo sisteminis veiksmingumas nėra savaime garantuotas.

Svarbų vaidmenį įgyvendinant atkuriamąjį teisingumą Jungtinėje Karalystėje atlieka įvairios institucijos ir organizacijos, kurios užtikrina šių procesų organizavimą, kokybę ir prieinamumą. Viena reikšmingiausių institucijų yra *Restorative Justice Council* (toliau – RJC), kuri nustato atkuriamojo teisingumo standartus, rengia specialistus ir siekia užtikrinti vienodą šių paslaugų kokybę visoje valstybėje.¹⁵⁷ RJC taip pat teikia rekomendacijas dėl atkuriamojo teisingumo taikymo, skatina gerosios praktikos sklaidą ir bendradarbiauja su valstybės institucijomis, siekdama stiprinti šios koncepcijos įgyvendinimą. Tokiu būdu ši institucija atlieka koordinacinę ir kokybės užtikrinimo funkciją, kuri yra itin svarbi fragmentiškai organizuotoje sistemoje. Be to, atkuriamojo teisingumo paslaugos Jungtinėje Karalystėje teikiamos per įvairias institucijas – policiją, probacijos tarnybas, savivaldos institucijas bei nevyriausybinės organizacijas. Tokia daugiasluoksnė institucinė sistema leidžia užtikrinti lankstų atkuriamojo teisingumo taikymą ir prisitaikymą prie skirtingų situacijų, tačiau kartu lemia ir nevienodą šių paslaugų prieinamumą bei kokybę skirtinguose regionuose. Tai rodo, kad institucinis pliuralizmas, nors ir sudaro prielaidas plačiam atkuriamojo teisingumo taikymui, savaime neužtikrina nuoseklaus ir vienodo šios koncepcijos įgyvendinimo praktikoje. Dėl to Jungtinės Karalystės modelis pasižymi plačia institucine baze, tačiau jo efektyvumas didele dalimi priklauso nuo institucijų bendradarbiavimo ir veiklos koordinavimo.

Nepaisant išplėtos atkuriamojo teisingumo sistemos, Jungtinėje Karalystėje pastebimi reikšmingi jos įgyvendinimo trūkumai, susiję su prieinamumu ir nuoseklumu. Nors normatyviniu lygmeniu deklaruojama, kad atkuriamasis teisingumas turėtų būti prieinamas visose baudžiamosios justicijos proceso stadijose, praktikoje jo taikymas išlieka netolygus ir priklauso nuo konkretaus regiono bei institucijų iniciatyvos. Tyrimai rodo, kad atkuriamojo teisingumo paslaugų teikimas išlieka fragmentiškas ir nepakankamai koordinuotas, o visuomenės bei teisėsaugos institucijų informuotumas apie šias galimybes yra ribotas.¹⁵⁸ Be to, pažymėtina, kad Jungtinėje Karalystėje atkuriamasis teisingumas nėra įtvirtintas kaip savarankiška subjektinė teisė – nukentėjusiesiems

¹⁵⁶ RESTORATIVE JUSTICE COUNCIL (2016). *Written evidence on restorative justice*, p. 1–2.

¹⁵⁷ Ten pat, p. 1.

¹⁵⁸ Ten pat, p. 1–2.

suteikiama galimybė juo pasinaudoti, tačiau nėra garantijos, kad toks procesas bus organizuotas visais atvejais. Dėl šios priežasties atkuriamojo teisingumo taikymas dažnai priklauso nuo institucinio požiūrio ir praktinių galimybių, o ne nuo aiškiai apibrėžtų teisinių pareigų. Tokia situacija leidžia daryti išvadą, kad nors Jungtinės Karalystės modelis pasižymi išplėta praktika ir stipriu instituciniu pagrindu, jis išlieka fragmentiškas ir nevienodai įgyvendinamas, kas riboja atkuriamojo teisingumo potencialą užtikrinti vienodą ir sistemingą jo taikymą visoje valstybėje.

Apibendrinant galima teigti, kad Jungtinės Karalystės atkuriamojo teisingumo modelis pasižymi plačiu praktiniu taikymu, aktyvia valstybės politika ir išplėta institucine sistema, sudarančia prielaidas efektyviam šios koncepcijos įgyvendinimui. Skirtingai nei kai kuriose kitose valstybėse, atkuriamasis teisingumas čia integruojamas į įvairias baudžiamosios justicijos proceso stadijas ir grindžiamas empiriškai pagrįsta praktika, kas leidžia jį vertinti kaip realiai funkcionuojantį konfliktų sprendimo mechanizmą.

Vis dėlto ši sistema išlieka fragmentiška, nes jos įgyvendinimas priklauso nuo regioninių institucijų veiklos, turimų išteklių ir praktinio organizavimo, o ne nuo vieningo ir nuoseklaus teisinio reglamentavimo. Dėl to atkuriamojo teisingumo prieinamumas nėra užtikrinamas vienodai, o jo taikymas gali skirtis priklausomai nuo konkrečių aplinkybių. Tai leidžia daryti išvadą, kad Jungtinės Karalystės modelis atskleidžia dvigubą atkuriamojo teisingumo pobūdį: viena vertus, jis pasižymi dideliu praktiniu potencialu ir veiksmingumu, kita vertus, susiduria su struktūriniais įgyvendinimo iššūkiais, būdingais fragmentiškai organizuotoms sistemoms. Tokia patirtis leidžia identifikuoti tiek efektyvius atkuriamojo teisingumo elementus, tiek jo ribotumus, kurie yra svarbūs vertinant šios koncepcijos plėtros galimybes kitose valstybėse.

3.3. Lietuvos ir užsienio valstybių atkuriamojo teisingumo modelių palyginimas

Analizuojant atkuriamojo teisingumo įgyvendinimą skirtingose valstybėse, akivaizdu, kad ši koncepcija nėra taikoma vienodai, o jos praktinis realizavimas priklauso nuo nacionalinių teisinių sistemų, institucinės struktūros ir baudžiamosios politikos prioritetų. Tokia įvairovė rodo, kad atkuriamasis teisingumas nėra vienalytis modelis, bet veikiau lanksti koncepcija, kurios turinys ir taikymo apimtis kinta priklausomai nuo konkrečios valstybės teisinės ir socialinės aplinkos. Tai patvirtina ir tarptautinė doktrina, kurioje atkuriamasis teisingumas apibrėžiamas kaip lanksti, į problemų sprendimą orientuota reakcija į nusikalstamą elgesį, galinti veikti kaip alternatyva arba papildymas tradicinei baudžiamosios justicijos sistemai.¹⁵⁹ Toks palyginimas leidžia ne tik identifikuoti skirtingų valstybių taikomus modelius, bet ir įvertinti, kiek Lietuvos baudžiamosios

¹⁵⁹ UNITED NATIONS OFFICE ON DRUGS AND CRIME (2020). *Handbook on Restorative Justice Programmes*. 2nd ed. Vienna: United Nations, p. 1–3.

justicijos sistema iš esmės atitinka atkuriamojo teisingumo principus, o kiek jų įgyvendinimas išlieka fragmentiškas ar formalus.

Ankstesniuose skyriuose aptarti Estijos, Norvegijos ir Jungtinės Karalystės modeliai atskleidžia skirtingus atkuriamojo teisingumo įgyvendinimo būdus – nuo per baudžiamojo proceso normas integruoto modelio iki sistemiškai išplėtos ir plačiai taikomos praktikos. Kaip pažymima mokslinėje literatūroje, Europos valstybėse atkuriamasis teisingumas dažniausiai realizuojamas per skirtingus mediacijos modelius, kurių taikymas priklauso nuo nacionalinio teisinio reguliavimo, institucinių sprendimų bei konkrečių įgyvendinimo praktikų.¹⁶⁰ Lyginant šiuos modelius su Lietuvos teisiniu reglamentavimu ir institucine sistema, galima išryškinti esminius skirtumus, susijusius su atkuriamojo teisingumo teisiniu įtvirtinimu, praktiniu taikymu bei nukentėjusiojo vaidmeniu baudžiamajame procese. Tokia lyginamoji analizė leidžia ne tik įvertinti Lietuvos modelio vietą tarptautiniame kontekste, bet ir identifikuoti pagrindinius veiksnius, lemiančius atkuriamojo teisingumo veiksmingumą skirtingose valstybėse, tokius kaip teisinio reglamentavimo nuoseklumas, institucinės sistemos išplėtotumas ir realus šių procesų prieinamumas proceso dalyviams. Analizuojant Lietuvos modelį matyti, kad atkuriamojo teisingumo elementai jame yra įtvirtinti fragmentiškai ir nėra vystomi kaip nuosekli sistema, orientuota į žalos atkūrimą ir dialogu grindžiamą konflikto sprendimą. Tarptautiniai dokumentai taip pat pabrėžia, kad nors atkuriamasis teisingumas plačiai pripažįstamas Europos valstybėse, jo praktinis įgyvendinimas išlieka nevienodas ir dažnai nepasiekia viso savo potencialo dėl struktūrinių ir institucinės plėtros trūkumų.¹⁶¹ Iš pateiktos analizės matyti, kad Lietuvos modelis išsiskiria tuo, jog atkuriamojo teisingumo elementai jame nėra nuosekliai integruoti į baudžiamosios justicijos sistemą, o jų taikymas dažniausiai priklauso nuo atskirų procesinių galimybių.

Lyginant atkuriamojo teisingumo teisinį reglamentavimą skirtingose valstybėse, matyti esminiai jo įtvirtinimo modelių skirtumai. Estijoje atkuriamasis teisingumas nėra reglamentuojamas atskiru įstatymu – jo elementai integruoti į baudžiamojo proceso teisę, ypač per mediacijos taikymo galimybes ikiteisminio tyrimo stadijoje, todėl šis modelis pasižymi funkciniu, tačiau ribotu teisiniu įtvirtinimu. Tuo tarpu Norvegijoje atkuriamasis teisingumas grindžiamas aiškiu ir nuosekliu teisiniu pagrindu – mediacijos procesas reglamentuojamas specialiu įstatymu, kuris nustato tiek jo organizavimo principus, tiek institucijų kompetenciją, užtikrindamas vienodą šios koncepcijos taikymą visoje valstybėje. Jungtinėje Karalystėje atkuriamasis teisingumas nėra įtvirtintas viename teisės akte – jo reglamentavimas grindžiamas strateginiais dokumentais ir politikos priemonėmis,

¹⁶⁰ TVARONAVIČIENĖ, Agnė; KAMINSKIENĖ, Natalija; RONE, Dace; UDEKÜLL, Raili (2022). „Mediation in the Baltic States: Developments and Challenges of Implementation“. *Access to Justice in Eastern Europe*, Nr. 4 (16), p. 1–23.

¹⁶¹ COUNCIL OF EUROPE (2018). *Recommendation CM/Rec(2018)8 of the Committee of Ministers to member States concerning restorative justice in criminal matters*. Strasbourg.

kurios numato atkuriamojo teisingumo taikymą visose baudžiamosios justicijos proceso stadijose, tačiau nesukuria vieningos teisinės sistemos.

Kaip pažymima mokslinėje literatūroje, atkuriamojo teisingumo teisinio įtvirtinimo pobūdis daro tiesioginę įtaką jo praktiniam taikymui – aiškesnis ir nuoseklesnis reglamentavimas sudaro prielaidas platesniam ir sistemingesniam šios koncepcijos įgyvendinimui, tuo tarpu fragmentiškas reguliavimas lemia epizodinį ir nuo institucinių sprendimų priklausantį taikymą.¹⁶² Lyginant su šiomis valstybėmis, Lietuvoje atkuriamasis teisingumas taip pat nėra sistemiškai reglamentuotas – jo elementai išskaidyti skirtinguose teisės aktuose ir nėra sujungti į nuoseklų modelį. Tokia situacija rodo, kad Lietuvos teisinis reguliavimas yra artimesnis Estijos modeliui, tačiau pasižymi dar didesniu fragmentiškumu, nes trūksta aiškaus procesinio mechanizmo, leidžiančio nuosekliai taikyti atkuriamojo teisingumo principus. Ši tendencija atitinka ir naujausius tyrimus, kuriuose pažymima, kad Baltijos valstybėse mediacijos ir atkuriamojo teisingumo plėtra dažnai susiduria su sisteminio reglamentavimo ir nuoseklaus įgyvendinimo iššūkiais.¹⁶³ Dėl to atkuriamojo teisingumo taikymas Lietuvoje tampa ne nuoseklios teisinės sistemos rezultatu, o priklauso nuo pavienių teisinių normų interpretavimo ir praktinio institucijų pasirinkimo.

Lyginant atkuriamojo teisingumo įgyvendinimą instituciniu lygmeniu, taip pat išryškėja reikšmingi skirtumai tarp nagrinėjamų valstybių. Estijoje atkuriamojo teisingumo procesai daugiausia organizuojami per prokuratūros ir ikiteisminio tyrimo institucijų veiklą, todėl šis modelis pasižymi gana siaura institucinės atsakomybės koncentracija. Norvegijoje, priešingai, sukurta specializuota ir aiškiai struktūruota sistema – mediacijos procesus organizuoja specialūs mediacijos tarybų tinklai, veikiantys visoje valstybėje ir užtikrinantys vienodą šių paslaugų prieinamumą. Jungtinėje Karalystėje atkuriamojo teisingumo įgyvendinimas grindžiamas daugiasluoksne institucine struktūra, apimančia policiją, probacijos tarnybas, savivaldos institucijas ir nevyriausybines organizacijas, o koordinavimo funkcijas iš dalies atlieka tokios organizacijos kaip RJC. Toks modelis leidžia užtikrinti lankstumą, tačiau kartu lemia nevienodą paslaugų prieinamumą skirtinguose regionuose, kas rodo, kad net ir išplėtotą institucinę sistemą savaime neužtikrina vienodo atkuriamojo teisingumo taikymo praktikoje.¹⁶⁴

Kaip pažymima mokslinėje literatūroje, atkuriamojo teisingumo efektyvumas tiesiogiai priklauso nuo jo institucionalizavimo lygio – kuo aiškiau apibrėžtos institucijų funkcijos ir jų

¹⁶² MICHAILOVIČ, Ilona; BIKE LIS, Skirmantas; ČEPAS, Algimantas ir kt (2014). *Atkuriamojo teisingumo perspektyvos Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos teisės institutas, p. 5–6, 71–72.

¹⁶³ TVARONAVIČIENĖ, Agnė; KAMINSKIENĖ, Natalija; RONE, Dace; UUDEKÜLL, Raili (2022). „Mediation in the Baltic States: Developments and Challenges of Implementation“. *Access to Justice in Eastern Europe*, Nr. 4 (16), p. 1–23.

¹⁶⁴ COUNCIL OF EUROPE (2018). *Recommendation CM/Rec(2018)8 of the Committee of Ministers to member States concerning restorative justice in criminal matters*. Strasbourg.

tarpusavio sąveika, tuo didesnės galimybės užtikrinti nuoseklų ir prieinamą šių procesų taikymą.¹⁶⁵ Lietuvos atveju atkuriamojo teisingumo įgyvendinimas nėra grindžiamas vieninga institucine sistema – jo elementai realizuojami per skirtingas institucijas, tokias kaip probacijos tarnyba ar mediatoriai, tačiau trūksta aiškaus koordinavimo mechanizmo. Ši problema atsispindi ir naujausiuose tyrimuose, kuriuose pažymima, kad Baltijos valstybėse mediacijos sistemų plėtra dažnai susiduria su institucinio koordinavimo ir nuoseklaus paslaugų organizavimo trūkumais.¹⁶⁶ Dėl to atkuriamojo teisingumo taikymas Lietuvoje tampa fragmentiškas ir priklausomas nuo konkrečių institucijų iniciatyvos, o ne nuo nuosekliai veikiančios sistemos. Tokia situacija leidžia teigti, kad Lietuvos modelis instituciniu požiūriu yra nepakankamai išplėtotas ir nesudaro prielaidų užtikrinti vienodą atkuriamojo teisingumo prieinamumą, skirtingai nei Norvegijos ar, iš dalies, Jungtinės Karalystės sistemose. Tai rodo, kad užsienio valstybėse atkuriamasis teisingumas dažniau suvokiamas kaip integruota baudžiamosios justicijos dalis, o ne tik papildoma priemonė, taikoma išimtiniais atvejais.

Analizuojant atkuriamojo teisingumo praktinį taikymą, išryškėja dar ryškesni skirtumai tarp nagrinėjamų valstybių. Estijoje atkuriamasis teisingumas dažniausiai taikomas ikiteisminio tyrimo stadijoje, daugiausia mažesnio pavojo bylose, todėl jo praktinis panaudojimas išlieka ribotas ir priklausomas nuo konkrečių proceso aplinkybių. Tuo tarpu Norvegijoje atkuriamasis teisingumas taikomas plačiai ir nuosekliai, apimant tiek nepilnamečių, tiek suaugusiųjų bylas, o mediacijos procesai yra realiai integruoti į teisingumo sistemą kaip veiksmingas konfliktų sprendimo būdas. Jungtinėje Karalystėje atkuriamasis teisingumas taip pat pasižymi plačiu praktiniu taikymu, tačiau jo įgyvendinimas nėra vienodas – nors empiriniai tyrimai rodo teigiamus rezultatus, tokius kaip aukštas nukentėjusiųjų pasitenkinimo lygis ir sumažėjęs pakartotinis nusikalstamumas, šių procesų prieinamumas priklauso nuo regioninių institucijų veiklos ir turimų išteklių. Pagrindinis skirtumas tarp nagrinėtų modelių slypi ne atskirų priemonių egzistavime, bet jų sisteminio taikymo lygyje. Lietuvoje atkuriamasis teisingumas išlieka epizodinis, tuo tarpu užsienio valstybėse jis dažniau taikomas nuosekliai ir plačiau.

Kaip pažymima mokslinėje literatūroje, empiriniai tyrimai Jungtinėje Karalystėje rodo, kad atkuriamojo teisingumo taikymas gali turėti teigiamą poveikį tiek nukentėjusiųjų pasitenkinimui, tiek pakartotinio nusikalstamumo mažinimui, tačiau šių rezultatų pasiekiamumas yra glaudžiai susijęs su institucinių išteklių ir organizacinės struktūros skirtumais.¹⁶⁷ Tarptautiniai tyrimai taip pat

¹⁶⁵ MICHAILOVIČ, Ilona; BIKE LIS, Skirmantas; ČEPAS, Algimantas ir kt (2014). *Atkuriamojo teisingumo perspektyvos Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos teisės institutas, p. 71–72.

¹⁶⁶ TVARONAVIČIENĖ, Agnė; KAMINSKIENĖ, Natalija; RONE, Dace; UUDEKÜLL, Raili (2022). „Mediation in the Baltic States: Developments and Challenges of Implementation“. *Access to Justice in Eastern Europe*, Nr. 4 (16), p. 1–23.

¹⁶⁷ BANWELL-MOORE, R. (2014). „Restorative Justice in England and Wales: Practice, Policy and Culture“. Iš: *Atkuriamojo teisingumo perspektyvos Lietuvoje*. Vilnius, p. 130–131.

pabrėžia, kad atkuriamojo teisingumo efektyvumas priklauso ne tik nuo teisinio reglamentavimo, bet ir nuo realių praktinio įgyvendinimo sąlygų, įskaitant specialistų kompetenciją, finansinius resursus ir institucinių procesų organizavimą.¹⁶⁸ Lietuvos atveju atkuriamojo teisingumo praktinis taikymas išlieka ribotas ir epizodinis – nors egzistuoja teisinės galimybės taikyti mediaciją ar skatinti šalių susitaikymą, šie procesai nėra plačiai naudojami ir dažnai priklauso nuo individualios institucijų iniciatyvos. Ši tendencija atitinka ir regioninius tyrimus, kuriuose pažymima, kad Baltijos valstybėse atkuriamojo teisingumo taikymas dažnai išlieka fragmentiškas ir nepakankamai išplėtotas.¹⁶⁹ Dėl to susidaro situacija, kai formaliai egzistuojantis atkuriamojo teisingumo modelis praktikoje nėra realizuojamas kaip nuosekli sistema, o jo taikymas tampa atsitiktinis ir nepastovus. Tokia situacija rodo, kad, skirtingai nei Norvegijoje ar Jungtinėje Karalystėje, Lietuvoje atkuriamasis teisingumas dar nėra tapęs įprasta praktika baudžiamosios justicijos sistemoje, o jo potencialas išlieka tik iš dalies realizuotas.

Lyginant nukentėjusiojo vaidmenį atkuriamojo teisingumo procesuose, taip pat išryškėja reikšmingi skirtumai tarp nagrinėjamų valstybių. Estijoje nukentėjusiojo dalyvavimas dažniausiai siejamas su mediacijos procesu ikiteisminio tyrimo stadijoje, tačiau jo vaidmuo išlieka gana ribotas ir priklausomas nuo proceso organizavimo. Norvegijoje nukentėjusysis laikomas viena pagrindinių atkuriamojo teisingumo proceso dalių – mediacijos metu jam sudaromos sąlygos aktyviai dalyvauti dialoge, išreikšti savo patirtį ir prisidėti prie konflikto sprendimo. Jungtinėje Karalystėje nukentėjusiojo vaidmuo yra dar labiau akcentuojamas, nes teisės aktuose ir politiniuose dokumentuose įtvirtinama jo teisė būti informuotam apie atkuriamojo teisingumo galimybes bei dalyvauti tokiuose procesuose, taip siekiant užtikrinti aktyvų jo įsitraukimą į teisingumo įgyvendinimą.

Kaip pažymima mokslinėje literatūroje, vienas iš esminių atkuriamojo teisingumo principų yra nukentėjusiojo įtraukimas į konflikto sprendimo procesą, suteikiant jam galimybę ne tik išsakyti patirtą žalą, bet ir aktyviai dalyvauti sprendžiant nusikalstamos veikos pasekmes.¹⁷⁰ Tarptautiniai dokumentai taip pat pabrėžia, kad nukentėjusysis turi būti laikomas centrine atkuriamojo teisingumo proceso figūra, o jo dalyvavimas turi būti užtikrinamas kaip esminė šio proceso sąlyga.¹⁷¹ Tuo tarpu Lietuvoje nukentėjusiojo vaidmuo atkuriamojo teisingumo kontekste išlieka ribotas – nors egzistuoja galimybės dalyvauti susitaikymo ar mediacijos procesuose, praktikoje jo įsitraukimas

¹⁶⁸ UNITED NATIONS OFFICE ON DRUGS AND CRIME (2020). *Handbook on Restorative Justice Programmes*. 2nd ed. Vienna: United Nations, p. 45–50.

¹⁶⁹ TVARONAVIČIENĖ, Agnė; KAMINSKIENĖ, Natalija; RONE, Dace; UDEKÜLL, Raili (2022). „Mediation in the Baltic States: Developments and Challenges of Implementation“. *Access to Justice in Eastern Europe*, Nr. 4 (16), p. 1–23.

¹⁷⁰ MICHAILOVIČ, Ilona; BIKELIS, Skirmantas; ČEPAS, Algimantas ir kt. *Atkuriamojo teisingumo perspektyvos Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos teisės institutas, p. 5–6.

¹⁷¹ COUNCIL OF EUROPE (2018). *Recommendation CM/Rec(2018)8 of the Committee of Ministers to member States concerning restorative justice in criminal matters*. Strasbourg.

nėra sistemingai skatinamas, o dažnai priklauso nuo konkrečių institucijų iniciatyvos. Ši problema atsispindi ir naujausiuose tyrimuose, kuriuose pažymima, kad Baltijos valstybėse nukentėjusiųjų įtraukimas į mediacijos procesus išlieka ribotas dėl informuotumo stokos ir nepakankamo institucinio skatinimo.¹⁷² Dėl to nukentėjusysis Lietuvos baudžiamosios justicijos sistemoje dažniau išlieka pasyvus proceso dalyvis, o ne aktyvus konflikto sprendimo subjektas. Tokia situacija rodo, kad Lietuvoje nukentėjusiojo dalyvavimas atkuriamojo teisingumo procesuose nėra pakankamai išplėtotas, palyginti su Norvegijos ar Jungtinės Karalystės modeliais, kuriuose jam suteikiama esminė reikšmė sprendžiant nusikalstamų veikų sukeltas pasekmes.

Apibendrinant nagrinėtų valstybių atkuriamojo teisingumo sistemas, galima išskirti skirtingus jų modelių pobūdžius, atspindinčius nevienodą šios koncepcijos integravimo lygį baudžiamosios justicijos sistemose. Tokia klasifikacija leidžia vertinti atkuriamojo teisingumo įgyvendinimą ne tik per atskirus jo elementus, bet ir per bendrą sistemos nuoseklumą, institucinį išplėtotumą bei praktinio taikymo mastą. Estijos modelis gali būti apibūdinamas kaip pereinamasis – atkuriamojo teisingumo elementai yra integruoti į baudžiamąjį procesą, tačiau nėra išplėtoti kaip savarankiška sistema, todėl jų taikymas išlieka ribotas ir priklausomas nuo procesinių sprendimų. Norvegijos modelis pasižymi sistemiškumu – atkuriamasis teisingumas yra aiškiai reglamentuotas, instituciškai organizuotas ir plačiai taikomas, todėl gali būti laikomas vienu nuosekliausių šios koncepcijos įgyvendinimo pavyzdžių. Jungtinės Karalystės modelis yra mišrus – nors atkuriamasis teisingumas čia plačiai taikomas ir aktyviai plėtojamas, jo įgyvendinimas grindžiamas ne vieningu teisiniu reglamentavimu, o politikos priemonėmis ir institucine praktika, todėl sistema išlieka fragmentiška regioniniu lygmeniu.

Kaip pažymima mokslinėje literatūroje, atkuriamojo teisingumo modelių efektyvumas tiesiogiai priklauso nuo jų integracijos į bendrą baudžiamosios justicijos sistemą ir nuo to, ar šie modeliai veikia kaip savarankiška, nuosekli sistema, ar tik kaip papildomi instrumentai.¹⁷³ Lietuvos modelis šioje lyginamojoje perspektyvoje išsiskiria kaip fragmentiškas – atkuriamojo teisingumo elementai egzistuoja, tačiau nėra sujungti į nuoseklią sistemą, o jų taikymas priklauso nuo pavienių teisinių ir institucinių sprendimų. Šią tendenciją patvirtina ir tarptautiniai tyrimai, kuriuose pažymima, kad valstybėse, kuriose atkuriamasis teisingumas nėra sistemingai integruotas, jo taikymas išlieka epizodinis ir nepasiekia viso savo potencialo.¹⁷⁴ Tokia situacija leidžia teigti, kad Lietuvoje atkuriamasis teisingumas dar nėra peržengęs pereinamojo etapo ribų ir išlieka ankstyvoje

¹⁷² TVARONAVIČIENĖ, Agnė; KAMINSKIENĖ, Natalija; RONE, Dace; UDEKÜLL, Raili (2022). „Mediation in the Baltic States: Developments and Challenges of Implementation“. *Access to Justice in Eastern Europe*, Nr. 4 (16), p. 1–23.

¹⁷³ MICHAILOVIČ, Ilona; BIKELIS, Skirmantas; ČEPAS, Algimantas ir kt. (2014). *Atkuriamojo teisingumo perspektyvos Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos teisės institutas, p. 71–72.

¹⁷⁴ UNITED NATIONS OFFICE ON DRUGS AND CRIME (2020). *Handbook on Restorative Justice Programmes*. 2nd ed. Vienna: United Nations, p. 45–50.

vystymosi stadijoje, nepasiekdamas tokio sisteminio išplėtojimo lygio, koks būdingas Norvegijai ar, iš dalies, Jungtinei Karalystei.

Nepaisant skirtingo atkuriamojo teisingumo išplėtojimo lygio nagrinėtose valstybėse, galima išskirti ir tam tikras bendras problemas, būdingas šios koncepcijos įgyvendinimui. Viena pagrindinių jų – skirtumas tarp normatyvinio įtvirtinimo ir praktinio taikymo. Net ir tokiose valstybėse kaip Jungtinė Karalystė ar Norvegija, kur atkuriamasis teisingumas yra plačiai pripažįstamas ir taikomas, jo prieinamumas ne visuomet yra vienodas, o praktinis įgyvendinimas gali priklausyti nuo institucinių pajėgumų, specialistų kvalifikacijos ar regioninių skirtumų. Kaip pažymima mokslinėje literatūroje, vien formalus atkuriamojo teisingumo įtvirtinimas teisės aktuose neužtikrina jo veiksmingo taikymo, jei nėra sukurti aiškūs instituciniai mechanizmai ir pakankami praktinio įgyvendinimo resursai.¹⁷⁵ Tarptautiniai dokumentai taip pat pabrėžia, kad atkuriamojo teisingumo prieinamumas turi būti užtikrinamas visiems proceso dalyviams, tačiau praktikoje šis tikslas dažnai nėra pilnai realizuojamas dėl institucinių ir organizacinių trūkumų.¹⁷⁶

Taip pat visose analizuotose valstybėse išlieka iššūkis užtikrinti pakankamą nukentėjusiųjų informuotumą ir jų aktyvų įsitraukimą į atkuriamojo teisingumo procesus. Kita svarbi problema – atkuriamojo teisingumo santykis su tradicine baudžiamosios justicijos sistema, kuri daugeliu atvejų vis dar grindžiama represine logika. Dėl šios priežasties atkuriamasis teisingumas neretai suvokiamas kaip papildoma, o ne lygiavertė alternatyva, o jo taikymas apsiriboja siauresniu bylų spektru. Ši tendencija atitinka ir nacionalinius tyrimus, kuriuose pažymima, kad baudžiamosios politikos kryptis Lietuvoje vis dar pasižymi represyvumo dominavimu, o tai riboja alternatyvių, į santykių atkūrimą orientuotų modelių plėtrą.¹⁷⁷ Tokia situacija atskleidžia ne tik teisinio reguliavimo, bet ir baudžiamosios politikos bei teisinės kultūros problemą – net ir esant formalioms galimybėms taikyti atkuriamojo teisingumo priemones, praktikoje prioritetą dažnai išlieka teikiamas tradicinėms, į bausmę orientuotoms reakcijoms. Tokios tendencijos leidžia teigti, kad atkuriamojo teisingumo įgyvendinimas, nepaisant jo pripažinimo tarptautiniu ir nacionaliniu lygmeniu, vis dar susiduria su struktūriniais (teisinio reguliavimo ir institucinės sistemos) ir kultūriniais (požiūrio į bausmę ir teisingumą) iššūkiais, kurie riboja šios koncepcijos potencialo pilną realizavimą.

Apibendrinant atliktą lyginamąją analizę, galima teigti, kad atkuriamojo teisingumo įgyvendinimas skirtingose valstybėse pasižymi nevienodu išplėtojimo lygiu – nuo sistemiškai organizuoto ir plačiai taikomo modelio Norvegijoje iki fragmentiškesnių ir labiau nuo institucinių

¹⁷⁵ MICHAILOVIČ, Ilona; BIKE LIS, Skirmantas; ČEPAS, Algimantas ir kt. (2014). *Atkuriamojo teisingumo perspektyvos Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos teisės institutas, p. 5.

¹⁷⁶ COUNCIL OF EUROPE (2018). *Recommendation CM/Rec(2018)8 of the Committee of Ministers to member States concerning restorative justice in criminal matters*. Strasbourg.

¹⁷⁷ SAKALAUSKAS, Gintautas. (2014). „Ką liudija didėjantis baudžiamasis represyvumas Lietuvoje?“ *Kriminologijos studijos*, Nr. 2, p. 97–104.

sprendimų priklausančių sistemų Estijoje, Jungtinėje Karalystėje ir Lietuvoje. Nors visose nagrinėtose valstybėse atkuriamasis teisingumas pripažįstamas kaip svarbi baudžiamosios justicijos dalis, jo praktinis įgyvendinimas išlieka nevienodas, o veiksmingumas priklauso nuo teisinio reglamentavimo nuoseklumo, institucinio koordinavimo ir realaus prieinamumo proceso dalyviams. Atliktas palyginimas rodo, kad vien formalus atkuriamojo teisingumo pripažinimas dar nesukuria veiksmingos sistemos – tam būtinas nuoseklus teisinis pagrindas, aiški institucinė struktūra ir praktiniai mechanizmai, užtikrinantys realų šių procesų taikymą.

Lietuvos atveju atlikta analizė leidžia daryti išvadą, kad šalyje atkuriamasis teisingumas dar nėra pakankamai išplėtotas ir sistemiškai integruotas į baudžiamosios justicijos sistemą, todėl jo taikymas išlieka ribotas ir fragmentiškas. Tai reiškia, kad Lietuvoje atkuriamasis teisingumas kol kas veikia labiau kaip pavienių teisinių institutų visuma, o ne kaip nuoseklus ir savarankiškas reagavimo į nusikalstamas veikas modelis. Tokią išvadą sustiprina ir regioniniai tyrimai, kuriuose pažymima, kad mediacijos ir atkuriamojo teisingumo plėtra Baltijos valstybėse vis dar susiduria su sisteminio įgyvendinimo, institucinės koordinacijos ir praktinio prieinamumo problemomis. Atsižvelgiant į tai, tolesnėje darbo dalyje tikslinga detaliau analizuoti praktinio taikymo Lietuvoje ypatumus ir identifikuoti pagrindines problemas, lemiančias ribotą šios koncepcijos efektyvumą nacionalinėje sistemoje.

3.4. Atkuriamojo teisingumo principų taikymo Lietuvoje vertinimas ir problemos

Atkuriamojo teisingumo principų įgyvendinimo vertinimas Lietuvos baudžiamojoje justicijoje neatsiejamas nuo praktinio jų taikymo analizės. Nors teisės aktuose ir mokslinėje doktrinoje atkuriamasis teisingumas siejamas su žalos atlyginimu, nukentėjusiojo įtraukimu į procesą bei socialinės taikos atkūrimu, praktikoje šių principų realizavimas dažnai įgyja fragmentišką ir ribotą pobūdį. Tokia situacija leidžia kelti klausimą, ar atkuriamasis teisingumas Lietuvos baudžiamojoje justicijoje funkcionuoja kaip savarankiškas reagavimo į nusikalstamas veikas modelis, ar tik kaip atskirų teisinių institutų visuma, neturinti sisteminio pobūdžio. Atkuriamojo teisingumo modelis grindžiamas trišaliu santykiu tarp kaltininko, aukos ir bendruomenės, kurio tikslas – ne tik teisinė reakcija į nusikalstamą veiką, bet ir pažeistos socialinės pusiausvyros atkūrimas, tačiau būtent šio santykio visuminis įgyvendinimas praktikoje dažniausiai ir kelia didžiausių iššūkių.¹⁷⁸ Vertinant atkuriamojo teisingumo principų įgyvendinimą Lietuvoje, svarbu ne tik identifikuoti egzistuojančius teisinius mechanizmus, bet ir įvertinti, ar jie sudaro

¹⁷⁸ MICHAILOVIČ, Ilona; BIKE LIS, Skirmantas; ČEPAS, Algimantas ir kt. (2014). *Atkuriamojo teisingumo perspektyvos Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos teisės institutas, p. 5.

nuoseklią sistemą, leidžiančią realiai įgyvendinti žalos atlyginimo, dialogo ir aktyvios atsakomybės principus.

Lietuvos baudžiamojoje teisėje galima identifikuoti tam tikrus institutus, turinčius atkuriamojo teisingumo elementų – tai, visų pirma, žalos atlyginimo institutas, kaltininko ir nukentėjusiojo susitaikymas, taip pat mediacija ir probacijos priemonės. Vis dėlto, kaip pažymi mokslininkai, šių institutų egzistavimas dar nereiškia, kad atkuriamasis teisingumas yra nuosekliai ir sistemiškai įgyvendinamas, kadangi praktikoje jie dažnai taikomi izoliuotai, nesukuriant realaus dialogo tarp konflikto šalių. Tokia fragmentuota šių institutų taikymo praktika leidžia teigti, kad atkuriamojo teisingumo principai Lietuvos baudžiamojoje justicijoje yra integruoti tik formaliai, tačiau jų turinys neretai prarandamas, kai nėra užtikrinamas esminis jų elementas – aktyvus nukentėjusiojo dalyvavimas ir tikrasis konflikto sprendimas.¹⁷⁹ Tai rodo, kad atkuriamojo teisingumo principai Lietuvos baudžiamosios justicijos sistemoje nėra integruoti sistemiškai, o jų taikymas išlieka priklausomas nuo atskirų procesinių galimybių, o ne nuo nuoseklios teisinės koncepcijos.

Analizuojant teismų praktiką, matyti, kad atkuriamojo teisingumo principai dažniausiai pasireiškia per formalias teises pareigas, ypač – per įpareigojimą atlyginti nusikalstama veika padarytą žalą. Tačiau toks žalos atlyginimas neretai tampa ne atkuriamojo proceso dalimi, o viena iš bausmės ar jos vykdymo sąlygų. Kitaip tariant, žalos atlyginimas Lietuvos baudžiamojoje justicijoje dažniau funkcionuoja kaip kontrolės ir atsakomybės užtikrinimo priemonė, o ne kaip instrumentas, skirtas realiam konflikto sprendimui. Pavyzdžiui, byloje Nr. T-255-1017/2020 teismas konstatavo, kad nuteistasis vengė vykdyti jam paskirtą pareigą atlyginti turtinę žalą, kas tapo pagrindu svarstyti laisvės apribojimo bausmės pakeitimą areštu.¹⁸⁰ Tokia praktika rodo, kad žalos atlyginimo nevykdymas pirmiausia vertinamas kaip probacijos sąlygų pažeidimas, o ne kaip nepavykęs atkuriamojo teisingumo procesas, todėl dėmesys nukreipiamas ne į konflikto sprendimą, bet į sankcijų taikymą. Tai rodo, kad net ir tais atvejais, kai egzistuoja atkuriamojo teisingumo elementai, jie nėra suvokiami kaip savarankiškas procesas, o veikiau integruojami į tradicinę baudžiamosios atsakomybės realizavimo logiką. Tokia praktika rodo, kad atkuriamasis teisingumas Lietuvoje dažniau funkcionuoja kaip išimtinė galimybė, o ne kaip įprasta konflikto sprendimo forma, kas riboja jo potencialą efektyviai spręsti nusikalstamų veikų sukeltas pasekmes.

Toks formalus žalos atlyginimo instituto taikymas leidžia kelti pagrįstų abejonių dėl realaus atkuriamojo teisingumo principų įgyvendinimo. Atkuriamojo teisingumo esmė suponuoja ne tik pareigos atlyginti žalą nustatymą, bet ir aktyvų kaltininko įsitraukimą į žalos atlyginimo procesą,

¹⁷⁹ MICHAILOVIČ, I.; POVILANSKAS, M. (2024). „Kai kurie atkuriamojo teisingumo elementų turintys institutai ir jų įgyvendinimo problemos Lietuvos baudžiamojoje justicijoje“. *Kriminologijos studijos*, t. 12, p. 75–76.

¹⁸⁰ Vilniaus miesto apylinkės teismo 2020 m. vasario 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. T-255-1017/2020.

nukentėjusiojo interesų įvertinimą bei abipusio dialogo egzistavimą. Vis dėlto teismų praktika rodo, kad šie elementai dažnai lieka deklaratyvūs. Pavyzdžiui, byloje Nr. T-600-522/2019 nuteistajam buvo paskirta pareiga atlyginti turtinę žalą, tačiau realus šios pareigos įgyvendinimas susidūrė su praktinėmis kliūtimis, o pats procesas vyko be aktyvaus nukentėjusiojo dalyvavimo.¹⁸¹ Tokia situacija atskleidžia, kad žalos atlyginimo procesas nėra organizuojamas kaip dvišalis ar daugiašalis dialogas, bet veikiau paliekamas nuteistojo atsakomybei, o valstybės institucijos apsiriboja šios pareigos vykdymo kontrole. Dėl to žalos atlyginimas dažnai tampa formaliu bausmės elementu, kuris neužtikrina pagrindinio atkuriamojo teisingumo tikslo – pažeistų socialinių santykių atkūrimo. Tai leidžia teigti, kad nukentėjusiojo vaidmuo Lietuvos baudžiamojoje justicijoje, nors formaliai stiprinamas, iš esmės išlieka ribotas ir ne visada atitinka atkuriamojo teisingumo principą, pagal kurį nukentėjusysis turėtų būti centrinė proceso figūra.

Analogiškos tendencijos matomos ir kitose bylose, susijusiose su probacijos vykdymu. Pavyzdžiui, byloje Nr. T-176-1035/2020 teismas sprendė klausimą dėl laisvės apribojimo bausmės pakeitimo areštu, nuteistajam nevykdant paskirtų įpareigojimų, tarp jų – dalyvavimo elgesio keitimo programose.¹⁸² Nors tokios programos teoriškai gali būti laikomos atkuriamojo teisingumo elementais, praktikoje jos dažniausiai įgyja individualios kontrolės ir elgesio korekcijos priemonės pobūdį. Kitaip tariant, jos orientuotos į nuteistojo elgesio pokyčius ir pakartotinio nusikalstamumo rizikos mažinimą, tačiau nėra susietos su nukentėjusiojo interesų atkūrimu ar konflikto sprendimu. Dėl to šios priemonės tik iš dalies atitinka atkuriamojo teisingumo logiką, kadangi jose eliminuojamas vienas iš esminių šio modelio komponentų – santykio tarp kaltininko ir nukentėjusiojo atkūrimas. Toks probacijos priemonių pobūdis leidžia teigti, kad probacijos sistema Lietuvos baudžiamojoje justicijoje yra grindžiama ne atkuriamojo teisingumo, bet rizikos valdymo paradigma. Tai reiškia, kad pagrindinis dėmesys skiriamas nuteistojo elgesio kontrolei ir visuomenės saugumo užtikrinimui, o ne žalos atlyginimo ar socialinės taikos atkūrimo procesui. Ši aplinkybė paaiškina, kodėl net ir esant formaliems atkuriamojo teisingumo elementams, praktikoje jie neįgyja realaus turinio ir lieka antriniai bendroje baudžiamojo poveikio sistemoje.

Dar ryškesnis atkuriamojo teisingumo principų ribotumas atsiskleidžia tais atvejais, kai nuteistasis nevykdo jam paskirtų pareigų. Tokiose situacijose sistema operatyviai pereina prie griežtesnių baudžiamojo poveikio priemonių taikymo. Pavyzdžiui, byloje Nr. T-973-865/2019 buvo sprendžiamas bausmės vykdymo atidėjimo panaikinimo klausimas, nustačius, kad probuojamasis nevykdo jam nustatytų sąlygų.¹⁸³ Tokia praktika rodo, kad probacijos sąlygų nevykdymas pirmiausia vertinamas kaip teisinės drausmės pažeidimas, o ne kaip nepavykęs socialinio konflikto

¹⁸¹ Vilniaus regiono apylinkės teismo Širvintų rūmų 2019 m. lapkričio 4 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. T-600-522/2019.

¹⁸² Vilniaus miesto apylinkės teismo 2020 m. vasario 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. T-176-1035/2020.

¹⁸³ Vilniaus miesto apylinkės teismo 2019 m. rugpjūčio 1 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. T-973-865/2019.

sprendimo procesas. Dėl to sistema reaguoja ne atkuriamojo teisingumo priemonėmis (pvz., papildomu dialogu ar mediacija), bet grįžta prie griežtesnių sankcijų taikymo. Tokiu būdu atsiskleidžia esminė Lietuvos baudžiamosios justicijos problema – atkuriamojo teisingumo principai nėra integruoti kaip alternatyva retributyvinei sistemai, bet veikia tik tol, kol nuteistasis laikosi nustatytų sąlygų. Joms esant pažeistoms, prioritetas nedelsiant teikiamas baudimui, kas iš esmės patvirtina tradicinio retributyvinio teisingumo modelio dominavimą praktikoje. Dėl to atsakomybė Lietuvos sistemoje dažniau realizuojama per sankcijos paskyrimą, o ne per aktyvų žalos atitaisymo procesą, kas neatitinka atkuriamojo teisingumo esmės.

Vis dėlto pažymėtina, kad Lietuvos teismų praktikoje galima aptikti ir pavienių atvejų, kai atkuriamojo teisingumo principai įgyvendinami iš esmės, o ne formaliai. Tokie atvejai dažniausiai siejami su mediacijos taikymu baudžiamosiose bylose, kai sudaromos prielaidos tiesioginiam kaltininko ir nukentėjusiojo dialogui. Pavyzdžiui, byloje Nr. 1-179-1002/2018 buvo pasitelktas mediatorius, o proceso metu šalys turėjo galimybę aptarti konfliktą, išsakyti savo pozicijas bei siekti tarpusavio supratimo.¹⁸⁴ Tokia praktika atitinka esminius atkuriamojo teisingumo principus, kadangi dėmesys nukreipiamas ne tik į formalų teisinį rezultatą, bet ir į pažeistų santykių atkūrimą, nukentėjusiojo interesų įgyvendinimą bei aktyvų kaltininko įsitraukimą į konflikto sprendimą. Tačiau tokie atvejai Lietuvos praktikoje išlieka išimtiniai, o mediacija nėra tapusi įprasta baudžiamąjo proceso dalimi. Kaip pažymi mokslininkai, mediacijos taikymas baudžiamosiose bylose susiduria su reikšmingomis kliūtimis, tarp kurių išskirtinas tiek proceso dalyvių nenoras dalyvauti mediacijoje, tiek nepakankamas šio instituto žinomumas bei ribotas jo taikymo skatinimas iš teismo pusės.¹⁸⁵ Dėl to mediacija dažnai priklauso ne nuo sisteminio jos integravimo į baudžiamąją justiciją, bet nuo pavienių proceso dalyvių ar teisėjų iniciatyvos, kas lemia jos epizodinį taikymą. Tokia situacija atskleidžia struktūrinę atkuriamojo teisingumo įgyvendinimo problemą – nors teisinė sistema formaliai sudaro prielaidas mediacijai, nėra sukurtas nuoseklus mechanizmas, užtikrinantis jos sisteminį taikymą. Dėl šios priežasties mediacija išlieka alternatyva, kuri realiai konkuruoja su tradiciniu baudžiamąjo proceso modeliu, tačiau neturi pakankamo institucinės paramos lygio, kad galėtų tapti lygiaverte reagavimo į nusikalstamas veikas forma. Tai lemia, kad baudžiamasis procesas ir toliau orientuojamas į tradicinius, į bausmę ir kontrolę nukreiptus modelius, o atkuriamojo teisingumo principai išlieka periferiniai.

Šiame kontekste susidaro paradoksali situacija: nors teisinė sistema formaliai sudaro prielaidas atkuriamojo teisingumo įgyvendinimui, realus jo taikymas priklauso nuo pavienių iniciatyvų, o ne nuo nuoseklios ir sistemiškai veikiančios praktikos. Tokia situacija leidžia daryti

¹⁸⁴ Šiaulių apylinkės teismo Šiaulių rūmų 2018 m. lapkričio 28 d. nuosprendis baudžiamąjoje byloje Nr. 1-179-1002/2018.

¹⁸⁵ LIESIS, M.; MICHAILOVIČ, I. (2017). „Mediacija Lietuvos baudžiamąjoje ir administracinių nusižengimų justicijoje teisminėje bylos nagrinėjimo stadijoje“. *Kriminologijos studijos*, Nr. 5, p. 1–2.

išvadą, kad atkuriamasis teisingumas Lietuvos baudžiamojoje justicijoje nėra instituciškai įtvirtintas kaip savarankiškas reagavimo į nusikalstamas veikas modelis, bet veikiau funkcionuoja kaip papildomas instrumentas, kurio taikymas yra atsitiktinis ir nepastovus. Dėl to atkuriamojo teisingumo principai ne tik nėra nuosekliai įgyvendinami, bet ir negali konkuruoti su tradicinėmis baudžiamosios justicijos formomis, kurios pasižymi aiškiu teisiniu reglamentavimu ir nuosekliu taikymu. Kitaip tariant, atkuriamasis teisingumas Lietuvos baudžiamojoje justicijoje egzistuoja normatyviniu lygmeniu, tačiau praktikoje nėra įgyvendinamas kaip savarankiškas ir sistemiškai veikiantis reagavimo į nusikalstamas veikas modelis.

Vertinant atkuriamojo teisingumo principų įgyvendinimą platesniame kontekste, būtina atsižvelgti ir į bendras baudžiamosios politikos tendencijas Lietuvoje. Mokslinėje literatūroje pagrįstai pažymima, kad Lietuvos baudžiamojoje justicijoje ilgą laiką vyrauja represinio pobūdžio reakcija į nusikalstamas veikas, o tai apsunkina alternatyvių, į santykių atkūrimą orientuotų modelių plėtrą.¹⁸⁶ Baudžiamojo represyvumo didėjimas rodo ne tik kiekybinį griežtesnių sankcijų taikymo augimą, bet ir gilesnę baudimo kultūros problemą – prioritetas teikiamas nubaudimui ir kontrolės užtikrinimui, o ne konflikto sprendimui ar socialinės taikos atkūrimui. Tokia baudžiamosios politikos kryptis iš esmės riboja atkuriamojo teisingumo plėtrą, kadangi pastarasis modelis reikalauja ne tik teisinių priemonių, bet ir kitokio požiūrio į nusikalstamą veiką bei jos pasekmes.

Šias tendencijas patvirtina ir probacijos sistemos veiklos analizė. Nors probacija formaliai laikoma viena iš pagrindinių alternatyvų laisvės atėmimo bausmei ir gali apimti atkuriamojo teisingumo elementus, jos praktinis įgyvendinimas iš esmės orientuotas į kontrolę ir nusikalstamo elgesio rizikos valdymą. Pavyzdžiui, Lietuvos probacijos tarnybos duomenimis, 2023–2025 metais probacijos pareigūnai kasmet prižiūrėjo daugiau nei 27–28 tūkst. asmenų, o pagrindinės veiklos kryptys buvo susijusios su priežiūra, elgesio kontrole ir resocializacijos priemonėmis.¹⁸⁷ Nors 2025 metais net 85,3 proc. probuojamųjų sėkmingai įvykdė jiems nustatytas sąlygas, šis rodiklis pirmiausia atspindi probacijos kaip priežiūros ir kontrolės mechanizmo efektyvumą, tačiau neleidžia daryti išvadų apie atkuriamojo teisingumo principų realų įgyvendinimą.¹⁸⁸ Tai atskleidžia esminę problemą – probacijos sistemos sėkmė vertinama pagal kontrolės efektyvumą, tačiau nėra vertinama pagal atkuriamojo teisingumo kriterijus, tokius kaip nukentėjusiojo interesų įgyvendinimas ar socialinių santykių atkūrimas.

Svarbu pažymėti, kad probacijos sistemos efektyvumo vertinimas pagal sąlygų laikymosi rodiklius iš esmės nesutampa su atkuriamojo teisingumo tikslais. Pastarasis modelis orientuotas į

¹⁸⁶ SAKALAUSKAS, Gintautas (2014). „Ką liudija didėjantis baudžiamasis represyvumas Lietuvoje?“ *Kriminologijos studijos*, p. 97–98.

¹⁸⁷ Lietuvos probacijos tarnyba (2023). *2023 m. veiklos ataskaita*, p. 1; Lietuvos probacijos tarnyba (2024). *2024 m. veiklos ataskaita*, p. 1.

¹⁸⁸ Lietuvos probacijos tarnyba (2025). *2025 m. veiklos ataskaita*, p. 1.

žalos atlyginimą, nukentėjusiojo įtraukimą ir socialinių santykių atkūrimą, tuo tarpu probacijos praktikoje šie aspektai dažniausiai nėra sistemingai vertinami ar matuojami. Dėl to susidaro situacija, kai formaliai sėkmingai veikianti probacijos sistema nebūtinai reiškia, kad yra pasiekiami atkuriamojo teisingumo tikslai. Tokio pobūdžio praktika leidžia daryti išvadą, kad probacijos sistema Lietuvoje funkcionuoja kaip socialinės kontrolės mechanizmas, kuriame atkuriamojo teisingumo elementai yra antriniai. Tai patvirtina ir teismų praktika, kurioje, nevykdant probacijos sąlygų, prioritetas teikiamas sankcijų griežtinimui, o ne alternatyvių konfliktų sprendimo būdų paieškai. Tokiose situacijose probacijos sąlygų pažeidimas vertinamas kaip teisinės drausmės pažeidimas, į kurį reaguojama represinėmis priemonėmis, o ne kaip signalas apie nepavykusį socialinio konflikto sprendimą. Dėl to atkuriamojo teisingumo principai, nors ir egzistuojantys norminiu lygmeniu, praktikoje dažnai praranda savo esminį turinį ir yra redukuojami iki formalių teisinių instrumentų.

Apibendrinant galima teigti, kad atkuriamojo teisingumo principų įgyvendinimas Lietuvos baudžiamojoje justicijoje pasižymi fragmentiškumu ir nuoseklumo stoka. Nors teisės aktuose ir mokslinėje doktrinoje atkuriamasis teisingumas pripažįstamas kaip svarbi ir siektina reagavimo į nusikalstamas veikas kryptis, praktikoje jo realizavimas apsiriboja pavieniais elementais, kurie nėra integruojami į vientisą, į konflikto sprendimą ir socialinės taikos atkūrimą orientuotą sistemą. Teismų praktikos analizė atskleidžia, kad atkuriamojo teisingumo principai dažniausiai įgyja formalų pobūdį: žalos atlyginimas funkcionuoja kaip bausmės vykdymo ar probacijos sąlyga, o ne kaip atkuriamojo proceso rezultatas, probacijos sistema orientuota į kontrolę ir rizikos valdymą, o nevykdant nustatytų pareigų, sistema operatyviai grįžta prie griežtesnių baudžiamojo poveikio priemonių taikymo. Tokia praktika patvirtina tradicinio retributyvinio teisingumo modelio dominavimą ir rodo, kad atkuriamojo teisingumo principai dažniausiai įgyvendinami tik tiek, kiek jie neprieštarauja esamai baudžiamosios atsakomybės realizavimo logikai.

Nors pavieniai mediacijos taikymo atvejai rodo, kad atkuriamojo teisingumo principai gali būti įgyvendinami iš esmės, jų epizodiškumas leidžia teigti, kad atkuriamasis teisingumas nėra integruotas kaip lygiavertė baudžiamosios justicijos dalis, bet veikia kaip papildomas, nuo individualių iniciatyvų priklausantis instrumentas. Dėl to susiformuoja situacija, kai atkuriamojo teisingumo principai Lietuvos baudžiamojoje justicijoje egzistuoja daugiau deklaratyviu nei realiai veikiančiu pavidalu. Tai reiškia, kad atkuriamasis teisingumas šiuo metu neatlieka savarankiško konflikto sprendimo mechanizmo funkcijos, o veikia kaip papildoma tradicinę sistemą, nepakeisdamas jos esminės logikos. Tai leidžia daryti galutinę išvadą, kad Lietuvoje vyrauja mišrus modelis, kuriame formaliai įtvirtinti atkuriamojo teisingumo elementai nepaneigia dominuojančios į bausmę ir kontrolę orientuotos retributyvinės paradigmos.

IŠVADOS

1. Atkuriamasis teisingumas baudžiamosios justicijos doktrinoje formuojasi kaip žalos atlyginimu, dialogu ir socialinių santykių atkūrimu grindžiamas atsako į nusikalstamą veiką modelis, kuris keičia tradicinę atsakomybės sampratą, orientuodamas ją ne į sankcijos paskyrimą, o į realių nusikalstamos veikos padarinių sprendimą.
2. Retributyvinio ir atkuriamojo teisingumo paradigmų santykis doktrinoje vertinamas nevienareikšmiškai, tačiau praktikoje dažniausiai susiformuoja mišrus modelis, kuriame atkuriamojo teisingumo elementai integruojami į tradicinę baudžiamosios justicijos sistemą, nepaneigiant proporcingumo ir valstybės baudžiamojo persekiojimo principų.
3. Tarptautiniai ir Europos Sąjungos teisės aktai atkuriamąjį teisingumą pripažįsta kaip svarbią baudžiamosios politikos kryptį, sudarydami normatyvines prielaidas mediacijos, nukentėjusiojo įtraukimo ir žalos atlyginimo plėtrai nacionalinėse teisės sistemose.
4. Lietuvos baudžiamosios justicijos sistemoje egzistuoja atskiri institutai, turintys atkuriamojo teisingumo elementų, tačiau jų teisinis reglamentavimas ir praktinis taikymas nesudaro nuoseklios ir sistemiškai veikiančios sistemos, nes jų taikymas išlieka fragmentiškas ir priklauso nuo pavienių procesinių sprendimų, o ne nuo sisteminio reguliavimo.
5. Teismų praktikos analizė atskleidžia, kad atkuriamojo teisingumo principai Lietuvoje dažniausiai įgyja formalų pobūdį: žalos atlyginimas funkcionuoja kaip bausmės vykdymo ar probacijos sąlyga, nukentėjusiojo vaidmuo išlieka ribotas, o probacijos sistema orientuota į kontrolę ir rizikos valdymą, todėl nėra užtikrinamas realus konflikto sprendimas.
6. Mediacija baudžiamosiose bylose Lietuvoje taikoma epizodiškai ir priklauso nuo pavienių iniciatyvų, todėl negali būti laikoma sistemiškai veikiančiu atkuriamojo teisingumo instrumentu. Todėl darytina išvada, kad atkuriamojo teisingumo principai Lietuvos baudžiamosios justicijos sistemoje išlieka fragmentiški, o dominuojančia išlieka į sankciją ir kontrolę orientuota retributyvinė paradigma.

REKOMENDACIJOS

1. Siekiant užtikrinti nuoseklų atkuriamojo teisingumo principų įgyvendinimą, tikslinga nacionaliniu lygmeniu suformuoti aiškų atkuriamojo teisingumo modelį, apibrėžiant jo vietą baudžiamosios justicijos sistemoje, taikymo ribas bei santykį su tradicinėmis baudžiamosios atsakomybės formomis, kad atkuriamasis teisingumas nebūtų taikomas tik fragmentiškai per atskirus institutus.
2. Atsižvelgiant į tai, kad probacijos sistema praktikoje orientuota į kontrolę ir rizikos valdymą, tikslinga integruoti į ją atkuriamojo teisingumo elementus, numatant galimybę taikyti mediaciją, dialogo priemones ir aktyvų žalos atlyginimo procesą, taip pat papildyti probacijos efektyvumo vertinimo kriterijus atkuriamojo teisingumo rodikliais.
3. Atsižvelgiant į tai, kad praktikoje žalos atlyginimas dažnai realizuojamas per priverstinį išieškojimą, nedalyvaujant nukentėjusiajam ir nevykstant dialogui, tikslinga numatyti aktyvesnį teismo vaidmenį skatinant atkuriamojo teisingumo priemones dar iki vykdymo proceso pradžios. Teismas turėtų kiekvienu atveju įvertinti galimybę inicijuoti dialogą tarp kaltininko ir nukentėjusiojo, siekiant, kad žalos atlyginimas būtų įgyvendinamas kaip savanoriškas ir sąmoningas procesas, o ne tik kaip priverstinė pareiga.
4. Atsižvelgiant į tai, kad praktikoje mediacijos taikymas neretai neįvyksta dėl kaltininko nesugebėjimo suformuluoti pasiūlymo nukentėjusiajam, tikslinga numatyti aiškesnį procesinį mechanizmą, kuris padėtų šalims pasirengti atkuriamojo teisingumo procesui. Rekomenduotina užtikrinti, kad prieš priimant sprendimą dėl mediacijos taikymo būtų suteikiama profesionali pagalba (pvz., mediatoriaus ar probacijos pareigūno konsultacija), padedanti kaltininkui suvokti galimus žalos atlyginimo būdus ir suformuluoti konkretų pasiūlymą nukentėjusiajam.
5. Atsižvelgiant į tai, kad nukentėjusieji praktikoje neretai atsisako mediacijos, o tai gali būti siejama su vyraujančia baudimo kultūra, kurioje teisingumas suvokiamas kaip sankcijos taikymas, tikslinga stiprinti atkuriamojo teisingumo idėjų sklaidą ir aiškiai pristatyti šio proceso naudą nukentėjusiajam, siekiant didinti pasitikėjimą dialogu grindžiamais konflikto sprendimo būdais.

ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

1. TEISĖS AKTAI

1.1. Tarptautiniai teisės aktai

1. UNITED NATIONS ECONOMIC AND SOCIAL COUNCIL (2002). Resolution 2002/12 „Basic Principles on the Use of Restorative Justice Programmes in Criminal Matters“, United Nations.
2. COUNCIL OF EUROPE (2018). Recommendation CM/Rec(2018)8 of the Committee of Ministers to member States concerning restorative justice in criminal matters. Strasbourg: Council of Europe.

1.2. Europos Sąjungos teisės aktai

1. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2012/29/ES, 2012 m. spalio 25 d., kuria nustatomi būtiniausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai, OL L 315, 2012.

1.3. Lietuvos Respublikos teisės aktai

1. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. 2000 m. rugsėjo 26 d. Nr. VIII-1968. Valstybės žinios, 2000, Nr. 89-2741.
2. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. 2002 m. kovo 14 d. Nr. IX-785. Valstybės žinios, 2002, Nr. 37-1341.
3. Lietuvos Respublikos mediacijos įstatymas, 2008 m. liepos 15 d. Nr. X-1702 (suvestinė redakcija nuo 2025 m. sausio 1 d.).
4. Lietuvos Respublikos probacijos įstatymas, 2011 m. gruodžio 22 d. Nr. XI-1860.

1.4. Užsienio valstybių teisės aktai

1. Victim Support Act (Estonia) (2003).
2. MINISTRY OF JUSTICE (2014). Restorative Justice Action Plan for the Criminal Justice System for the Period to March 2018. London: Ministry of Justice.

SPECIALIOJI LITERATŪRA

1. CHRISTIE, Nils (1977). „Conflicts as Property“. The British Journal of Criminology, Vol. 17, No. 1.
2. DRAKŠAS, Romualdas (2008). Baudžiamoji atsakomybė ir jos realizavimo formos. Vilnius.

3. JOHNSTONE, Gerry (2011). *Restorative Justice: Ideas, Values, Debates*. 2nd ed. London: Routledge.
4. JOHANSON, Annegrete; BALICA, Ecaterina (2023). *Restorative Justice Practices for Children in Contact with the Law in Estonia & Romania. Joint Rapid Needs Assessments*.
5. HANSEN, Toran (2006). *Restorative Justice in Eastern Europe*. Minneapolis: Center for Restorative Justice & Peacemaking.
6. LIESIS, Mantas.; MICHAILOVIČ, Ilona. (2017). „Mediacija Lietuvos baudžiamojoje ir administracinių nusižengimų justicijoje teisminėje bylos nagrinėjimo stadijoje“. *Kriminologijos studijos*.
7. MARSHALL, Tony F. (1999). *Restorative Justice: An Overview*. London: Home Office Research Development and Statistics Directorate
8. MICHAILOVIČ, Ilona; BIKELIS, Skirmantas; ČEPAS, Algimantas ir kt. (2014). *Atkuriamojo teisingumo perspektyvos Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos teisės institutas.
9. MICHAILOVIČ, Ilona; POVILANSKAS, Mindaugas (2024). „Kai kurie atkuriamojo teisingumo elementų turintys institutai ir jų įgyvendinimo problemos Lietuvos baudžiamojoje justicijoje“. *Kriminologijos studijos*.
10. MIERS, David (2001). *An International Review of Restorative Justice*. London: Home Office, Crime Reduction Research Series Paper 10.
11. SAKALAUSKAS, Gintautas (2014). „Ką liudija didėjantis baudžiamasis represyvumas Lietuvoje?“ *Kriminologijos studijos*, 2014, Nr. 2.
12. SAKALAUSKAS, Gintautas (2021). *Non-custodial sanctions and measures in Lithuania: a large bouquet with a questionable purpose and unclear effectiveness*. Coimbra: Instituto Jurídico, Universidade de Coimbra.
13. SHAPLAND, Joanna; ROBINSON, Gwen; SORSBY, Angela ir kt. (2011). *Restorative Justice in Practice*. London: Willan Publishing.
14. TVARONAVIČIENĖ, Agnė; KAMINSKIENĖ, Natalija; RONE, Dace; UUDEKÜLL, Raili (2022). „Mediation in the Baltic States: Developments and Challenges of Implementation“. *Access to Justice in Eastern Europe*, Nr. 4 (16).
15. WALGRAVE, Lode (2008). *Restorative Justice, Self-Interest and Responsible Citizenship*. Cullompton: Willan Publishing.
16. ZEHR, Howard (1990). *Changing Lenses: A New Focus for Crime and Justice*. Scottdale: Herald Press.
17. ZEHR, Howard (2002). *The Little Book of Restorative Justice*. Intercourse, PA: Good Books.

TEISMŲ PRAKTIKA

1. Vilniaus miesto apylinkės teismo 2019 m. rugpjūčio 1 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. T-973-865/2019.
2. Vilniaus miesto apylinkės teismo 2020 m. vasario 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. T-176-1035/2020.
3. Vilniaus miesto apylinkės teismo 2020 m. vasario 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. T-255-1017/2020.
4. Vilniaus regiono apylinkės teismo Širvintų rūmų 2019 m. lapkričio 4 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. T-600 522/2019.
5. Šiaulių apylinkės teismo Šiaulių rūmų 2018 m. lapkričio 28 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-179 1002/2018.

KITI ŠALTINIAI

1. EUROPOS KOMISIJA. Komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui „ES strategija dėl nusikaltimų aukų teisių 2020–2025“. COM(2020) 258 final, Briuselis, 2020.
2. LIETUVOS PROBACIJOS TARNYBA (2023). *2023 m. veiklos ataskaita*.
3. LIETUVOS PROBACIJOS TARNYBA (2024). *2024 m. veiklos ataskaita*.
4. LIETUVOS PROBACIJOS TARNYBA (2025). *2025 m. veiklos ataskaita*.
5. MINISTRY OF JUSTICE (2012). Restorative Justice Action Plan for the Criminal Justice System. London: Ministry of Justice.
6. MINISTRY OF JUSTICE (2025). Code of Practice for Victims of Crime in England and Wales (Victims' Code). London: Ministry of Justice.
7. MINISTRY OF JUSTICE AND PUBLIC SECURITY (2014). Act relating to mediation by the National Mediation Service (The Mediation Service Act), 20 June 2014.
8. RESTORATIVE JUSTICE COUNCIL (2016). Written evidence on restorative justice.
9. UNITED NATIONS OFFICE ON DRUGS AND CRIME (2020). Handbook on Restorative Justice Programmes. 2nd ed. Vienna: United Nations.

SANTRAUKA

Atkuriamojo teisingumo samprata ir įgyvendinimas Lietuvos baudžiamosios justicijos sistemoje

Ieva Kliminskaitė-Juške

Magistro darbe analizuojama atkuriamojo teisingumo samprata ir vertinama jo principų įgyvendinimo apimtis Lietuvos baudžiamosios justicijos sistemoje. Darbo tikslas – išanalizuoti atkuriamojo teisingumo sampratą, įvertinti jo principų įgyvendinimą Lietuvoje tarptautinių ir Europos Sąjungos standartų kontekste bei pateikti siūlymus dėl šių principų veiksmingesnio taikymo. Tyrimo objektas – atkuriamojo teisingumo samprata ir jo principų taikymas Lietuvos baudžiamosioje justicijoje.

Darbe taikyti mokslinės literatūros analizės, sisteminis, lyginamasis, teismų praktikos analizės ir loginės analizės metodai. Pirmoje darbo dalyje nagrinėjami atkuriamojo teisingumo teoriniai pagrindai, atskleidžiama jo samprata ir santykis su retributyvine paradigma. Antroje dalyje analizuojami tarptautiniai ir Europos Sąjungos dokumentai, formuojantys atkuriamojo teisingumo standartus. Trečioje dalyje tiriamas Lietuvos teisinis reglamentavimas, lyginami užsienio valstybių modeliai ir vertinama Lietuvos teismų praktika.

Tyrimas parodė, kad Lietuvos baudžiamosios justicijos sistemoje egzistuoja atskiri institutai, turintys atkuriamojo teisingumo elementų, tačiau jie nesudaro nuoseklaus ir sistemiškai veikiančio modelio. Praktikoje žalos atlyginimas dažnai įgyja formalų pobūdį, mediacija taikoma epizodiškai, nukentėjusiojo vaidmuo išlieka ribotas, o probacijos sistema daugiausia orientuota į kontrolę ir rizikos valdymą. Dėl to atkuriamojo teisingumo principai Lietuvoje dažniausiai veikia kaip pavieniai tradicinės baudžiamosios sistemos elementai, o dominuojančia išlieka į sankciją ir kontrolę orientuota retributyvinė paradigma.

SUMMARY

The Concept and Implementation of Restorative Justice in the Lithuanian Criminal Justice System

Ieva Kliminskaitė-Juške

This master's thesis analyses the concept of restorative justice and evaluates the scope of implementation of its principles in the Lithuanian criminal justice system. The aim of the research is to examine the concept of restorative justice, assess the implementation of its principles in Lithuania in the context of international and European Union standards, and provide proposals for more effective application of these principles. The object of the research is the concept of restorative justice and the application of its principles in Lithuanian criminal justice.

The thesis employs the methods of legal literature analysis, systematic analysis, comparative analysis, case-law analysis and logical analysis. The first part of the thesis examines the theoretical foundations of restorative justice, its concept and its relationship with the retributive paradigm. The second part analyses international and European Union instruments shaping restorative justice standards. The third part explores Lithuanian legal regulation, compares foreign models and evaluates Lithuanian judicial practice.

The research demonstrates that the Lithuanian criminal justice system contains separate institutions with elements of restorative justice; however, these do not form a coherent and systematically functioning model. In practice, compensation for damage often acquires a merely formal character, mediation is applied only episodically, the role of the victim remains limited, and the probation system is primarily oriented towards control and risk management. As a result, restorative justice principles in Lithuania mostly function as isolated elements of the traditional criminal justice system, while the dominant model remains the retributive paradigm focused on sanction and control.